

DEJINY

1/2017

ISSN 1337-0707

Dejiny 1/2017 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12017.html>

Dejiny 1/2017 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12017.html>

Ilustrácia na obálke: František Turcsányi – Elektrický bidermeier 2017

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., PhDr. Peter Koval', PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., Mgr. Marcela Domenová, PhD.,
Mgr. Michail Jurijevič Dronov, PhD., PhDr. Anna Falisová, CSc.,
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc., doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.,
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., doc. Igor Lichtej, CSc.,
Prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.

Jazykové korektúry:

Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé:

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2017

ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS

ÚVOD / FOREWORD

Nadežda JURČIŠINOVÁ	7
Slovo na úvod	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES

Peter ŠALKOVSKÝ	10
K problematike kolektívnych identít, organizácie a sociálnej diferenciácie prehistorických a včasnohistorických spoločenstiev / <i>The issue of collective identities, organization and social differentiation of the pre-historical and early-historical communities (From Gender to State, From Ethnic to Nation).</i> (Recenzenti: Prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc., PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.)	
Anton BARTUNEK	49
Historický vývoj farmaceutického vzdelávania vo vzťahu k územiu dnešného Slovenska od 14. storočia do roku 1918 / <i>Historical development of pharmaceutical education in relation to the territory of Slovakia from the 14th century until 1918 (first part).</i> (Recenzenti: PhDr. Anna Falisová, CSc., Mgr. Marcela Domenová, PhD.)	
Luciána HOPTOVÁ	77
Partizánske hnutie v Bielorusku v rokoch 1941 – 1944 / <i>Partisan movement in Belarus in 1941 – 1944.</i> (Recenzenti: doc. PhDr. Ľubica Harbulová, CSc., Mgr. Michail Jurijevič Dronov, PhD.)	

ĽUDIA A DOBA / PEOPLE AND TIME

Lukáš HEDMEG	90
Matej Bencúr (Martin Kukučín) a jeho pôsobenie na pôde slovenského spolku Detvan v Prahe v rokoch 1885 – 1893 / <i>Matej Bencúr (Martin Kukučín) and his activity in the Slovak student's association Detvan in Prague in the years 1885 – 1893.</i> (Recenzenti: doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.)	
DANILEC, Jurij (Юрій Данилець)	107
Засуджений на 10 років радянських таборів (Біографічний нарис ігумена Іустина (Михайла Сідака) Odsúdený na 10 rokov do sovietskych táborov: náčrt biografie igumena Iustyna (Mychajla Sidaka) / <i>Sentenced to 10 years in Soviet camps: an outline biography of Igumen Iustyn (Mychajl Sidak).</i> (Recenzenti: doc. Igor Lichtej, CSc., doc. PhDr. Ľubica Harbulová, CSc.)	
Peter KOVAL	120
K šesťdesiatinám prof. PhDr. Petra Švorca, CSc. / <i>For Prof. Peter Švorc - A Sexagenarian</i>	

ROZHOVORY / INTERVIEWS

Ján ADAM	124
Rozhovor s PhDr. Evou Kowalskou, DrSc. / <i>Interview with PhDr. Eva Kowalská, DrSc.</i>	

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE

Katarína BÁNYÁSZOVÁ	130
Kaštieľ Betliar – odkaz jedného šľachtického rodu / <i>Betliar Mansion – The memory of one noble family</i>	

PRIPOMÍNAME SI / WE REMEMBER

Nadežda JURČIŠINOVÁ	144
Cisárovná Alžbeta Bavorská v Bardejovských kúpeľoch / <i>Empress Elisabeth Bavarian in Bardejov Spa</i>	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	147
Dopad Apponyiho školských zákonov na slovenské školstvo na východnom Slovensku / <i>Effect of Apponyi school laws on Slovak schools in Eastern Slovakia</i>	
Patrik DERFIŇÁK	150
Pred sto rokmi sa narodil Pál Maléter / <i>Pál Maléter was born 100 years ago</i>	
Peter KOVAL	154
T. G. Masaryk a východné Slovensko / <i>T. G. Masaryk and Eastern Slovakia</i>	
Ján DŽUJKO	157
Budúcnosť Košíc z pohľadu Slovenského východu v roku 1919 / <i>The future of Košice from the point of view of the Slovak East in 1919</i>	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS

Karl W. SCHWARZ	160
Hans Koch. Erzählte Erinnerungen an die Weltkriege in der Ukraine. Miteinem Anhang: Erasmus Zöckler: Erinnerungen an meinen Patenonkel Hans Koch. Herne : Freunde der Martin Opitz-Bibliothek, 2016, 200 pp. ISBN 978-3-923371-41-9.	
Martin HAJDUK	164
ŠVORC, Peter. Štrbské vizitácie a ich aktéri. Od Tolerančného patentu po prvú svetovú vojnu. Prešov : UNIVERSUM, 2016, 241 s. ISBN 978-80-89046-95-9.	
Patrik DERFIŇÁK	167
KUČERA, Vladimír – RYCHLÍK, Jan. Historie, mýty, jízdní řády. Praha : Vyšehrad, 2015, 208 s. ISBN 978-80-7429-637-6.	
Lukáš HEDMEG	168
Šariš v dobových prameňoch. Príspevky k dejinám Šariša v 19. a 20. storočí. Eds. Nadežda Jurčišinová, Peter Koval. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, 153 s. ISBN 978-80-555-1764-3.	

<i>Matúš VOJNA</i>	170
ŠALKOVSKÝ, Peter. Hradý západných Slovanov. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2015, 185 s. ISBN 978-80-89315-95-6.	
<i>Erik ONDRIA</i>	171
SIMMONS, Mark. The British and Cyprus. Anout post of Empire to sovereign bases, 1878 – 1974. Stroud : The History Press, 2015, 228 s. ISBN 978-0-7509-6070-0.	
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	173
Vybrané trasy po východnom Slovensku. Exkurzný sprievodca. Selected route strough Eastern Slovakia. Exkursion guid ebook. Eds. Martin Rosič, Anton Fogaš. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, 156 s. ISBN 978-80-555-1318-8.	

KRONIKA / CHRONICLE

<i>Matúš VOJNA</i>	176
Slávnostné zasadnutie Inštitútu histórie FF PU v Prešove pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Vasiľa Franka, CSc. Prešov, 31. január 2017 / <i>Meeting of Institute of History of Prešov University joined with celebration of jubilee doc. PhDr. Vasil' Franko, CSc. Prešov, 31st January 2017</i>	
<i>Lukáš HEDMEG</i>	178
Jeden deň vysokoškolákom: Po stopách histórie Prešova. Prešov, 8. február 2017 / <i>College student for one day: In the footsteps of the history of Prešov. Prešov, 8th February 2017</i>	
<i>Lukáš HEDMEG</i>	180
Deň otvorených dverí na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Prešov, 15. február 2017 / <i>Day of open doors at Institute of History of Prešov University. Prešov, 15th February 2017</i>	
<i>Marcela DOMENOVÁ</i>	182
Učiteľská mobilita Erasmus+ na Katedre historie Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně. Ústí nad Labem, 3. – 6. apríl 2017 / <i>Teacher mobility Erasmus+ at Department of History, Faculty of Arts University of J. E. Purkyně. Ústí nad Labem, 3. – 6. April 2017</i>	
<i>Ananamária KÓNYOVÁ</i>	184
13. ročník študentskej vedeckej konferencie. Prešov, 26. apríl 2017 / <i>13th Students' Scientific Conference. Prešov, 26th April 2017</i>	
<i>Erik ONDRIA – Matúš VOJNA</i>	186
Stretnutie českých a slovenských študentských historických spolkov v Nitre. Nitra, 28. – 30. apríl 2017 / <i>Meeting of Czech and Slovak Student Historical Associations in Nitra. Nitra, April 28 - 30, 2017</i>	
<i>Peter KOVAL</i>	189
Erasmus+ mobilita, prednášky dr hab. prof. Waław WIERZBIENIEC a doc. PhDr. Michaela HRUBÁ, Ph.D. Prešov, 2. – 3. máj 2017 / <i>Erasmus+ mobility, lectures by dr hab. prof. Waław WIERZBIENIEC and doc. PhDr. Michaela HRUBÁ, Ph.D. Prešov, 2. – 3. May 2017.</i>	

<i>Lukáš HEDMEG</i>	190
Mobilita programu Erasmus+ v Literárním archive Památníku národního písemnictví v Praze. Praha, 1. marec – 30. máj 2017 / <i>Erasmus+ mobility at</i> <i>Literary archive of the National Literature Memorial in Prague. Prague, 1st March</i> <i>- 30th May 2017</i>	
<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	192
Úspešné ukončenie Univerzity tretieho veku. Prešov, 17. máj 2017 / <i>Successful</i> <i>end of The University of the Third Age . Prešov. 17th May 2017</i>	

O AUTOROCH / A WORD ABOUT AUTHORS

Slovo na úvod

Vážení čitatelia! Predkladáme vám prvé číslo nášho internetového časopisu v roku 2017 s presvedčením, že nájdete v ňom dosť zaujímavých textov, veľa podnetov a inšpirácií, cenných informácií o dianí v historickej obci.

S príspevkami s problematikou viac či menej časovo vzdialenou od našej prítomnosti je to vždy tak, že nabádajú aj k porovnávaniu toho, „čo bolo“ s tým „čo je“. Ako naši predkovia čelili rôznym výzvam, ako riešili konkrétne situácie, ktoré prinášal súdobý život. Ak si my o svojej „terajšej všednosti“ myslíme, aké to máme ťažké, zložité a neviem čo ešte, tak predchádzajúce generácie si museli poradiť v konkrétnych situáciách napr. bez dnešných vymožeností moderných (napr.) komunikačných technológií. Naša civilizácia sa vyvíja v tomto smere míľovými krokmi, takže zlepšenie podmienok sa týka aj samotnej bádateľskej, výskumnej práce historika. Prístup k prvotným prameňom, možnosti ich využitia sú dnes neporovnateľne iné ako tomu bolo napr. pred sto rokmi. Na druhej strane môže stať názor, že vtedajší „zapisovatelia dejín“ nežili tak rýchlo, nemuseli plniť rôzne (a mnohé!) úlohy spojené so svojím účinkovaním napr. pri grantových úlohách. Nech už je to akokoľvek, uspokojme sa s tvrdením, že každá doba mala a má svoje čaro, ak samozrejme myslíme pozitívne.

„Začiatok“ cesty k našej prítomnosti – krok po kroku, či „od rodov k štátom, od etník k národom“ (aby sme citovali podtitul názvu štúdie) – plasticky popisuje text Petra Šalkovského. Anton Bartunek si všíma historický vývoj farmaceutického vzdelávania na „našom“ území do roku 1918, a keďže je to obsiahla problematika, tak v tomto čísle publikujeme prvú časť príspevku. Tragédiu bieloruského národa v čase druhej svetovej vojny v dôsledku okupácie fašistickým Nemeckom, ale aj odpor voči nemu v podobe rozšíreného partizánskeho hnutia dokumentuje Luciána Hoptová.

V rubrike *Ludia a doba* Lukáš Hedmeg a Jurij Danilec približujú životné cesty v dvoch rozdielnych časových etapách dvoch osobností. V prvom prípade ide o slovenského spisovateľa známeho ako Martin Kukučín, keď bol členom spolku *Detvan* v Prahe v rokoch 1885 – 1893, v druhom o Mychajla Sidaka, ktorý ako jeden z čelných pravoslávnych duchovných na Zakarpatskej Ukrajine bol po roku 1945 sovietskou mocou prenasledovaný, súdený, väznený a strávil desať rokov v trestaneckých táboroch.

Naše slová z úvodu o prepotrebnej pozornosti prvotným zdrojom v práci historika potvrdzuje toto vyjadrenie slovenskej historičky Evy Kowalskej (v rozhovore s Jánom Adamom): „Bez opory v prameňoch sa historik môže vydať nielen falošným smerom, ale vlastne aj takým, ktorý je viac-menej na povrchu.“

Obrázok, predmetom ktorého je jedna z perál historických pamiatok na Slovensku – kaštieľ Betliar predstavuje v takto nazvanej rubrike Katarína Bányászová (z príslušného múzea). Zdôrazňuje, že ide o jediný kaštieľ na Slovensku, ktorý sa zachoval v celistvosti so svojimi zbierkami tak, ako ich tu zanechali poslední majitelia – členovia rodu *Andrássy*.

Ani v tomto čísle časopisu *Dejiny* nechýbajú príspevky v tradičných rubrikách *Pripomíname si*, *Anotácie a recenzie* a *Kronika*. Ďakujem všetkým, ktorí prispeli do obsahovej skladby, podelili sa o svoje výskumné zistenia, skúsenosti, priblížili celý rad udalostí a súvislostí. Verím, že vydanie celého tohto komplexu textov nájde okruh svojich vďačných čitateľov.

Nadežda Jurčišinová

ŠTÚDIE

Šarišský hrad vo Veľkom Šariši Foto J. Jurčišin

◀ *Kostolík z 11. stor. v Port Grimaud Francúzsko Foto J. Jurčišin*

K PROBLEMATIKE KOLEKTÍVNYCH IDENTÍT, ORGANIZÁCIE A SOCIÁLNEJ DIFERENCIÁCIE PRAVEKÝCH A VČASNOHISTORICKÝCH SPOLOČENSTIEV

(Od rodov k štátom, od etník k národom)¹

Peter ŠALKOVSKÝ

Abstract: *The issue of collective identities, organization and social differentiation of the pre-historical and early-historical communities (From Gender to State, From Ethnic to Nation).* The processes of transformation of human communities and their identities within the original archaic and traditional society (paleoliths - medieval) in their various forms are still considered one of the most striking problems of several social and historical sciences. The differences between the various concepts of evaluating society in its broader sense and its segments - smaller communities and collective identities in the narrow sense – concepts mechanistic, biological, psychological, formalist, cultural, constructivist, spiritualistic and other conceptions are considerable and contradictory. At present, there are no generally accepted and interpreted definitions of tribe, chiefhood and state. From the traditional views on concepts of people, tribe, ethnicity, nation, state, as a racially and culturally very homogeneous social group, sharing common origin and fates, speaking the same language and living in the same territory, the understanding of these units as a result of the historical development of the communities. In early forms, but also as a relatively new and unstable phenomenon that may have its origin, transformation, climax in modern, national, or national, but also polyethnic or multicultural state, and its end - acclimatization, assimilation and extinction as a separate collective identity, its transfer to other or others collective identities. Within different theories - e.g. religious, primordial, contractual, within the theories of integration and conflict, developmental, neoevolutionist, functionalist, constructivist, etc., researchers seek through different theoretical models the explanation how different political units were organized in the past, whether tribes, duchies, kingdoms or different forms of states. We may consider the so-called primal (Early states), and secondary creation of states (modern, national states), which should also be under different circumstance and explained by different theories. Not too distant reality will likely be the concept that „all pertracted terms, the genus, tribe, ethnicity, nation, chiefship, state are not general, valid terms for all times, regions, and peoples, but are dynamic, time-bound and direct-historical phenomena” which research is still up to date.

1 Príspevok je publikovaný ako čiastkový výstup projektu VEGA MKSR a SAV 2/0075/16 *Archeologické štúdie k včasnému stredoveku*. Pokiaľ sa týka konkrétnejších archeologicko-historických situácií a argumentácií príspevok ťažiskovo vychádza z výskumu v stredodunajskom a stredoeurópskom priestore.

Key words: Family, tribe, race, tribe, chiefhood, nationality, ethnic identity, collective identity, social stratification and organization of society, history, sociology, cultural anthropology, archaeology, ethnology, state history and law, terminology.

Termíny ako *rodina*, *rod*, *kmeň*, *ľud*, *národ*, *kráľovstvo*, *štát* a ich variácie sa historickými vedami pri interpretácii vlastných písomných či hmotných prameňov dlho vcelku mechanicky preberali z filozofických, sociologických či ekonomických štúdií v rámci morganovsko-engelsovských schém vývoja ľudskej spoločnosti. Hoci väčšina z týchto pojmov (ako *familia*, *gens*, *tribes*, *populus*, *natio*, *regnum*, *stat*, *stato* a početné označenia jednotlivcov či skupín tvoriacich či reprezentujúcich tieto kolektívne identity) bola známa a popisovaná už v antických a stredovekých prameňoch, dodnes vzniká mnoho ich interpretácií a panujú značné názorové rozdiely, diskrepancie až skepticita ich poznania v jednotlivých epochách či všeobecne. Napríklad archeologické bádanie postupne prekonal nielen evolucionistické a kultúrohistorické paradigmy ale cez tzv. procesuálnu paradigmu „novej archeológie“ dospelo až k paradigmám postprocesuálnych pluralitných výkladov minulosti v zmysle „každý má svoju pravdu“.²

Historici i archeológovia stojaci blízko k marxizmu, resp. neomarxizmu sa dlho opierali najmä o práce sociálnych antropológov a sociológov,³ teda ich evolučnú schému vývoja organizácie ľudskej spoločnosti v postupnosti: tlupa (*band*) – rod (*gens*) – kmeň (*tribe*) – náčelníctvo (*chiefdom*) – štát (*state*), ktorú dnes aj väčšina bádateľov s istými modifikáciami preferuje. Ani súčasná sociológia príliš v bádani spoločnosti nepokročila – v mnohých prípadoch vlastne prestala hľadať adekvátnejšiu definíciu spoločnosti, uspokojuje sa s teóriou pluralizmu, funkcionalizmu, vzájomných vzťahov ľudí v spoločnosti atď.⁴

Prvú spoločnosť v dejinách ľudstva, ktorá vznikla a existovala v staršej a strednej dobe kamennej nazvala sociológia prvotnou archaickou spoločnosťou. Z hľadiska bádania protohistórie a včasného stredoveku je podstatné bádanie tzv. tradičných spoločností a ich štruktúry, existujúcich v obdobiach medzi neolitom a novovekom. Súčasná moderná spoločnosť má svoje počiatky po priemyselnej revolúcii.⁵

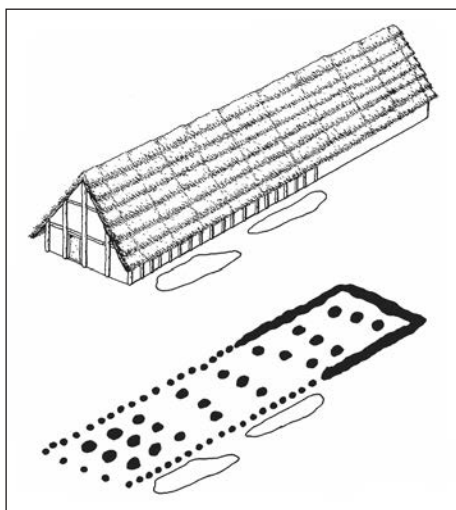
V rámci tejto širokej problematiky popredné miesto v posledných desaťročiach zaujíma, popri skúmaní vzniku národov a nacionalizmu, problematika vzniku, vývoja, štruktúry a fungovania štátu, resp. štátov v ich rôznych historicko-teritoriálnych podobách. Skúmajú sa a definované sú v rôznych príbuzných i diskrepančných konceptoch „štáty“ staroveké, archaické, barbarské, mestské, včasnostredoveké, rané, slabé, nerozvinuté, rozvinuté, zrelé, silné, včasnofeudálne, feudálne, stredove-

- 2 NEUSTUPNÝ, Evžen. Vymezení archeologie. In Marin Kuna (ed): *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*. Praha : Archeologický ústav AV ČR 2007, s. 21-22; REN-FREW, Colin – BAHN, Paul (eds.) *Archaeology: Key Concepts*. London and New York : Routledge, 2005.
- 3 FRIED, Martin. *The Notion of Tribe*. Menlo Park : Cummings, 1975; SERVICE, Elman. *Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective*. New York : Random House, 1962.
- 4 BUOCO VÁ, Zuzana. *Úvod do sociológie*. Vysokoškolské učebné texty. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2006, s. 34.
- 5 HOLZBACHOVÁ, Ivana. Společnost očima Emila Durkheima. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity B 54*, Studia philosophica. Brno 2007, s. 19-32.

ké, novodobé, moderné, národné, otvorené, multikulturálne a multinacionálne. V rámci evolučných schém vývoja kolektívnych identít historici a sociológovia rozlišujú medzi kmeňom a štátom.⁶ V dejinách existovalo mnoho prechodných, hybridných individuálne štruktúrovaných foriem „kmeňov, náčelníctiev i štátov“ v procese vývoja, ktoré sa pohybovali niekde na pomedzí týchto foriem kolektívnych identít.⁷

Tlupa – rod – kmeň – náčelníctvo

Od vzniku Homo sapiens ľudia, žili vždy iba v skupinách, vytvárali spoločenstvá, v rámci ktorých vznikalo prostredie vhodné na spoluprácu i konkurenciu ako prvky progresu.⁸ Základom prvej archaickej i tradičnej spoločnosti bola skupina jedincov nazvaná rod. Základným putom rodu bola biologická príbuznosť (skutočná alebo predpokladaná) skupiny, v ktorej boli spoločný hospodársky život, územie, jazyk, tradície a podobne.⁹ Zárodkom rodu bol pôvodne paleolitický promiskuitný huf, tlupa, v ktorej rodinou bola celá tlupa. Podľa P. J. Wilsona¹⁰ najstaršie neinštitucionalizované lovecko-zberačské tlupy nemali vodcu, pretože ho nepotrebovali. Etnografické paralely však tento predpoklad spochybňujú¹¹ a hypoteticky teda mohli aspoň dočasní, príležitostní vodcovia existovať aj v najstarších zberačsko-loveckých tlupách. Znovu môžeme iba predpokladať, že v neskoršom vývoji sa vytvorili v tlupách cez inštitút „vodcovstva“ už komplexnejšie hierarchické štruktúry a jedinci si začali uvedomovať svojich pokrvných príbuzných. Paleolitická spoločnosť sa vyvíjala pomaly dlhé tisícročia od prvobytnej tlupy po matrilineárnu rodovú spoločnosť. Konkrétne formy rodiny i manželstva

Hypotetická rekonštrukcia dlhého neolitického domu

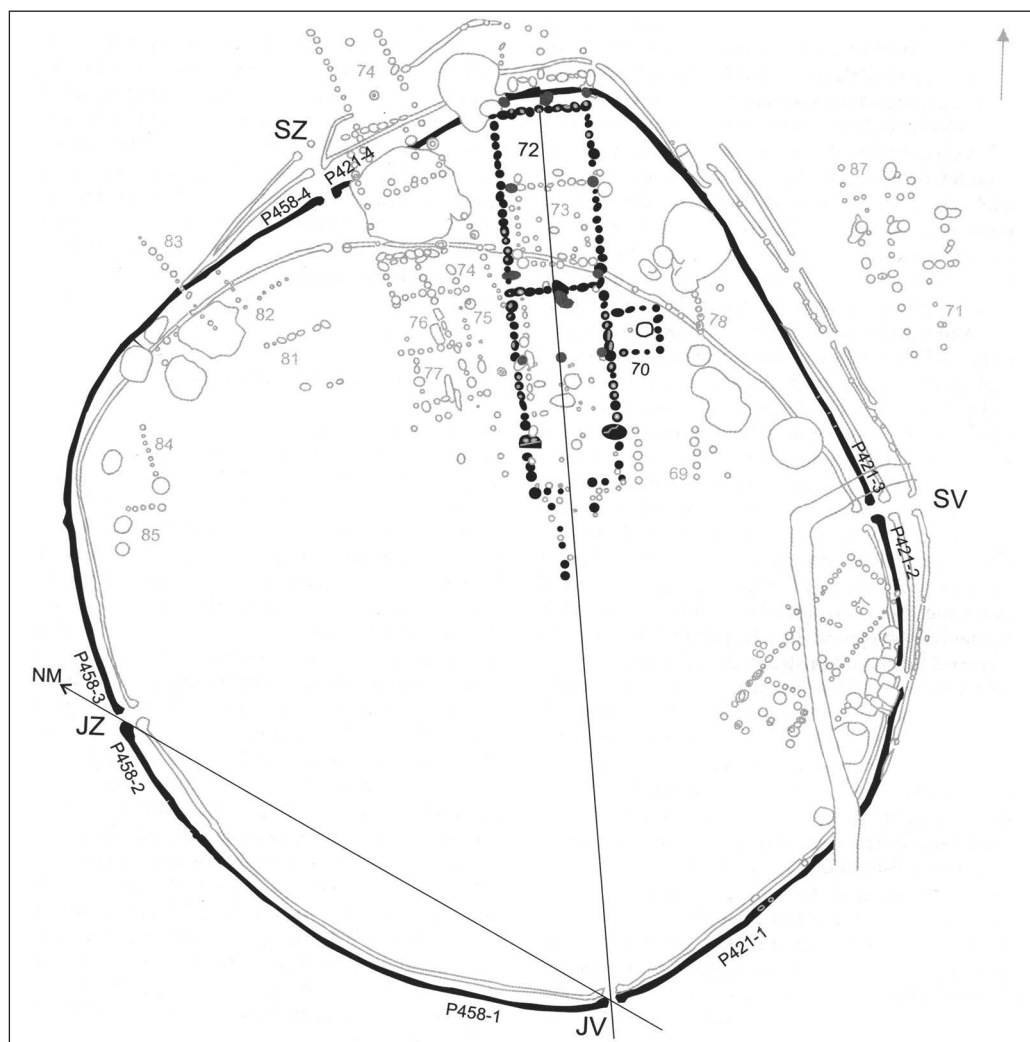
- 6 SANDERSON, Stephen K. *Social Transformations : A General Theory of Historical Development*. Lanham : Rowman & Littlefield, 1999, s. 55-57; WENSKUS, Reinhard. *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln, Graz : Böhlau Verlag, 1961, s. 35-44, 54-82, 299-335.
- 7 CHARVÁT, Petr. Náčelnictví či raný stát. In *Památky archeologické*, roč. 80, 1989, s. 5-59; KOTAK, Conrad Phillip. *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York : McGraw-Hill, Inc. 1991, s. 218; POHL, Walter – WIESER, Veronika (Eds.). *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*. In *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* 16. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009; a ďalší, viď ďalší text).
- 8 WAAL, Frans de. *Dobráci od přírody*. Praha : ACADEMIA, 2006.
- 9 FRANKL, Georgie. *Archeologie myslí: sociální dějiny nevědomí*, 1. část. 1. vyd. Praha : Portál, 2003.
- 10 WILSON, Peter J. *The Domestication of the Human Species*. New Haven : Yale University Press, 1989.
- 11 EARLE Timothy K. *How Chiefs Come to Power. The Political Economy in Prehistory*. Stanford : Stanford University Press, 1997, s. 2.

v rámci rodovej spoločnosti mali nekonečné množstvo podôb a variantov, vzájomne sa prelínali a doplňali, preberali, menili sa i zanikali a menia sa dodnes.¹²

Súčasná archeologická spisba¹³ je v otázkach štruktúry a organizácie lovecko-zberačských spoločností zdržanlivá. Aj viaceré druhy hmotných prameňov (kresby, maľby, antropomorfná plastika, formy obydlií, sídiel), pôvodne interpretované ako prejavy súvisiace s organizáciou či štruktúrou rodu u mladopaleolitického človeka sú dnes skôr spochybňované ako málo podložené, resp. modernými neuropsychologickými a etnografickými výskumami nepotvrdené.¹⁴ Možno iba predpokladať, že vznik dlhšie trvajúcich sídlisk vo viacerých prírodne priaznivých miestach, by už mohol dokladať existenciu územných etnokultúrnych organizácií zložených z rodových pospolitostí (spravidla niekoľko príbuzných rodín) žijúcich spolu a vo vzájomne viazaných vzťahoch asistencie.¹⁵

Počiatky sociálnej diferenciacie v rámci rodu a vznik kmeňovej organizácie sa hľadajú v súvisi s procesmi neolitizácie, konkrétne v strednom Podunajsku počínajúc kultúrnymi okruhmi kriško-starčevským a lineárnym.¹⁶ Neolitizácia alebo neolitická „revolúcia“, v nových prácach sa už neinterpretuje len ako obdobie objavovania nových technológií,¹⁷ ale skôr ako obdobie, keď sa známe materiály a technológie začali používať masovo a vyslovene k praktickým účelom.¹⁸ Čo bolo príčinou neolitizácie a ako sa šírila je predmetom diskusií. Po vysvetľovaní ekologickými a ekonomickými dôvodmi sa rozpracúva model „zmien v ľudskom myslení“, podľa ktorého zmeny v spôsobe obživy nasledovali po zmene v symbolizme a náboženstve.¹⁹ V nových spôsoboch pochovávaní, vzniku monumentálnych posvätných miest, v objavení sa antropomorfnej a zoomorfnej plastiky sú hľadané doklady tejto „revolúcie symbolov“, ktorá mala viesť k zásadnému obratu aj v spôsobe obživy.²⁰

-
- 12 SKUPNIK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství: Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha : SLON, 2010.
 - 13 VENCL, Slavomír – FRIDRICH, Jan (ed.). *Archeologie pravěkých Čech. 2 : Paleolit a mezolit*. Praha : Archeologický ústav AV ČR, 2007; KAMINSKÁ, Lubomíra (zost.). *Staré Slovensko 2 : Paleolit a mezolit*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2014.
 - 14 EHRENBERG, Margaret. *Women in Prehistory*. Norman : University of Oklahoma Press, 1989; HOMAYON, Sidky. On the Antiquity of Shamanism and its Role in Human Religiosity. In Aaron W. Hughes (ed.). *Method and Theory in the Study of Religion*. 22. Brill : Brill Academic Publishers, 2010.
 - 15 NEÚSTUPNÝ, Evžen (ed.). *Space in prehistoric Bohemia*. Praha : Institute of Archaeology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1998.
 - 16 PAVÚK, Juraj. Stará lineárna keramika na Slovensku a neolitizácia strednej Európy. In *Otázky neolitu a eneolitu 2003*. Sborník referátů z 22. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu. Český Brod – Kounice 23. – 26. září 2003. Praha : Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2004, s. 11-28.
 - 17 Pestovanie plodín a chov dobytka, usadlý spôsob života a stavba pevných domov, výroba keramických nádob, nová technológia opracovania kameňa brúsením a vŕtaním a počiatok výroby textilu a odevnej kultúry.
 - 18 SVOBODA, Jiří, A. *Počátky umění*. Praha : Nakladatelství Academia, 2011, s. 105-106.
 - 19 CAUVIN, Jacques. *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003.
 - 20 ZÁPOTOCKÁ, Marie. Neolit. In Pavlů, I. (ed.). *Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit*. Praha : Archeologický ústav AV ČR, 2007, s. 9.

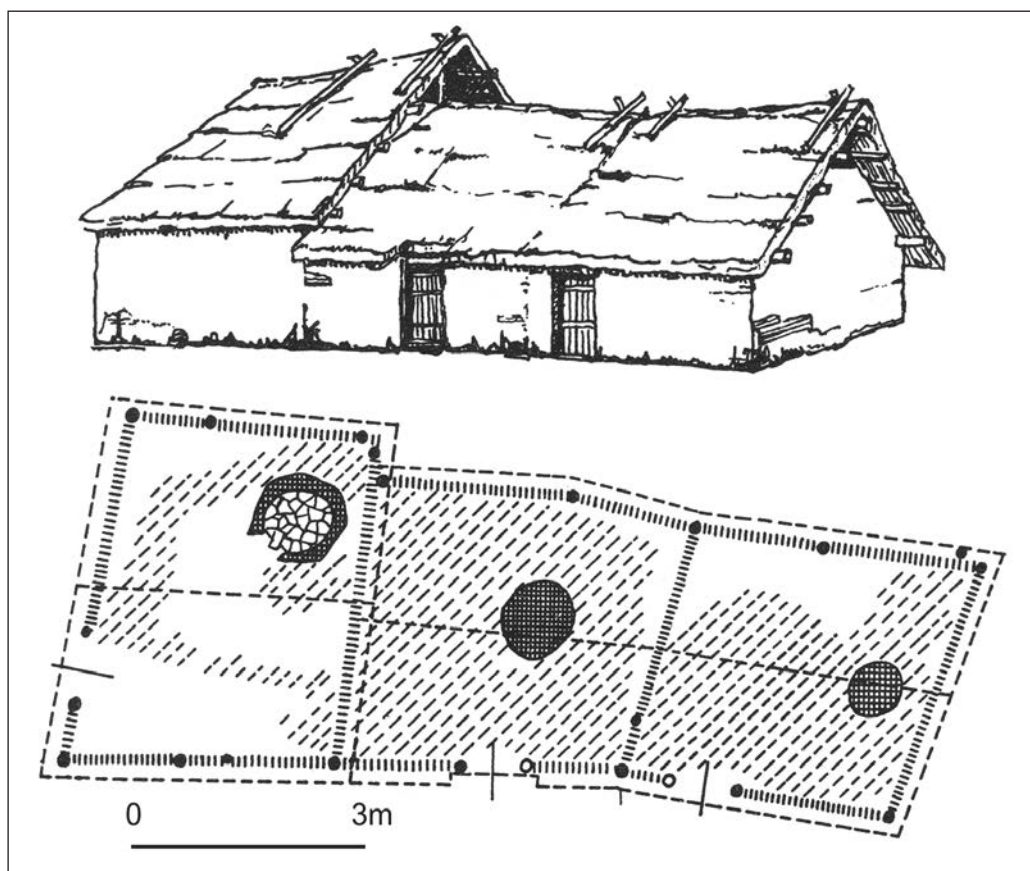

Rondel II s pôdorysom domu 73 v Žlkovciach - neskorý neolit, lengyelská kultúra²¹

Procesy neolitizácie viedli k hospodárskemu i demografickému progresu neolitických spoločenstiev, v ktorých so zvyšovaním počtu obyvateľov určitého územia postupne klesal, no úplne nezanikol význam pokrvnej príbuznosti a rodov, uvoľňovalo sa vzájomné spojenie v rámci rodov, dochádzalo k ich štiepeniu i naopak prepájaniu s inými skupinami do väčších celkov, u ktorých súčasne aj na úkor spoločného pôvodu a príbuzenských vzťahov narastal význam spoločne užívaného územia a jazyka, spôsobu života, tradícií a legend.

Vznik väčších kolektívnych identít a počiatky sociálnej stratifikácie spoločnosti sú archeológiou dôveryhodnejšie sledovateľné práve v týchto prvých roľníckych spoločenstvách.

21 PAVÚK, Juraj – KARLOVSKÝ, Vladimír. Orientácia rondelov lengyelskej kultúry na smery vysokého a nízkeho Mesiaca. In *Slovenská archeológia* 52, 2004, s. 211-280, obr. 6.

Hypotetické rekonštrukcia nadštandardného trojpriestorového kolového domu z opevnenej osady v Šuranoch-Nitrianskom Hrádku - staršia doba bronzová, maďarovská kultúra²²

Osady kultúry s lineárnou keramikou rozšírenej na veľkých územiach Európy od dnešného Nemecka až po Ukrajinu spravidla existovali mnoho generácií a súčasne v nich stálo 5 až 15 dlhých domov obývaných pravdepodobne matriarchálnymi veľkorodinami. Boli to až trojdielne stavby so skladovacím priestorom na obilie v južnej časti, ďalším hospodárskym priestorom v severnej časti a s obytným priestorom v strede.²³ V kultúre s lineárnou keramikou sú už známe hroby mužov pokročilého veku s bohatšou výbavou, ktoré môžu dokladať existenciu jedincov s nadradeným postavením – pravdepodobne rodových staršinov. Od stredného a mladšieho neolitu sú známe aj hroby žien i detí s bohatšou výbavou.

22 Volne podľa A. Točíka v FURMÁNEK Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991, obr. 34.

23 Volne podľa PODBORSKÝ, Vladimír. Fenomén neolitického domu. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minorum Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*. M 14 – 15, 2009 – 2010, s. 17-45, obr. 7; 15.

Obzvlášť budovanie opevnených centrálnych osád s obydliami väčších rozmerov i monumentálnych rondelov²⁴ už dávnejšie viedlo k úvahám o už sčasti sociálne rozvrstvenej a dokonalejšie organizovanej spoločnosti zloženej pravdepodobne z veľkorodín, ktorých základom bola párová rodina a v ktorej musíme počítať s riadiacou zložkou. Opakovane budované domy v niektorých rondeloch lengyelskej kultúry (napr. Bučany, Žlkovce)²⁵ orientáciou dlhých osí bezprostredne späté s juhovýchodným vchodom do rondelu, astronomicky orientovaným, mohli slúžiť ako komunitné zariadenie s kultovým poslaním. Práve tak ho však mohla obývať rodina vedúcej osobnosti osady, predstaviteľa kultu – konštruktéra rondelu a organizátora rituálov pri cyklickom chode hlavných nebeských telies a pri iných príležitostiach dôležitých pre roľnícke kultúry. Možno predpokladať, že takéto domy by mohli svedčiť o deľbe vedúceho spoločenského postavenia. V rondeli pravdepodobne žil duchovný vodca – šaman a v dome s koridorom náčelník – *big man* osady.²⁶

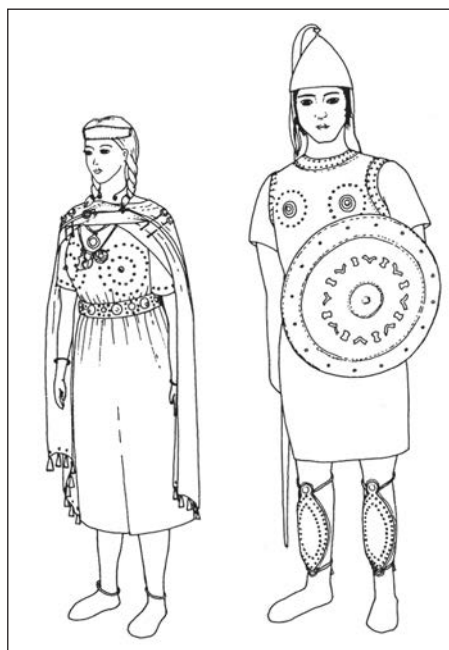
Celkové poznanie štruktúry neolitických populácií dosiaľ komplikovala skutočnosť, že pri mnohých veľkých lengyelských sídliskách bolo iba niekoľko hrobov, ba dokonca pri megasídliskách kultúry Cucuteni-Tripolje, so stovkami súčasných domov, sa nenašiel ani jeden hrob. Novšie objavy rozľahlých sídlisk lengyelskej kultúry s tisíckami hrobov, včítane tzv. náčelníckych hrobov, v maďarskom Zadunajsku môžu v tomto smere priniesť zásadné informácie o demografii a štruktúre ľudských spoločenstiev v strednej Európe koncom neolitu.²⁷

Vývoj spoločnosti, uvoľnenie veľkorodových vzťahov a zvýšenie významu párových rodín, inicioval trendy, ktorých dôsledkom boli dlhé domy nahrádzané menšími dvoj alebo jednopriestorovými kolovými domami. Na konci starého eneolitu boli už dlhé domy asi úplne nahradené menšími (cca 20 m²) a od doby bronzovej sa pravdepodobne v európskych kultúrach plne presadilo patriarchálne usporiadanie spoločnosti a párová rodina, bývajúc v menších jedno či dvojpriestorových kolových i zrubových nadzemných obydliach.²⁸ V dôsledku hospodárskych zmien dochádzalo už od záveru staršej doby bronzovej k výraznejšej sociálnej diferenciácii, vďaka tomu môžeme v mladšej a neskorej dobe bronzovej predpokladať štruktúrovanú spoločnosť, ktorá mala mnohé atribúty porovnateľné s vyspelými stredomorskými

-
- 24 Monumentálne stavby kruhovitého pôdorysu tvorené priekopou, valom či palisádou, spravidla so štyrmi bránami i vnútornou zástavbou, známe zo širokého priestoru na Slovensku, Morave, Čechách, Maďarsku, Bavarsku, Porýní i v Británii.
 - 25 PAVÚK, Juraj – KARLOVSKÝ, Vladimír. Orientácia rondelov lengyelskej kultúry na smery vysokého a nízkeho Mesiaca. In *Slovenská archeológia* 52, 2004, s. 211-280; BUJNA, Jozef – ROMSAUER, Peter. Siedlung und Kreisanlage der Lengyel-kultur. In Viera Němejcová-Pavúková (ed.). *Internationales Symposium über die Lengyel-kultur*. Nitra – Wien 1986, s. 27-35, obr. 18.
 - 26 PAVÚK, Juraj. Kolové stavby lengyelskej kultúry. Pôdorysy, interiér a ich funkcia. In *Slovenská archeológia*, roč. 60, 2012, č. 2, s. 251-284, obr. 4 – 6.
 - 27 ZALAI-GAÁL, István. An der Wende vom Neolithikum zur Kupferzeit in Transdanubien (Ungarn): Die „Häuptlingsgräber“ der Lengyel-kultur in Alsónyék-Kanisza. In *Altertum*, roč. 53, 2008, s. 1-40.
 - 28 Voľne podľa A. Točíka v FURMÁNEK Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991, obr. 34.

mi civilizáciami. Nepočetnú vrstvu zrejme patriarchálnych náčelníkov dokladajú pohreby v mohylách s osobitou úpravou a bohatou výbavou už od staršej doby bronzovej (únětická kultúra – Branč, Jelšovce). Atribútmi tejto sociálnej skupiny sú predovšetkým zbrane – najskôr sekeromlaty a sekery, potom dýky a neskoršie meče a panciere, ako aj garnitúry honosných šperkov. Početné doklady sociálnej nerovnosti sa objavujú na pohrebiskách maďarovskej a obzvlášť otomanskej kultúry, napr. v Nižnej Myšli (desiatky jantárových perál, zlaté pukličky, až 3 252 fajansových korálikov v jednom hrobe) v kontraste s hrobmi bez výbavy. Jestvovanie sídlisk vyslovene agrárneho charakteru popri osadách s dominujúcou rôznorodou remeselnou činnosťou, ústiace až do výstavby opevnených osád, niektorých (napr. Spišský Štvrtok) s kamennou architektúrou inšpirovanou súvekými stredomorskými civilizáciami (Mykény, Kréta), dokumentuje značnú akceleráciu sociálnej diferenciácie obyvateľstva.²⁹

Kmeň ako organizačný typ ľudskej spoločnosti býva obecnne definovaný ako väčšia skupina ľudí, zložená z niekoľkých jednotlivých rodov, klanov sídliačich v spoločných osadách, ktorí cítia spolupatričnosť a vytvorili rozsiahlejšie a stabilnejšie kultúrne a politické inštitúcie ako rod a rodina. Genéza, osudy a charakteristiky kmeňov boli predmetom mnohých bádání hlavne na báze analýz diel dobových kronikárov, ale i informácií zhromažďovaných etnológiou a kultúrnou antropológiou. Diskutované boli rôzne modely vývoja kmeňovej organizácie.³¹ V diskusii nie je zhoda či to v jednotlivých prípadoch boli tradične chápané rodové kmene vzniknuté spojením viacerých prevažne príbuzných rodov ako dobrovoľná koalícia či zjednotených mocou najsilnejších rodov alebo skupiny, odkazujúce sa k nejakej elitnej rodine, od ktorej si odvodzovali kmeňové meno, alebo skupiny, ktoré vznikli na základe etnickej, kultúrnej alebo inej nepríbuzenskej vlastnosti, alebo skupina odvodená

Rekonštrukcia bohatého kroja nobilit z kniežacích mohýl, Dedinka, Čaka, čakanská kultúra, mladšia doba bronzová, 1200-1100 pred. n.l.³⁰

29 FURMÁNEK Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991, s. 269-296.

30 Podľa PAULÍK, Jozef. *Mohýly z mladšej doby bronzovej na Slovensku*. Sprievodca po výstave. Bratislava : SNM Bratislava, 1990.

31 Napríklad: PARKINSON, Wiliam. A. (ed). 2002. *The Archaeology of Tribal Societies*. Archaeological Series 15. Michigan : Ann Arbor; TODD, Malcolm. *Germáni*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999; TŘEŠTÍK, Dušan. *České kmene, Historie a skutečnost jedné koncepce*. Studia mediaevalia Pragensia 1, 1998, Praha : Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 1998, s. 129-143.

Bronzová soška býka, Býčí skála, Morava, doba hlaštatská, kultúra horákovská³⁴

len spoločnou tradíciou úspešných spoločných vojenských výbojov, bez ohľadu na niečo iné, čo by ich spájalo.³² V súčasnosti prevažujú koncepcie kmeňov ako dynamických vznikajúcich (ale časom často i zanikajúcich) kolektívnych identít, ktoré viac ako pokrvná blízkosť zjednocoval spoločný kult, obrady, spoločná kolektívna pamäť. Skúsenosťami či výchovou a v spoločných rituáloch s inými rodmi, skupinami budúceho kmeňa si osvojovali modul príbuznosti, rozširovali spoločné skúsenosti, zážitky, informácie, názory na svet a povedomie spoločnej tradície a mýtov. Takto vznikli kmeňové mytológie rozvíjajúce a udržiavajúce tradíciu príbuznosti a spoločnej – zdieľanej kolektívnej identity.³³ Čím bol kmeň väčší, tým menšiu úlohu pri udržiavaní jeho jednoty a formovaní identity zohrávali príbuzenské vzťahy.

Pre výraz kmeň sa používa tiež pojem etnikum, etnická skupina alebo etnografická skupina, národnosť. Príslušníci jedného kmeňa zvyčajne zdieľali jazyk, náboženské rituály, udržiavané šamanmi, jednotný systém hierarchie a autorít (náčelníkov, kmeňových starších a pod.). Žiadny z týchto atribútov však nie je úplne nevyhnutný. Bazálnym predpokladom vzniku kmeňa je reálna, aj keď nie úplná, sebestačnosť väčšej skupiny ľudí a dôvodom je potreba koordinácie deľby práce a spotreby hodnôt, produktov.³⁵

Antropológ E. Service³⁶, stúpenec tzv. neoevolucionizmu, rozlišuje dve etapy vývoja kmeňových spoločností: jednoduché spoločenstvá organizované obmedzene na báze spoločenského postavenia a prestíže jedincov, a viacvrstevnaté spoločenstvá na čele s vodcami rôzneho typu, náčelníkmi alebo kmeňovými kráľmi a kmeňovou radou. Ako sa usudzuje na základe početných gréckych a rímskych písomných prameňov a etnologických analógií, vodca býval spočiatku volený z najstarších členov rodu. Neskôr bola táto pozícia dedičná alebo ju mohol získať jedinec s mimoriadnymi schopnosťami, majetkom či prestížou, ale to väčšinou iba dočasne. Rozlišované bývajú tri typy patriarchálnych spoločenstiev podľa pozície vodcu. V spoločnostiach

32 LAPIDUS, Ira M. Tribes and State Formation in Islamic History. In Khoury, Philip S., and Kostiner, Joseph (eds.). *Tribes and. State Formation in the Middle East*. Berkeley : University of California Press, 1990, s. 20-37.

33 K mytológii Germánov napríklad: VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. 1. vyd. Praha : Libri, 1999; https://cs.wikipedia.org/wiki/Germ%C3%A1n-sk%C3%A1_mytologie

34 [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bronze_statue_of_a_bull_\(Byci_skala\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bronze_statue_of_a_bull_(Byci_skala).JPG)

35 FRIED, Martin. *The Notion of Tribe*. Menlo Park : Cummings, 1975; <http://www.daimonion.sk/aem/content/štúdie-štátu>

36 SERVICE, Elman, R. *Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective*. New York : Random House, 1962.

typu „veľký muž“ (*big man*) bola vedúca pozícia nestála a mohla sa získať zásluhami. V „náčelníctve“ (*chiefdom*; *Häuptlingstum*) sa funkcia dedila a bola relatívne stabilná. Tretím typom boli spoločenstvá, v ktorých sa stabilné funkcie dali získať oboma spôsobmi. Ak sa funkcie dajú získať, tak sú rezervované len pre mužov, ak sú dedičné, tak aj pre ženy – aspoň tak možno usudzovať podľa výskytu bohatých hrobov.³⁷ V prípade žien to však väčšinou neznamená skutočnú vedúcu funkciu, ide tu skôr o rodinných príslušníkov náčelníka.³⁸ Dedičné postavenie náčelníka (*Häuptling*, *chief*, *headling*) bývalo založené na skutočnej alebo mytologickej príbuznosti s minulými generáciami náčelníkov.³⁹ Nemohol si ale vymáhať poslušnosť násilím, jeho rozhodovanie nebolo

Tzv. váza obety z mohyly v Nových Košariskách – originál a kreslená rekonštrukcia výzdoby nádoby, doba halštatská, kalendenberská kultúra⁴⁰

neobmedzené. O všetkých dôležitých záležitostiach rozhodovalo kmeňové zhromaždenie alebo kmeňová rada. Moc náčelníka bola založená na jeho vedúcej úlohe v prerozdeľovaní majetku v egalitárskej spoločnosti kmeňa. Navrhoval a kontroloval celý proces, v ktorom však platil skupinový konsenzus. Spoločensky sa jednotlivé rody postupne hierarchizovali podľa svojho vzťahu k náčelníkovi.⁴¹

37 WASON, Paul K. *The archaeology of Rank*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994, s. 44-48, 98.

38 KREKOVIČ, Eduard. Sociálna diferenciácia všeobecne a u Germánov zvlášť. In Balázs Komoróczy (ed.). *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů*. (Archeologie barbarů 2011). Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, svazek 44. Brno : Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2014, s. 14.

39 STRATHERN, Andrew. Tambu and Kina: „profit“, exploitation and reciprocity in two New Guinea exchange systems. *Mankind* 11, 1978, 3, s. 253-264.

40 PICHLEROVÁ, Magdaléna. *Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej*. Bratislava : Bratislava, Slovenské národné múzeum, 1969, tab. 55.

41 JOHNSON, Alen, W. – EARLY, Timothy. *The evolution of human societies: from foraging group to agrarian state*. Stanford : Stanford University press, 2000; VYŠNÝ, Peter. Pojem

Hypotetická rekonštrukcia zemnice z doby halštatskej (podľa R. Čambala) ⁴²

V Európe okrem oblastí, ktoré boli pod bezprostredným vplyvom antickej civilizácie,⁴³ kmeňové spoločnosti s malou sociálnou stratifikáciou pretrvávali bez väčších štrukturálnych zmien od neolitu až do prelomu mladšej doby bronzovej a železnej, keď dochádza k prvým výraznejším „koróziám“ kmeňového systému prežívajúceho v rôznych formách, znovu sa ale oživujúceho v novo sa na historickej scéne objavujúcich barbarských etnikách až kým ich nenahradili ríše či „štáty“ s centralizovanou, nadregionálnou vládou a sídlami „mestského“ typu.

Významný znak kmeňového náčelníctva – redistribúcia komodít, ktoré bol náčelník povinný znovu rozdeliť v rámci všetkých slobodných príslušníkov kmeňa, sa vývojom alebo v istých situáciách mení, začínajú byť prioritizovaní blízki príbuzní, významní či zaslúžilí členovia kmeňa a vznikajúce bojové družiny. Rastúci počet obyvateľstva a spory o obrábanie pôdy či pastviny vo viacerých obdobiach opakovane posilnili moc vojenských náčelníkov. Vyčlenila sa vrstva špecialistov na vymáhanie práva. Prvotne to bola organizovaná skupina bojovníkov tvoriacich ozbrojený sprievod vodcu rodu či kmeňa (tzv. staršia, alebo malá družina). Jej členovia, miestami pravdepodobne už od doby bronzovej boli mocenskou oporou spoločenských elít a nástrojom územnej expanzie alebo lúpežných výprav. Družina pomá-

náčelníctvo a predštatná spoločnosť. In *Historia et theoria iuris*, roč. 2, 2010, č. 4. Bratislava : Právnická fakulta UK, 2010, s. 107-126.

42 Podľa ŠALKOVSKÝ, Peter. Od chatrče ku kamennému domu. In Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová (zost.). *Dejiny Bratislavy 1 : od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. – Bratislava : Slovart : Občianske združenie Historia Posoniensis : Bratislava, hlavné mesto SR, 2012, s. 474.

43 Podobne tak v mimoeurópskom priestore – v častiach Ázie, v severnej a subsaharskej Afrike, v predkolumbovskej Mezoamerike a v andskej oblasti mal spoločenský vývoj inú dynamiku.

hala udržať osobnú bezpečnosť a mocenské postavenie svojho hegemóna, ktorý ich živil, šatil, vyzbrojoval a podľa istých pravidiel odmeňoval podielom z vojenskej koristi. Dobré známe sú najmä družiny v germánskych kmeňoch a kráľovstvách. Súčasťou jednotlivých kmeňov sa niekedy stávali aj menšie inoetnické bojové družiny, ktoré časom ako etnická skupina síce zanikli, ale v kmeňovej štruktúre získali rozhodujúce postavenie.⁴⁴ Neskôr družiny prekročili rámec kmeňa a umožnili vznikanie kmeňových zväzov. Boli teda integrujúcim faktorom, pretože náčelníci do nich prijímali nielen svojich súkmeňovcov, ale aj bojovníkov z iných kmeňov.

S rôznymi formami a prejavmi náčelníctva sa v stredoeurópskom prostredí môžeme stretávať s prerušeniami obzvlášť od mladšej doby bronzovej a v jeho najrozvinutejšej forme v časoch keltských oppíd a prvých germánskych kráľovstiev. V mladšej dobe bronzovej sa mohylové pochovávanie stávalo stále viac výsadou privilegovanej vrstvy takmer v celej Európe. Na strednom Podunajsku veľké mohyly s priemerom dosahujúcim až 50 m a výšku 10 m boli stavané v kultúrach stredodunajských popolnicových polí pre vojenských náčelníkov, ich družinu, príp. aj rodinných príslušníkov (Čaka, Velatice, Očkov, Dedinka atď.). Analógie formy pochovania i skladby výbavy mŕtveho⁴⁵ nachádzame v pohreboch starogréckych hrdinov z homérskych eposov (napr. Hektora, Patrokla) opísaných Homérom v Iliade a Odysei,⁴⁶ alebo v iných súvekých stredomorských kultúrach.

Aj v staršej dobe železnej v rámci východoalpského i západohalštatského okruhu halštatskej kultúry boli budované mohutné hrady a výnimoční jedinci pochovávaní v bohato rituálnou keramikou, importami, šperkmi, výzbrojou a výnimočne i dvojkolesovými vozmi a iným luxusným tovarom vybavovaných mohylách. V rakúsko-moravsko-slovenskom pomedzí zvlášť v rámci kultúry horákovskej, ale i kalendenberskej z nálezových komplexov možno vyčleniť veľmi zreteľne bohaté veľmožské a stredne bohaté mužské pohrebne celky (Bratčice, Býčí skála) i sériu ženských hrobov tzv. „opaskových veľmožiek“ (Brno-Židenice, Modřice, Vojkovice atď.) a najbohatšiu vrstvu veľmožiek (luxusné hrobové nálezy z jaskynnej svätyne Habrůvka – Býčí skála).⁴⁷

Ku kritériám sociálnej diferenciácie v rámci pohrebiskovej archeológie patrí nielen analýza štruktúry výbavy, ale aj doklady nadregionálnych interakcií alebo špeciálne úpravy hrobu, s trojpriestorovou komorou, slúžiace niekedy aj k uloženiu nedospelých jedincov (napr. Horákov, Dunajská Lužná, Janíky).⁴⁸

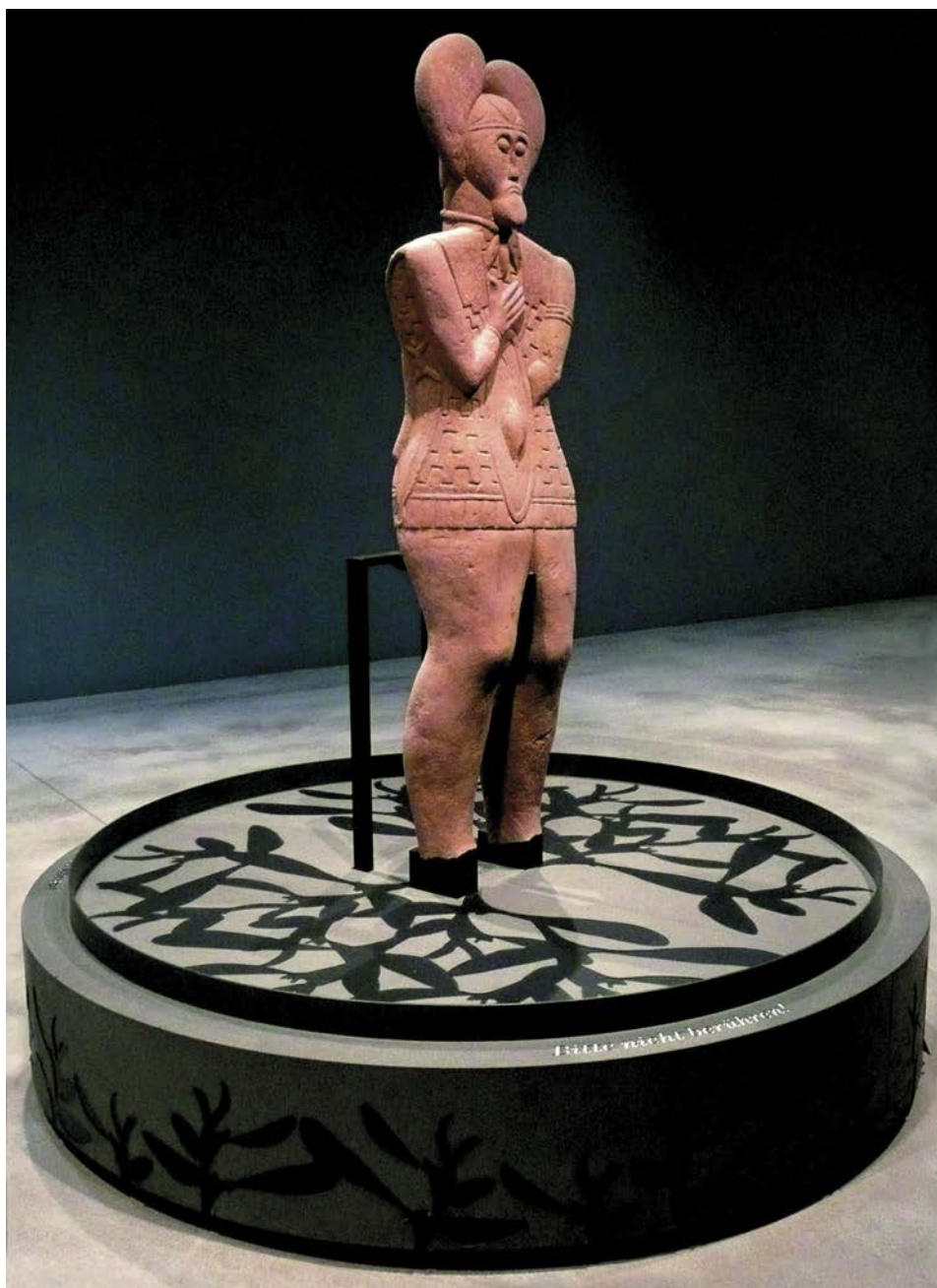
44 CHOC, Petr. *S mečem i štítem. České rané feudální vojenství*. Praha : Naše vojsko, 1967.

45 Podľa PAULÍK, Jozef. *Mohyly z mladšej doby bronzovej na Slovensku*. Sprievodca po výstave. Bratislava : SNM Bratislava, 1990.

46 ŠRÁMEK, Vladimír. *Odyseia*. Praha : Nakladatelství Akademie, 2012; FURMÁNEK Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991, s. 114-127.

47 JEREM, Erszébet – LIPPERT, Andreas (Hrsg.). Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10. – 14. Mai 1994. In *Archaeolingua* 7. Budapest : Archaeolingua Alapítvány, 1996; PARZINGER, Herwig – NEKVASIL, Jindra – BARTH, Frederik. *Die Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren*. Römisch-Germanische Forschungen 54. Mainz am Rhein 1995 – tu ďalšia literatúra.

48 PICHLEROVÁ, Magdaléna. *Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej*. Bratislava : Bratislava, Slovenské národné múzeum, 1969; STUDENÍKOVÁ, Etela. *Kalender-*

Jedna z viacerých pieskovcových sôch keltských kniežat v životnej veľkosti (186 cm, 230 kg), tzv. „princ z Glaubergu“ - doklad existencie vysoko hierarchizovanej spoločnosti, Glauberg (Nemecko), záver doby halštatskej -počiatky doby laténskej, okolo roku 500 pred n. l.⁴⁹

berská kultúra na juhozápadnom Slovensku a juhovýchodná Európa. In Studeníková, Etela (ed.), *Južné vplyvy a ich odraz v kultúrnom vývoji mladšieho praveku na strednom Dunaji*. Bratislava. Bratislava : Univerzita Komenského FF UK, 2005, s. 73-94.

49 Podľa - <https://en.wikipedia.org/wiki/Glauberg>.

Rekonštrukcia časti valu keltského oppida , Burgstal pri Finsterlohr, Nemecko⁵⁰

Na súvekých kalendenberských i horákovských hradiskách stáli nadzemné domy na kamennej podmurovke, s obojstrannými omietkami, niekedy zdobenými, dokonca aj viacpriestorové centrálne kamenné budovy s upravovanými podlahami, sídla miestnych kniežat (napr. na hradisku Molpír v Smoleniciach). V halštatskej dobe i nasledujúcich obdobiach (doba laténska až včasný stredovek) však charakteristickým typom obydľia väčšinového vidieckeho obyvateľstva boli hlboké zemnice s plochou iba okolo 12 – 15 m², dokladajúce vyrovnaný nízky sociálny status väčšiny obyvateľstva – radových príslušníkov rodu a kmeňa.⁵¹

V súvekých kultúrnych skupinách neskorej lužickej kultúry či iných severnejších kultúr nepozorujeme porovnateľne k halštatským okruhom rozvinutú sociálnu diferenciáciu spoločnosti.⁵²

50 Podľa <http://finsterlohr.de/touristik/keltisches-oppidum.php>

51 Podľa ŠALKOVSKÝ, Peter. Od chatrče ku kamennému domu. In Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová (zost.). *Dejiny Bratislavy 1 : od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. – Bratislava : Slovart : Občianske združenie Historia Posoniensis : Bratislava, hlavné mesto SR, 2012, s. 474.

52 FURMÁNEK, Václav – MIROŠŠAYOVÁ, Elena (eds.). *Popelnicové polia a doba halštatská*. Nitra : Archeologický ústav SAV Nitra, 2010; STEGMANN-RAJTÁR, Susanne. Mittel-donauländische Hallstattkultur und Lausitzer Kulturkreis – Einige Bemerkungen zur Entwicklung gegenseitiger Beziehungen in Mähren. In *Bericht der Römische-Germanische Kommission*, roč. 74, 1993, Frankfurt am Main : Verlag Philipp von Zabern, 1993, s. 444-459;

*Poklad zlatých a strieborných keltských mincí
z dlažby stavby I, Bratislava-Hrad,
neskorá doba laténska⁵⁴*

V západohalštatskom kultúrnom okruhu boli spoločenstvá včasných Keltov medzi Alpami, Šumavou a Rýnom od 6. stor. pred n. l. pod silným vplyvom gréckej a etruskej mestskej civilizácie. Opevnené náčelnícke sídla spolu s komorovými hrobmi pod mohylami s importami gréckej keramiky a etruských kovových nádob svedčia o výraznej sociálnej diferenciacii a výnimočnej pozícii kmeňových lídrov.⁵³

V ďalších storočiach bol rýchly rast keltskej civilizácie na celom území umožnený predovšetkým rozvinutým remeslom a poľnohospodárstvom, obchodom so železom, soľou a poľnohospodárskymi výrobkami, ako aj vyspelou spoločenskou organizáciou so štruktúrou, v ktorej

sa predpokladá úzka vládnuca a kňazská vrstva, bazálne ale slobodní roľníci, remeselníci a neskôr vojenské družiny.⁵⁵

Budovaním veľkých opevnení a nákladných mohýl odčerpávali neskorohalštatské a včasnolátenske elity podstatnú časť celospoločenského nadproduktu a stali sa tak brzdiacou silou ďalšieho vývoja. Na konci strednej a začiatku mladšej doby laténskej dochádza aj preto k zmenám v sociálnej štruktúre. Naznačujú to ploché pohrebiská s prevahou alebo výlučne so žiarovým rítom, neskôr takmer absencia hrobov a ukončenie pochovávaní na keltských pohrebiskách s pravdepodobným prechodom na iné jednoduchšie formy „pochovávaní“, ako aj otvorené dvorce a osady, kde jednotlivé rodinné klany žili oddelené od seba. Napriek tomu dlhodobopriaznivý politický i hospodársky vývoj keltských spoločenstiev zrejme pokračoval a vyvrcholil v dobe keltských oppíd, keď na takmer celom keltskom území došlo k výstavbe prvých protourbánných sídiel – oppíd.⁵⁶

Vznik „mestských“ oppíd vyvolala pravdepodobne potreba lepšej formy ochrany majetku vedúcich rodín klanov a ich zapojenia sa do diaľkového obchodu a v nepo-

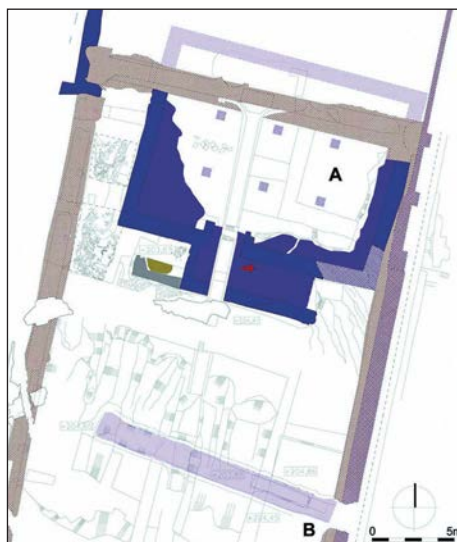
53 Podľa - <https://en.wikipedia.org/wiki/Glauberg>.

54 MUSILOVA Margareta – LESÁK, Branislav – RESUTÍK, Branislav. Prienik rímskej kultúry do neskorolátenskeho prostredia. Najnovšie výskumy na Bratislavskom hrade. In Šedivý, Juraj – Štefanovičová, Tatjana (zost.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Bresalauspurh na križovatke kultúr*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 199, obr. 323.

55 DANNHEIMER, Hermann – GERHARD, Rupert (Hrsg.). *Das keltische Jahrtausend*. Mainz am Rhein : von Zabern, 1993; FILIP, Jan. *Keltové ve střední Evropě*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1956.

56 PIETA, Karol. *Keltské osídlenie Slovenska : mladšia doba laténska*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2008, s. 21-45.

slednom rade aj potreba chrániť sa pred rozmáhajúcim sa rímskym impériom a okolitými hlavne germánskymi kmeňmi. Novšie výskumy preukázali, že medzi jednotlivými oppidami existovali podstatné rozdiely, nielen čo do veľkosti, mohutnosti opevnení a bohatosti nálezov ale pravdepodobne aj z toho vyplývajúcej spoločenskej organizácie a významu. V prípade väčších, nálezovo bohatých a plánovite zastavaných oppíd (západoeurópske Alésium, Bibracte, Manching, Závist, Stradonice, Staré Hradisko v Čechách, v strednom Podunajsku Bratislava, Budapešť či Velem St. Vid) sa predpokladá existencia vládnucej „kniežacej“ vrstvy toho ktorého kmeňa alebo ako to naznačuje aj vysoký počet mien na minciach razených na bratislavskom bójskom oppide,⁵⁷ vláda oligarchie a systém tzv. ročných magistratúr, aký v Galii zaznamenal Caesar a Strabón.⁵⁹ Pravdepodobne podobne ako v dobách prechodu od rímskej monarchie k republike na rok volení „úradníci“ spravovali a viedli kmeňové spoločenstvo, včítane správy kmeňového pokladu a velenia v bojoch.⁶⁰ V starovekom Ríme počas procesov prechodu od monarchie k republike sa ústavná rovnováha síl presunula z exekutívy (rímsky kráľ) do rímskeho senátu (úradníci rôzneho stupňa). Pri prechode z republiky do ríše sa ústavná rovnováha síl presunula späť do výkonnej zložky (*princeps, caesar*).⁶¹ Je možné, že podobné lavírovanie moci medzi tradičnými inštitúciami kmeňa a významnými jedincami prebiehalo aj v barbarských keltských kmeňoch a kmeňových zväzoch, nazývaných niekedy aj kráľovstvá.⁶²

Plán rímskej stavby I, Bratislava-Hrad, neskorá doba laténska, 1. stor. pred n. l.⁵⁸

- 57 MUSILOVÁ, Margaréta – LESÁK, Branislav – RESUTÍK, Branislav. Prienik rímskej kultúry do neskorolátenského prostredia. Najnovšie výskumy na Bratislavskom hrade. In Šedivý, Juraj – Štefanovičová, Tatjana (zost.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Bresalaucspurch na križovatke kultúr*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 199, obr. 323.
- 58 Podľa MINAROVIECH, Jana – MUSILOVA, Margareta. 3D Reconstructions of Roman buildings from 1st century B.C. on the Celtic Hillfort in Bratislava. *Proceedings of the 20th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies 2015 (CHNT 20, 2015)*, Vienna 2016, Fig. 6 – upravené.
- 59 VRTEL, Andrej. Keltské oppidum v Bratislave. In Šedivý, Juraj – Štefanovičová, Tatjana (zost.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Bresalaucspurch na križovatke kultúr*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 180.
- 60 Kráľ bol nahradený na jeden rok volenými úradníkmi (magistratus). Tých počas úradného roka nebolo možné odvolať. Mali vojenské i občianske právomoci. Spočiatku ich nazývali prětormi – praetores (od praeire – ísť vpredu ako vojvodcovia, vojenský velitelia), neskôr konzulmi – consules (od consulere – radiť sa, uznieť sa).
- 61 https://en.wikipedia.org/wiki/Executive_magistrates_of_the_Roman_Empire
- 62 Ich počet sa zvýšil v 1. polovici 1. tisícročia n. l. na západe pevninskej Európy a Britských ostrovoch.

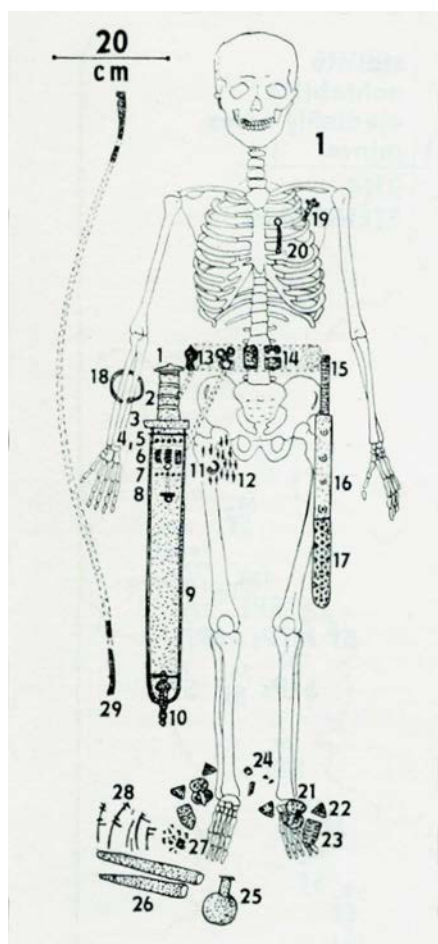

*Hypotetická rekonštrukcia skladu amfor (budova č. 2/09) a rímskej stavby I., Bratislava-Hrad, neskorá doba laténska, 1. stor. pred n. l.*⁶³

Keltskí Bójovia z oblasti Bratislavy pri svojich intenzívnych kontaktoch s Rímskou ríšou sa zrejme dokonale oboznámili nielen s prvkami jej spoločenskej organizácie ale i stavebnej kultúry. Potvrďuje to nedávny objav monumentálnej murovanej stavby, paláca s murovanou brúsenou dlažbou a omietkami na bratislavskom hradnom kopci. Ide o technologicky rímsku stavbu, ktorú si zrejme dala postaviť na svojom oppide miestna keltská oligarchia, možno významná kniežacia rodina, podľa rímskych predlôh alebo dokonca priamo rímskymi stavebníkmi. Stavba bola pravdepodobne súčasťou rozsiahleho obytno-reprezentačného stavebného komplexu typu rímskeho domusu, ktorý v tomto období pokrýval celé hradné návršie.⁶⁴

63 MINAROVIECH, Jana – MUSILOVA, Margareta. 3D Reconstructions of Roman buildings from 1st century B.C. on the Celtic Hillfort in Bratislava. Proceedings of the 20th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies 2015 (CHNT 20, 2015), Vienna 2016, Fig. 14 – vizualizácia: J. Šimún, upravené < <http://www.chnt.at/proceedings-chnt-20/>; MUSILOVÁ, Margareta – LESÁK, Branislav – RESUTÍK, Branislav. Prienik rímskej kultúry do neskoroláténskeho prostredia. Najnovšie výskumy na Bratislavskom hrade. In Šedivý, Juraj – Štefanovičová, Tatjana (zost.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Bresalaucspurch na križovatke kultúr*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 197-204.

64 MINAROVIECH, Jana – MUSILOVÁ, Margaréta. 3D Reconstructions of Roman buildings from 1st century B.C. on the Celtic Hillfort in Bratislava. Proceedings of the 20th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies 2015 (CHNT 20, 2015), Vienna 2016, Fig. 14 – vizualizácia: J. Šimún, upravené < <http://www.chnt.at/proceedings-chnt-20/>; MUSILOVÁ, Margareta – LESÁK, Branislav – RESUTÍK, Branislav. Prienik rímskej kultúry do neskoroláténskeho prostredia. Najnovšie výskumy na Bratislavskom hrade. In Šedivý, Juraj – Štefanovičová, Tatjana (zost.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Bresalaucspurch na križovatke kultúr*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 197-204.

1

2

1 - Pôdorysná situácia hrobu a 2 - pokus P. Dvorského o umeleckú rekonštrukciu vzhľadu, výzbroje a výstroja významného germánskeho náčelníka z tzv. kniežacieho hrobu z Cézav, Morava, doba sťahovania národov, 80. roky 5. stor.⁶⁵

Ako ukazujú výskumy architektúry objavenej v Bibracte a Magdalensbergu Kelti v 1. storočí pred n. l. pod vplyvom Ríma menili svoje stavebné technológie i spôsob vnútornej zástavby oppíd.

Nové objavy veľkých keltských nížinných sídlisk (typu Němčice v Čechách či Roseldorf v Dolnom Rakúsku) majúci počiatky už v staršej dobe laténskej s veľmi bohatým nálezovým spektrom (v Roseldorfe napr. minimálne 1 500 mincí), kde geofyzikálne prieskumy zistili organizovanú vnútornú zástavbu a vymedzenie sídliska ohradnením, avšak bez opevnenia, dokazujúci mimoriadnu hospodársku (a v prípade Roseldorfu) i kultovú činnosť, sa vymykajú doterajším aj vyššie načrtnutým predstavám nielen o bežných sídliskách ale i o výrobných a distribučných centrách a vyvolávajú pochybnosti aj o výnimočnej funkcii oppíd i štruktúre keltskej spoločnosti

⁶⁵ Podľa TIHELKA, Karel. Hrob z doby stěhování národů na Cezavách u Blučiny. Brno 1954; https://www.templ.net/cesky/vyroba-mec_z_bluciny.php

Výber zo súboru luxusných hrobových nálezov – zlatý kalich, nákrčník, náramenica a agrafa s ónyxom. Ostrovany, neskorá doba rímska, koniec 3. stor.⁶⁸

obecne.⁶⁶ Dokonca sa v tejto súvislosti vyslovujú i názory, že výstavba oppíd na kopcoch predstavovala z ekonomického hľadiska systémovú chybu, ktorá spôsobila trvalé hospodárske ťažkosti, nielen oppidám, ale aj celej spoločnosti.⁶⁷

Po kolapse oppíd a ich opustení sa osídlenie stiahlo do nížin. Obchodný systém bol rozvrátený, špecializované dielne nemali pre koho pracovať a preto zanikli nielen na výšinných oppidách, ale aj v nížinných centrách a oppidách (napr. v Manchingu). Zvyšky laténskej civilizácie prežili len tam, kde sa dostali do prostredia Rímskej ríše, východne od Rýnu a severne od Dunaja bola však táto civilizácia úplne prekrytá germánskou, vo svojej podstate hlboko pravekou kultúrou.⁶⁹

Štát – prvé tvorenie štátov

Kmene nemali ešte všetky atribúty štandardného štátu, bývali však jeho predstupňom, často v podobe kmeňového zväzu. Organizačné štruktúry vznikajúcich kráľovstiev – štátov vytláčajú kmeňové štruktúry alebo ich endosymbiózou menia na svoj subsystém či už v pôvodnej forme kmeňa alebo provincie so zvláštnym (neštátnym) etnikom, národnosťou s vlastnou regionálnou kultúrou i jazykom, či dialektom. Kmeňová štruktúra bola však veľmi stabilný systém a najmä v spoločensko-ekonomicky menej rozvinutých oblastiach dokázala prežívať aj v rámci stredovekých kráľovstiev, ba dokonca už s novodobými štátnymi systémami vedľa seba. Niekde dokonca ako hlavná forma organizácie spoločnosti. Napríklad na Strednom východe či u Beduínov kmeňové štruktúry pretrvávali až do polovice 19. storočia,

66 ČIŽMÁŘ, Miloš – KOLNÍKOVÁ, Eva. Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě. In *Archeologické rozhledy*, roč. 58, 2006, s. 261-283; HOLZER, Veronika. Roseldorf. *Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralsiedlung Österreichs*. Wien : Österreichische Elektrizitätswirtschafts-Aktiengesellschaft (Verbundgesellschaft) 2009; http://www.nhm-wien.ac.at/jart/prj3/nhm/data/uploads/mitarbeiter_dokumente/Holzer/Holzer%202009a%20-%20Verbund_Band_102.pdf.

67 SALAČ, Vladimír. Oppida a urbanizační procesy ve střední Evropa. In *Archeologické rozhledy*, roč. 53, 2011, s. 23-64.

68 KOLNÍK, Titus. *Rímske a germánske umenie na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1984, obr. 168.

69 BOUZEK, Jan – SALAČ, Vladimír. *Římské provincie a limes romanus ve střední a západní Evropě*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1990; SALAČ, Vladimír. Vom Oppidum zum Einzelgehöft und zurück – zur Geschichte und dem heutigen Stand der Laténe-forschung in Böhmen und Mitteleuropa, *Alt-Thüringen*, 38, 2005, s. 279-300.

a prežívajú zvyškovo so zbytkami kmeňového práva a zvykov dodnes, hoci sa medzi nimi vystriedali v tej oblasti mestské štáty, Rímska, Byzantská i Otomanská ríša i súveké islamské štáty.⁷⁰

Stanovenie presného dátum premeny kmeňa na štát je často komplikované až nemožné, pretože rodiace sa politické inštitúcie štátu i dlhšie časové obdobie pôsobili paralelne s rodovými orgánmi a až po vytvorení uceleného systému štátneho aparátu ich mocensky nahradili, resp. odstavili od možnosti podieľať sa na vykonávaní moci.⁷¹

Štát všeobecne býva politológmi a historikmi práva definovaný ako organizované spoločenstvo ľudí, žijúcich trvalo na určitom ohraničenom území, ktoré sa v mnohom môžu líšiť, ale nasledujúce znaky majú spoločné: 1. územie – na ktoré sa vzťahuje pôsobenie štátnych inštitúcií, 2. obyvateľstvo – ktoré obýva určité územie a spadá pod štátnu moc (občianstvo), 3. štátnu moc a organizácie (štátny aparát, právny poriadok, ozbrojená moc), 4. právna subjektivita, t. j. spôsobilosť samostatne vystupovať v právnych vzťahoch, 5. zvrchovanosť (štátna suverenita) – štát nie je podriadený žiadnemu vyššiemu orgánu.⁷²

M. Mann vo svojej koncepcii rozlíšil štyri zdroje sociálnej moci, ktoré spolu tvorili základný systém fungovania štátu – moc ideologická, ekonomická, vojenská a politická.⁷³ Dnes sú tieto typy často dopĺňané alebo sa uprednostňujú len niektoré z nich podľa dôležitosti pri vznikaní štátu.

Vo filozofii, sociológii a právnej histórii sa uvažuje o tzv. prvotnom a druhotnom tvorení štátov. Prvotné tvorenie štátov malo prebiehať za rôznych okolností i je vysvetľované rôznymi teóriami. Výber z hlavných: náboženská teória pokladá štát za výtvor boha; patriarchálna a primordialistická teória tvrdí, že štát vznikol z reálnych entít a v čase kontinuálne postupným rozširovaním v línii tlupa – rod – kmeň – kmeňový zväz – štát; mocenská teória pokladá za prostriedok vzniku štátu násilie a štát samotný za vládu silnejších nad slabšími; zmluvná teória usudzuje, že právnym dôvodom vzniku štátu je (nepísaná) zmluva medzi občanmi a panovníkom, štátnou mocou. Existujú i výklady vzniku štátov v rámci teórií integrácie a konfliktu, ktoré sa navzájom nevylučujú, ale sú komplementárne. V rámci modernejších politických teórií – napr. vývojovej, neoevolucionistickej, funkcionalistickej, konštruktivistickej atď., sa bádatelia snažia cez rôzne teoretické modely vysvetliť ako boli organizované rozličné politické jednotky v minulosti, či už to boli kmene, kniežatstvá, kráľovstvá alebo rôzne formy štátov.⁷⁴ Napríklad Ch. Tilly vo svojej „dravej“ teórii vzniku štátov argumentuje, že štáty vznikajú vykonávaním

70 KHOURY, Philip S. – KOSTINER, Joseph (eds.). *Tribes and. State Formation in the Middle East*. Berkeley : University of California Press, 1990, s. 39-40, 126, 153.

71 SELLNOW, Irmgard. Gentile und politische Institutionen im Prozess der Staatsentstehung: Tatsachen und Theorien. Dargestellt am afrikanischen Beispiel. In *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*, roč. 24, 1983, s. 39-40.

72 ŠMIHULA, Daniel. *Teória štátu a práva*. Bratislava : Epos, 2010.

73 MANN, Michael. *The sources of social power*. Vol. 1. : A history of power from the beginning to A. D. 1760. Cambridge : Cambridge University Press, 1986, s. 373-415, 500-517.

74 VYŠNÝ, Peter – PUCHOVSKÝ, Ján – ŠOŠKOVÁ, Ivana. *Svetové dejiny štátu a práva*. Trnava : Typi. Universitatis Tyrnaviensis, 2013.

nasledujúcich štyroch aktivít: 1. vojnami – jednotlivec alebo vládca získa výlučnú právomoc v danom území tým, že eliminuje prípadné hrozby vonkajšej mocnosti; 2. vzniknutý štát, si potom uchováva energiu tým, že sa stáva dominantnou silou v oblasti eliminácie alebo neutralizácie ich súperov vo vnútri alebo na ich vlastnom území; 3. elimináciou alebo neutralizáciou nepriateľov chráni aj svojich klientov; 4. realizuje výber daní a príjmov s cieľom získať prostriedky na zabezpečenie vykonávania prvých troch aktivít.⁷⁵

Za najstaršie štáty sveta bývajú pokladané tzv. „mestské štáty“ na Prednom Výchoďe, v Mezopotámii a Grécku, centralizované civilizácie v Egypte, Indii či Číne. Prvým štátom – republikou bola Rímska republika (510 – 27 pred n. l.).⁷⁶ Rímsky štát bol ideálom, v ktorom európske etniká chceli pokračovať a napodobňovať ho. Germáni sa na veľkých územiach rímskeho štátu dokonca usadili a do istej miery jeho dedičstvo aj prevzali. Sídelse, organizačne, kultúrne i spoločensky prekryli, avšak bez známkov väčšej kontinuity, aj dedičstvo Keltov.

Germánske kmene prešli počas niekoľkých storočí dlhotrvajúcim procesom zmien organizácie a štruktúry spoločnosti od kmeňa (*gens*), cez náčelníctvo, resp. tzv. barbarské kráľovstvá až k sociálne hierarchizovanej a centralizovanej dedičnej monarchii, o tom nám poskytujú obrovské množstvo informácií antické literárne pramene i vlastné kroniky či zákonníky jednotlivých etníc a samozrejme aj viac než storočie prebiehajúce archeologické výskumy.⁷⁷ Počiatky Germánov ako veľkej etnickej skupiny⁷⁸ dokumentuje podrobne Gaius Iulius Caesar v 50. rokoch 1. storočia pred n. l.⁷⁹ Charakterizuje ich ako spoločenstvo lovcov a pastierov žijúcich v rodovom zriadení bez súkromného vlastníctva a s malými sociálnymi rozdielmi. Rozhodujúca moc sa sústreďovala do rúk ľudových zhromaždení. V prvých storočiach po zmene letopočtu v súvislosti s rozšírením a zdokonalením železných nástrojov a zbraní došlo v ich spoločnosti k výrazným zmenám. Vojnové lúpeže a existencia zajatcov, platby a dary za neutralitu či spojenectvo z Rímskej ríše, pre-

75 TILLY, Charles (ed.). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1975.

76 FAULKS, Keith. *Classical Theories of the State and Civil Society. Political sociology: a critical introduction*. New York : NYU Press, 2000; ŠMIHULA, Daniel: *Najstaršie dejiny spoločnosti, štátu a práva*. Bratislava : Epos, 2011; [https://en.wikipedia.org/wiki/State_\(polity\)](https://en.wikipedia.org/wiki/State_(polity)).

77 BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Stěhování národů*. Praha : Vyšehrad, 2003; COLLINS, Roger. *Evropa raného středověku 300 – 1000*. Praha : Vyšehrad, 2005; KOMORÓCZY, Balázs (ed.). *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů*. (Archeologie barbarů 2011). Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 2014 – tu ďalšia literatúra.

78 Na začiatku nášho letopočtu sa Germáni delili podľa Tacita na tri veľké skupiny: severných (Vikingovia, Kimbrovia, Teutóni a Herulovia), východných (Góti, Vandali, Burgundi, Rugiovia, Gepidi, Bastari a iní) a západných, ktorých tvorili tri kmeňové zväzy – Ingväoni (Chaukovia, Sasi, Frizovia, Anglovia a iní), (Batavovia, Brukerovia, Chatti, Cheruskovia, Ubiovia) a Hermioni – polabskí germáni (Svébi, Markomani, Kvádi, Hermunduri, Türingovia, Bavori, Longobardi a iní).

79 GAIUS IULIUS CAESAR. *Zápisky o vojne v Galii*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2008.

hlbovali majetkové rozdiely a výrazne prispeli k definitívnemu rozpadu rodovej organizácie.

Pokusy o vytvorenie nadkmeňových zväzov s kráľmi mali spočiatku iba krátkodobý úspech. Na prelome letopočtov sú dochované pamiatky germánskeho osídlenia aj na území Slovenska (kvádske Vanniovo kráľovstvo), Čiech a Moravy (Marobudovo kráľovstvo Markomanov), keď z týchto oblastí vytlačili Keltov.⁸⁰

Publius Cornelius Tacitus koncom 1. storočia n. l. dokumentuje zmeny v rozvoji poľnohospodárstva a remesiel, ale aj v zavedení individuálneho užívania majetku a vyššej miere spoločenskej stratifikácie. Dokladá existenciu poloslobodného a neslobodného obyvateľstva pozostávajúceho z podmanených kmeňov a zajatcov a zo slobodnej vrstvy, z ktorej sa začala vydeľovať protoaristokracia. Aj napriek vzostupu moci kmeňových predákov však najdôležitejšie otázky stále riešilo ľudové zhromaždenie.⁸¹

Vznik prvých „štátnych“ útvarov zjednotením kmeňov a kmeňových zväzov znamenal väčšie sústredenie moci do rúk menšieho počtu osôb a bol teda ďalším krokom v centralizačných tendenciách. Spolu s usadzovaním na území Západorímskej ríše, či na jej troskách, tiež dochádzalo k vstrebávaniu odkazu rímskej civilizácie, ktorá mala už štátnu organizačnú štruktúru. Rímsky vplyv na charakter vznikajúcich germánskych kráľovstiev je viditeľný všade, kde došlo ku vzájomnému kontaktu. Výsledok bol určený jednak početným pomerom miestnych, domorodých a novoprišlých germánskych skupín obyvateľstva, ale tiež spôsobom usadenia sa ovládnutia daného územia.⁸²

Germánske kmeňové zväzy a prvé kráľovstvá na prelome letopočtov boli iné ako tie o pár storočí neskôr v období sťahovania národov. Vysoký stupeň hierarchizácie germánskej spoločnosti, ktorá je k 4. storočiu najlepšie doložená u Gótov, Alamanov či Kvádov, ukazuje, ako veľmi jej vývoj pokročil od čias Cézara a Tacita. Germánski králi sa stali predovšetkým vojenskými vodcami a súčasne najvyššími alebo jedinými predstaviteľmi barbarskej ríše – teda predštátneho útvaru, medzistupňa medzi kmeňom a štátom, s najväčšími právomocami. Ich legitimita sa pred prijatím kresťanstva opierala o (polo)božský pôvod. Nástupníctvo bolo dedičné, (formálne) volené a občas aj uzurpované. Kráľ vládol doživotne, bol neodvolateľný, zvolával zhromaždenie a svoju moc opieral o družinu, vojsko, veľmožov a neskôr o menovaných veliteľov a civilných úradníkov. O kráľovských plánoch sa už nehlasovalo na zhromaždení, ale dohodli sa len v úzkom kruhu kmeňovej elity.⁸³

V tzv. kniežacích alebo kráľovských hroboch, fenoméne hlavne 4. – 5. stor., sa nachádzajú obvykle tri kultúrne zložky – neskoro provinciálna, nomádska i germánska zložka (napr. provinciálne spony s polyedrickými výbežkami, masívne zlaté náramky, nomádske luky, tulce so šípami, sedlá so striebornými kovaniami, bičíky či

80 DROBERJAR, Eduard. *O Marobudovi a jeho ríši*. Praha : Nakladatelství Set Out Roman Míšek, 2000; HEČKOVÁ, Jana. *Rimania a Germáni na strednom Dunaji*. 1. vyd. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta, 2005.

81 TACITUS, Publius, Cornelius. *Agricola, Anály, Germánia, História*. Bratislava : Tatran, 1980.

82 SCHELLE, Karel – VOJÁČEK, Ladislav a kol. *Právní dějiny: Státy západní Evropy a USA*. Brno : Masarykova univerzita, 1999, s. 7

83 BYSTRICKÝ, Peter. Kráľovská hodnosť u Germánov. In *Forum Historiae*, roč. 8, 2014, č. 2, s. 69.

germánske sečné zbrane ako spatha, sax, náročne zdobené opasky cingulum, sklenené nádoby atď.).

U niektorých kmeňov sa objavujú „králi“ s vládou obmedzenou jednak staršími rodov a zhromaždením plnoprávných členov kmeňa. Rodová aristokracia sústreďovala vo svojich rukách značné bohatstvo a postupne sa menila v náčelnícke dynastie, doložené mnohými tzv. kniežacími, či dokonca kráľovskými hrobmi. K najznámejším patria: hrob gepidského kráľa, tzv. Omharov hrob z 2. pol. 5. stor. v Apahide pri Kluži (Rumunsko) i hroby v Cézavách pri Blučine či Žuráni pri Podolí na Morave. Pravdepodobne vysoký predstaviteľ kmeňa Herulov pochovaný v Cézavách mal výzbroj skladajúcu sa z dvojbritého meča (spathy), s rukoväťou pokrytou zlatým plechom a zakončenou striebornou hlavicou a striebornú pošvu vyzdobenú zlatom a červeným almandínom. Ďalej kratší jednosečný mečík nazývaný sax, v originálnej pošve zo zlatého plechu s ornamentmi a almandínom. Zbroj dopĺňala súprava 15 železných hrotov šípov uložených pôvodne v tulci, zvyšky hunského luku, kovania jazdeckého bičika a strieborné kovania dreveného sedla. Insígnie vysokého náčelníka dopĺňal masívny zlatý náramok s hmotnosťou 226,7 gramu, zakončený malým pečatidlom, jeho odev zdobila strieborná spona s cibulovitými gombíkmi, široký kožený opasok dopĺňali pozlátené strieborné pracky, ktorými bol upevnený remeň na zavesenie meča. Na zopnutie odevu slúžili dve zlaté pracky a ďalšie drobné ozdoby. Pri nohách mal muž uložené sklenené nádoby pochádzajúce z rímskeho Podunajska.

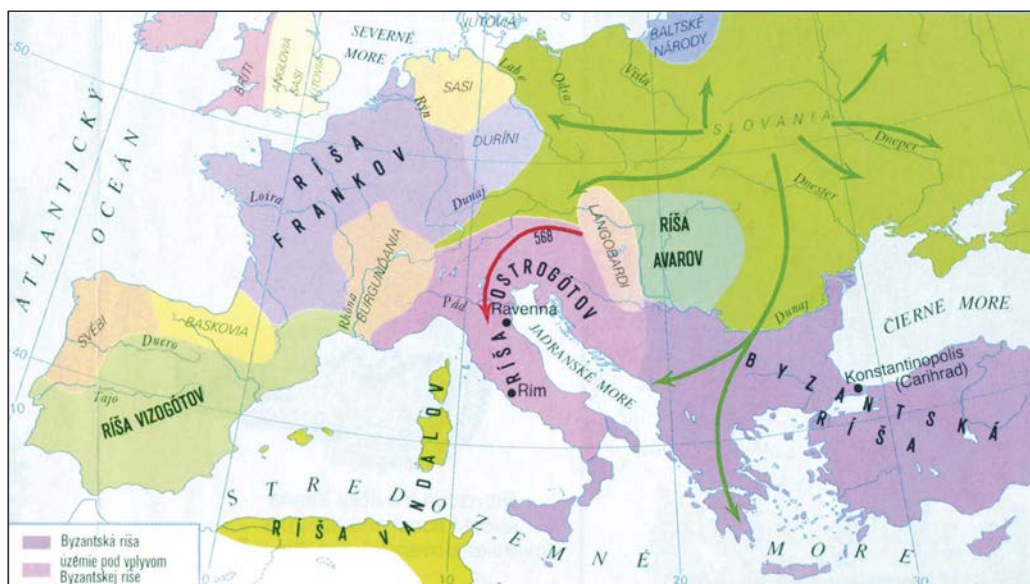
Výnimočný nedávny nález kniežacej hrobky dokonalej drevenej konštrukcie v Poprade-Matejovciach (žiaľ, už súčasníkmi vykradnutej) spolu so staršími⁸⁴ nesmierne bohatými hrobovými nálezmi z Cejkova a Ostrovian dokladá, že aj odľahlejšie oblasti barbarika, na severnom a východnom Slovensku vzdialené od rímskych centier, boli na sklonku doby rímskej a v období sťahovania národov osídlené bojovými germánskymi družinami na čele s kmeňovými kniežatami či „malými kráľmi“. Depot z Ostrovian obsahoval pôvodne viac ako 13 kg predmetov (žiaľ, zachovala sa z nich iba asi štvrtina) z drahých kovov, hlavne zlata a striebra, čo z neho robí jeden z najväčších súvekých pokladov v rámci celej strednej Európy.⁸⁵

Jednotlivé barbarské ríše sa od seba líšili najmä stupňom organizácie a dĺžkou trvania. Dve storočia a dlhšie dokázali pretrvať iba ríše Vizigótov, Longobardov a Frankov. Tieto barbarské kráľovstvá existujúce v 4. – 8. storočí neboli však rovnaké útvary ako kráľovstvá v 9. – 10. storočí alebo dokonca vrcholnostredoveké kráľovstvá, v ktorých kráľ bol hlavou feudálneho štátu a líšili sa aj od starovekých despotickejých kráľovstiev. Rímske inštitúcie slúžili síce ako vzor germánskym, tieto si ale dlho uchovali viacero prvkov majúcich pôvod ešte v svojej kmeňovej organizácii.⁸⁶

84 Žiaľ, ide o náhodné, neodborne vyzdvihnuté nálezy objavené ešte koncom 18. a v 19. storočí.

85 O necelé storočie sa tu našla druhá časť tohto hrobového celku obsahujúca ďalšie skvostné nálezy.

86 BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Charakteristika „barbarských“ štátů. Příspěvek k metodologii dějin. In *Studia historica Nitriensia*, Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, roč. 2016/20, č. 1, s. 3-16; BYSTRICKÝ, Peter. *Sťahovanie národov (454 – 568) Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2008; LUPOI, Maurizio: *The*

Politická mapa Európy v 2. polovici 6. storočia ⁸⁷

Výskum a historicko-sociologicko-antropologicko-etnologicko-archeologické interpretácie týchto mocensko-politických a kultúrno-etnických štruktúr a identít predstavuje vyhranenú samostatnú problematiku, síce intenzívne previazanú najmä s vývojom západu a stredoeurópskym včasnostredovekým až dnešným ale natolik špeciálnu a rozsiahlu, že v rámci tejto štúdie je nemožný hoci len jej stručný prehľad.

Všeobecne skúmanie „štátov“, osobitne „národných štátov“, „národov“ a „nacionalizmov“ zaznamenalo v posledných troch – štyroch desaťročiach mohutný rozmach. Vznikli nové študijné programy i inštitúcie profilujúce sa v tomto odbore, vzniklo niekoľko nových časopisov a tematických edícií či zborníkov, boli publikované stovky štúdií a monografií, ktoré skúmali javy spojené s termínmi štát, etnicita, etnogenéza, národ, nacionalizmus a ponúkali vysvetlenia či definície týchto javov inšpirované teóriami rôznych spoločenskovedných disciplín. Napriek tomu trpí skúmanie týchto kolektívnych identít a organizačných štruktúr problémom presných a všeobecne akceptovaných definícií použiteľných na historicky, časovo a priestorovo odlišné skúmané prípady.⁸⁸

Origins of the European Legal Order. Cambridge : Cambridge University Press, 2000; TODD, Malcolm. *Germáni.* Praha: Lidové noviny, 1999 a ďalší.

⁸⁷ Podľa MANDELOVÁ, Helena a kol. *Stredovek. Dejepisné atlasy pre základné školy a osemročnú gymnáziá.* Harmanec : VKÚ, a.s., 1997, s. 16, obr.6.

⁸⁸ Z početnej literatúry výber: POHL, Walter – WIESER, Veronika (eds.) *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven.* Forschungen zur Geschichte des Mittelalters / 16 Denkschriften. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 386 Wien : Verl. d. ÖAW, 2009; POHL, Walter – ZELLER, Bernhard. *Sprache und Identität im frühen Mittelalter.* Denkschriften. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 426, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 20, Wien : Verl. d. ÖAW, 2012; WENSKUS, Reinhard. *Stammesbildung und*

Zlaté hrozienskované a bubienkovité náušnice, Mikulčice, včasný stredovek, 9. stor.⁸⁹

Franská ríša, ktorá sa považuje za dedičku Západorímskej ríše, položila základy pre neskoršiu politickú situáciu v Európe. V roku 842 bola rozdelená na Východofranskú, Západofranskú ríšu a na Talianske kráľovstvo. Na pôde ich následníckych stredovekých kráľovstiev, hlavne francúzskeho, nemeckého a talianskeho pokračovala etnogenéza tejto germánskej vetvy a neskôr vznikol (romanizovaný) francúzsky, taliansky a nemecký národ. Avšak Frankovia, hoci sa snažili prevziať z antickej správy čo najviac, neboli schopní zriadiť komplex provincií riadených profesionálnymi úradníkmi, byrokraciou, ktorá v 8. stor. v západnom svete, na rozdiel od Byzancie, už dávno neexistovala. Franská ríša sa stala skôr konglomerátom pripojených krajín, kráľovstiev či kmeňov, v ktorých došlo k maximálnemu využitiu pôvodných domácich vládnych a administratívnych štruktúr, čo neskôr napodobňovala i Veľká Morava a jej následníci.

Veľká Morava bola prvým experimentom gentes stredoeurópskeho priestoru so štátom, experimentom, ktorý bol taký úspešný, že prežil tiež katastrofu roku 906 a zúčastnil sa ako model a dedičstvo pre vlastné sformovanie sa strednej Európy v 10. storočí, aj keď polemiky na túto tému ešte neskončili.⁹⁰ Kmeň Moravanov sa

Verfassung : Das Werden der frühmittelalterlichen gentes. Köln - Graz : Böhlau-Verlag, 1961; WICKHAM, Chris. Framing the Early Middle Ages : Europe and the Mediterranean, 400 – 800. Oxford : Oxford University Press, 2005; Prehľadne k možnostiam skúmania týchto identít FINDOR, Andrej. Limity a možnosti skúmania „národov“: od reálnych skupín ku kategóriám praxe. In *Sociológia* 38, 2006, č. 4, s. 313 – 326.

89 WIECZOREK, Alfried – HINZ, Hans-Martin (Hrsg). Europas Mitte um 1000. Katalog. Mähren - Ansätze slawischer Reichsbildun. Stuttgart : Theiss, 2000, s. 209, Abb. 229.

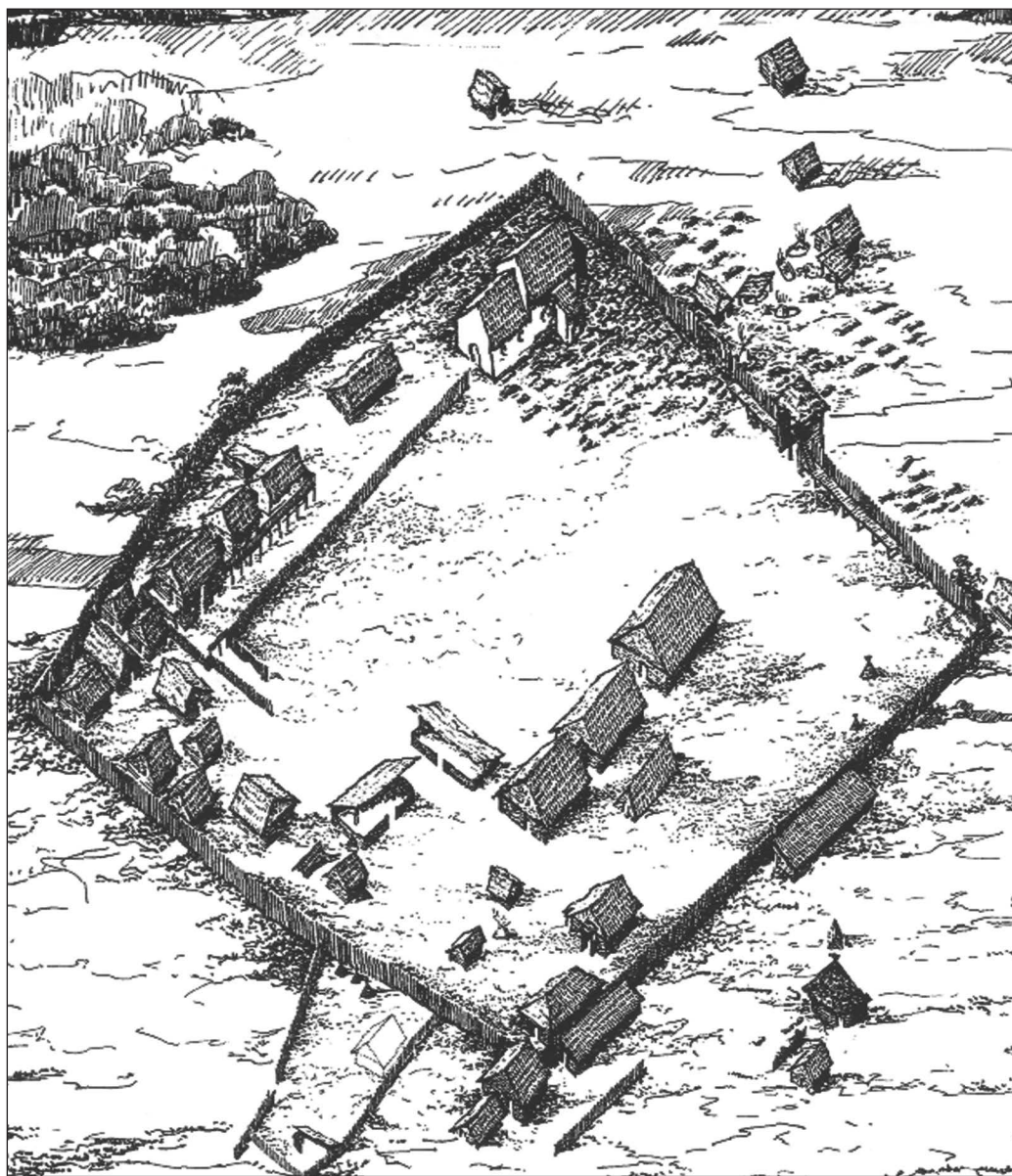
90 CURTA, Florin. Archeológia ranostredovekej služobníckej organizácie vo východnej Európe. In *Forum Historiae*, roč. 8, 2014, č. 2, s. 142-158; KRZEMIENSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan. Služebná organizace v raně středověkých Čechách. In *Československý časopis historický*, roč. 12, 1964, č. 5, s. 628; KUČERA, Matúš. K problému včasnostredovekej slu-

opieral o tradičnú kmeňovú slobodu a o kmeňový snem. Knieža sa opieral o svoju družinu, kresťanstvo a cirkev. Od slobodných Moravanov pravidelne raz za rok vyberal dane, z ktorých zaopatril svoju družinu a začínajúci „štát“. Znakmi pokročilého náčelníctva je tu mimoriadne bohatstvo, ktoré v rámci redistribúcie mizlo z rúk panovníka do hrobov veľkomoravských elít, hlavne v hradných centrách v blízkosti vládcu, v podobe honosných zbraní, luxusných látok či typického veľkomoravského šperku vyrobeného z drahých kovov.⁹¹ Právo garantovali knieža aj kmeň. Kmeňový snem garantoval právo zvykové, tradičnú kmeňovú slobodu. Písané právne pamiatky veľkomoravského pôvodu sa však už odvolávajú na knieža ako garanta práva, právo dávajú do jeho rúk.⁹² Prejavom i symbolom moci kniežaťa a jeho verných boli i stále dokonalejšie budované kamennozemné hrady, zväčša v rámci nich stavané veľmožské dvorce s domami elít, zhromažďovacími i sakrálnymi stavbami a pohrebiskami. Ekonomika moravskej spoločnosti však vychádzala z netržných zdrojov (vojnová korisť, diaľkový obchod), neexistujú dôkazy existencie vnútorného trhu ako zdroja redistribúcie, založenom na obehu „peňazí“. Prerušenie obchodných trás, po roku 900, keď strednú Európu ovládli príchodzí Maďari, tak sprevádzali obrovské turbulencie celého spoločenského systému, ktoré viedli k zániku tohto útvaru v pokročilom štádiu náčelníctva a na ceste k ranému štátu.⁹³

U slovanských Obodritov, predstavujúcich jadro bývalého veľkokmeňa v oblasti Mecklenburgu, došlo v 10. stor. tiež k posilneniu kniežacej moci a eliminácii kmeňového zhromaždenia, pričom nasledovalo jeho nahradenie zhromaždením najmocnejších jedincov, ktorí stáli na čele nižších kmeňových jednotiek (*nobiles, socii*) a vytvárali veľkú kniežaciu družinu. Užší okruh tejto družiny predstavoval najbližšie prostredie kniežaťa, ktorého pozícia sa okrem iného opierala práve o ich oddanosť. Širší okruh nebol na kniežati plne závislý, ale nešlo o akýsi zárodok rannostredovekej šľachty. O nejakej pozemkovej držbe tu nemáme totiž žiadne správy. Vykonávali pravdepodobne spravovanie kniežacích hradov a dohliadali na ich zabezpečovanie. U dvoch „mladších obodritských kmeňov“ Polabanov a Vagriov (podobne ako u viacerých ďalších severozápadných slovanských kmeňov) sa však zachovala staršia kmeňová štruktúra, kde dochádzalo k nepravidelnému striedaniu vlády kniežat (*Principes Sclavorum*) a kmeňových zhromaždení.⁹⁴

žobníckej organizácie na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 12, 1964, č. 4, s. 552-571; MODZELEWSKI, Karol. *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego (X-XIII wiek)* Wrocław 1975. MOŹDZIOCH, Sławomir. *Die Organisation der Dienste und der Burgsiedlungen im Staat der ersten Piasten im Lichte der Archäologie*. In *Lelewel-Gespräche* 2011/4.

- 91 DOSTÁL, Bořivoj. *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha : Academia, 1966; HRUBÝ, Vilém. *Staré Město, Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“*. Praha : Nakl. Československé akademie věd, 1955; MACHÁČEK, Jiří. Velkomoravský stát – kontroverze stredoevropské medievistiky. In *Archeologické Rozhledy*, roč. 64, 2012, s. 775-787.
- 92 STEINHÜBEL, Ján. Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu. In *Forum Historiae*, roč. 8, 2014, č. 2, s. 96.
- 93 MACHÁČEK, Jiří. Velkomoravský stát – kontroverze stredoevropské medievistiky. In *Archeologické Rozhledy*, roč. 64, 2012, s. 782.
- 94 TOMÁŠEK, Jan. *Obodritský státotvorný proces ve stredoevropské dimenzi (789 – 1178)*. (Diplovová práca). Praha : FFUK, 2013, s. 155-156.

*Kreslená rekonštrukcia veľmožského dvorca, Břeclav-Pohansko,
včasný stredovek, 2. pol. 9. stor.⁹⁵*

Relatívne samostatným vývojom prechádzali slovanské kmene v pobrežnom pásme Pomoranska, kde vďaka výhodným polohám v ústí väčších riek do Baltského mora na križovatkách obchodných ciest morských a vnútrozemských vodných ciest, mal vývoj kmeňovej spoločnosti a vznikanie elít inej podoby. Bol iniciovaný

95 DOSTÁL, Bořivij. Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Opera Univ. Purkynianae Brunensis Fac. Phil. 208. Brno : UP Brno, 1975, obr. 33, s. 246.

a akcelerovaný miestnymi pobrežnými prístavmi, obývanými aj cudzími multietnickými prisťahovalcami, hlavne zo Škandinávie, ktoré sa v 9. stor. (Wolin, Štetín) zásluhou medzinárodného obchodu menili na bohaté opevnené centrá. Miestne slovanské kmeňové elity preberali životný štýl a kultúrne vymoženosti prisťahovalcov zo škandinávského severu. Rozvíjala sa tu remeselná výroba a obchod, ktoré mali široký odbyt u sociálne a majetkovo pestro rozvrstvenej komunity, štruktúrou a formou organizácie pripomínajúcu prímorské antické aristokraticko-patriarchálne mestské republiky na čele so staršinom a zhromaždením zástupcov bohatých urodzených rodov – kupcov, majiteľov lodí, statkárov a kňazov. Masy obyvateľstva tvorili nižšie a stredné vrstvy – rybári, remeselníci a námorníci.⁹⁶

Všeobecne ale kmeň bol nevyhnutným predchodcom štátu. Tam, kde končila stará kmeňová sloboda, tam začínal štát a s ním služba (*servitus*). Veľká Morava a podobné slovanské kniežatstvá 9. – 10. stor. stáli na pol ceste medzi kmeňovým a štátnym zriadením. Doteraz sa predpokladalo, že tým, ktorým sa podarilo tento prechod zavrieť (potlačením pohanstva, kmeňového snemu a christianizáciou väčšiny obyvateľstva, likvidáciou konkurenčných kniežat a pričlenením ich kniežatstiev, zavedením fungujúcich zákonov a daňového systému), ako v Čechách Břetislavom I., v Uhorsku Štefanom I. a v Poľsku Boleslavom Chrabrým na prelome 10. a 11., resp. začiatkom 11. stor., vytvorili prvé stredoeurópske „včasnofeudálne štáty“ – České, Uhorské a Poľské kráľovstvo. Väčšina ostatných západoslovanských kmeňových kniežatstiev sa buď stala súčasťou vyššie zmienených troch „štátov“ alebo súčasťou Nemeckého kráľovstva. Silná kniežacia alebo kráľovská moc vo „včasnostredovekom štáte“ mala zrušiť tradičnú kmeňovú slobodu (*libertatem*) a všetkých postaviť do svojich služieb. Keď sa knieža stáva zvrchovaným pánom, ľudia prestávajú slobodne žiť (*libera vivere*) a podrobujú sa nezvyklej službe (*insuete servituti*).⁹⁷ Vládca, ktorý vládne a zabezpečuje mier, poberá za to od slobodných, ktorí vďaka nemu žijú v mieri, daň. Najstaršia „štátna“ daň v Čechách bola daň za mier (*tributum pacis*) a v Uhorsku denáre slobodných (*denarii liberorum*).⁹⁸

Vo svetovej historiografii sa však v posledných desaťročiach objavili aj koncepcie, podľa ktorých aj tieto európske rannostredoveké panstvá nespĺňajú predpoklady zodpovedajúce modernému pojmu štát. Debaty o tejto problematike medzi R. Daviesom, S. Reynoldsovou a H.-W. Goetzom sú viac-menej známe.⁹⁹ V rámci tzv. neoevolucionistickej koncepcie bola vypracovaná teória raného štátu (*Early State*),

96 ŁOSIŃSKI, Władysław. Zur Genese der frühstädtischen Zentren bei den Ostseeslawen. In H. J. Brachmann (Hrsg). *Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*. Berlin : Akademie Verlag, 1995, s. 68-91.

97 TŘEŠTÍK, Dušan. Gens Bohemanorum – kmen Čechů. In P. Sommer/D. Třeštík/J. Žemlička (eds.) *Přemyslovci : Budování českého státu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny 2009, s. 147-148.

98 ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí 1034 – 1198*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 165.

99 DAVIES, Rees. The Medieval State : The Tyranny of a Concept? In *Journal of Historical Sociology*, roč. 16, 2003, č. 2, s. 281-300; REYNOLDS, Susan. There were States in Medieval Europe : A Response to Rees Davies. In *Journal of Historical Sociology*, roč. 16, 2003, č. 4, s. 550-555.

ktorá delila vývin štátu na tri etapy: raný, rozvinutý a zrelý štát. Rozdiely medzi nimi boli hlavne v zmene ideológie a systéme vzťahov medzi mocou a obyvateľmi. Pre typ tzv. raného štátu je podľa nich charakteristická nedostatočná centralizácia, nevyvinuté administratívne a politické sociálne štruktúry. Mali síce už zavedený nevyhnutný stupeň istej administrácie a vykazovali niektoré atribúty štátnosti, ale neexistovala v nich profesionálna administrácia, vyvinutá byrokracia, kontrolný a represívny aparát, zdanenie, armáda. Rozvinutý štát bol taký politický útvar, ktorý bol dobre centralizovaný a kde existovala už jasná sociálna stratifikácia spoločnosti. Do etapy nevyvinutého štátu radia obdobie neskorej antiky, stredoveku a raného novoveku. Zrelý štát je štát industriálneho obdobia.¹⁰⁰

C. Wickham v rámci svojich úvah rozlišuje: 1. silné štáty: k nim radí Rímsku ríšu a jej byzantských a arabských dedičov, ktoré boli založené na zdanení a platenom vojsku ako nezávislom zdroji politickej moci; 2. slabé štáty: predovšetkým významné rímsko-germánske kráľovstvá, ako napr. franská Galia, longobardská Itália a vizigótske Španielsko, ktoré nemali síce platené vojsko, ale prejavoval sa u nich silný zmysel pre verejnú moc zameranú na politickú legitimizáciu zdedenú z rímskeho sveta; 3. predštátne systémy severných oblastí: ide o anglosaské, waleské, írské a dánske kráľovstvá, v ktorých bola kráľovská moc dlhodobo omnoho viac závislá od osobných vzťahov ako v predchádzajúcich dvoch prípadoch.¹⁰¹

V slovanskom prostredí argumentom, ktorý historikov a archeológov utvrdzoval v presvedčení, že už od obdobia vlády Mieška I./Boleslava Chrabrého, Břetislava I., či Gejzu/Štefana I. máme do činenia s kontinuálnym vývojom štátu ako určitej štruktúry, je absencia badateľného prelomu medzi ním a českým, poľským a uhorským štátom v nasledujúcom období. V Poľsku však veľké pohanské povstania a znovuoživenie samostatných pomoranských kniežatstiev medzi panovaním Mieška II. a jeho syna Kazimíra Obnoviteľa, spojené so znovuzavedením starobylých mocenských štruktúr, bolo výrazným organizačným a diskontinuálnym zásahom do piastovskej „štátnej“ moci.

Ani pokusy chápať vládu prvých Piastovcov v kategóriách vodcovstva (*chiefdom*) alebo štátu personálnych väzieb (*Personalverbandstaat*) sa netešia veľkému záujmu. Stúpenci raného štátu majú dojem, že rozdiely medzi vodcovstvom a štátom nie sú podstatné.¹⁰² Tieto koncepcie sa stali spočiatku veľmi populárne, dnes už majú ale svojich oponentov, podľa ktorých ponúkajú iba zdanlivé (popisné) riešenie tým, že raný štát je normálny štát, a rozdiely medzi ním a vyspelým štátom spočívajú v tom, že ide o raný, a teda ešte nerozvinutý politický útvar.¹⁰³ Otázka používania

100 CLAESSEN Henri J. M. – SKALNÍK, Peter (eds.): *The Early State*. Berlin : Mouton 1978.

101 WICKHAM, Charles. *Framing the Early Middle Ages : Europe and the Mediterranean, 400 – 800*. Oxford : Oxford University Press 2005, s. 339.

102 KARA, Michał. *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji?* Studium archeologiczne. Poznań : Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2009; URBANČZYK, Piotr. *Trudne początki Polski*, Wrocław : Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2008.

103 HUDÁČEK, Pavol. Kráľovstvo, monarchia alebo štát? (K otázke používania konceptu štátu v ranom stredoveku). In *Forum Historiae*, roč. 8, 2014, č. 2, s. 27-28; SIKORSKI, Dariusz Andrzej. Počiatky poľského štátu v najnovších archeologických a historických výskumoch. In *Forum Historiae*, roč. 8, 2014, č. 2, s. 177.

pojmu štát v ranom stredoveku teda zdá sa stále nie je vyriešená a začína sa o nej znovu diskutovať aj v poľskej, českej i slovenskej historiografii. Ukazuje sa však, že odtabuizovanie a spochybnenie dlho všeobecne platnej kategórie štát dovoľuje lepšie spoznať mechanizmy moci v minulosti.¹⁰⁴ V súčasnosti sa práce západných medievistov, ktorí sa zaoberajú vznikom a organizáciou stredovekých útvarov, už do veľkej miery netýkajú potvrdzovania existencie štátov v ranom stredoveku. Snažia sa tomuto termínu vyhnúť, pričom používajú menej kontroverzné termíny ako *kráľovstvo*, *monarchia*, *Herrschaft*, *lordship*, *koruna* a pod.¹⁰⁵

Stále však zotrúva aj tradičné rozmanité označovanie ranostredovekých politických útvarov ako „*predštatných útvarov*, *raných štátov* alebo *feudálnych štátov*“. Mnohí i mladí historici nemajú naďalej žiaden problém s používaním termínu „*včasnostredoveký štát*“ pre toto historické obdobie, aj keď iní ho neustále spochybňujú alebo rázne odmietajú. Aj v slovenskej historiografii boli a sú zástancami tejto koncepcie viacerí historici, archeológovia i jazykovedci. Spomenutý model sa považuje stále za jednu z nosných téz, aj napriek vyššie spomenutým pochybnostiam o jeho udržateľnosti. Zdá sa, že slovenská medievistika nemá žiaden zásadný problém s jeho akceptáciou a pracuje s ním aj naďalej.¹⁰⁶

Štát – druhotné tvorenie štátov, vznik moderných štátov

Alebo v iných terminológiách tvorenie štátov rozvinutých, novodobých či národných, malo prebiehať v neskoršom období, v mladšom novoveku buď formou zjednotenia viacerých menších územne, historicky, kultúrne i jazykovo blízkych, násilne či dobrovoľne spojených (Taliansko, Nemecko – 19. stor.) alebo naopak rozpadom väčších celkov na menšie ako tomu bolo v prípade Fínska, pobaltských štátov, Poľska, Československa, Rumunska, Bulharska a Albánska, či Grécka, ktoré vznikli osamostatňovaním sa z mnohonárodných impérií v priebehu sto rokov, do konca prvej svetovej vojny. Tento fenomén však nebol ohraničený na mnohonárodné impériá. Belgicko opustilo Zjednotené Nizozemské kráľovstvo v roku 1831, Nórsko sa oddelilo od Švédska v roku 1905 a Írsko od Veľkej Británie v roku 1922. Štáty ako Československo, Juhoslávia či Sovietsky zväz vznikli v prvej a zanikli rozdelením na menšie samostatné štáty v poslednej štvrtine 20. stor. Išlo o výsledky či následky vojnových konfliktov, ale aj najmä rastúceho národného uvedomenia a snáh o národnú zvrchovanosť vznikajúcich moderných národov.

Podobne ako v bádani o vzniku a formách štátu existuje vo svetovej historiografii, filozofii, sociológii a kultúrnej antropológii aj viacero teórií vzniku moderného národa. Za širšími okruhmi uznávané možno považovať primordialistickú, kvantitatívno-evolučnú, kultúrno-konstruktivistickú a sociálno-kultúrnu teóriu. Všetky vychádzajú zo základného pozorovania, že na prahu modernej doby sa na vývoji

104 MACHÁČEK, Jiří. Velkomoravský stát – kontroverze středoevropské medievistiky. In *Archeologické Rozhledy*, roč. 64, 2012, s. 782; STEINHÜBEL, Ján. Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu. In *Forum Historiae*, roč. 8, 2014, č. 2, s. 71-77.

105 HUDÁČEK, Pavol. Kráľovstvo, monarchia alebo štát? (K otázke používania konceptu štátu v ranom stredoveku). In *Forum Historiae*, roč. 8, 2014, č. 2, s. 23-26.

106 LYSÝ, Miroslav. Mojmirovská Morava na hraniciach s impériom. In *Forum Historiae*, roč. 8, 2014, č. 2, s. 98-129.

národov niečo podstatného zmenilo, líšia sa však v názoroch na otázky, či táto zmena nastala v dlhodobom vývoji národa, alebo v jeho utváraní ako úplne nového fenoménu, aká zásadná a prelomová táto zmena bola a do akej miery sa týkala kategórií považovaných za objektívne.¹⁰⁷

Primordialistická teória vychádza z presvedčenia o objektívnej a v zásade odvekej existencii národa v celej jeho minulosti. Podľa nej národ je odveká kategória a súčasný národ je rovnakým organizmom ako národ stredoveký, novoveký alebo ten, ktorý sa vynoril v dobe sťahovania národov. Jeho objektívnu existenciu je možné a nutné oživovať, obrodzovať, pretože je špecifickou hodnotou ľudského rodu. Počiatky národných obrození v 18. – 19. stor. sa odvolávajú práve na túto teóriu. Ani 20. storočie však neubralo primordializmu na atraktivite, aj keď v súčasnosti predstavuje menšinový názorový prúd. K najvplyvnejším súčasným autorom – primordialistom patrí napr. americký antropológ C. Geertz.¹⁰⁸

Rad autorov sa v 2. polovici 20. storočia napriek čiastkovým odlišnostiam odklávala od primordialistického poňatia národa (najmä dôrazu na pokrvné príbuzenstvo) a prevážil smer, ktorý národy, resp. nacionalizmus považuje za konštrukciu modernej doby a pracuje viac s pojmami *etnická skupina*, *etnikum*, *národnostná skupina*.¹⁰⁹

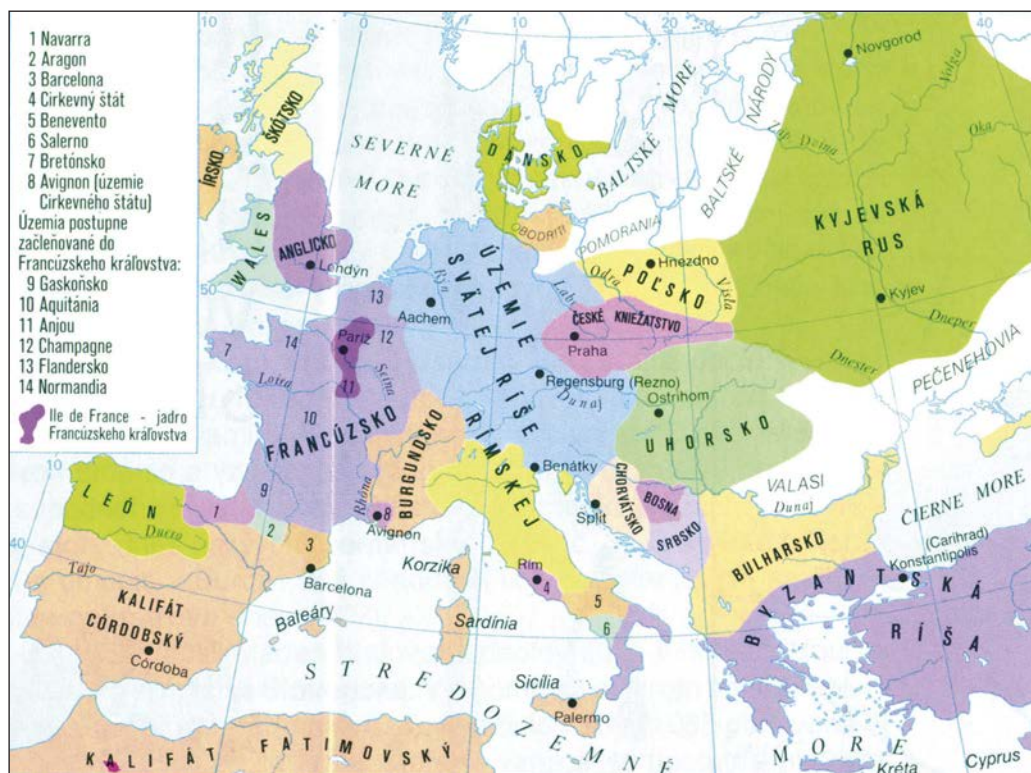
Etnickú skupinu – etnikum (*Ethnic group*) definuje moderná etnológia a sociológia ako skupinu, ktorej členovia k nej zdieľajú pocit príslušnosti na základe prevažne kultúrnych znakov, majú veľké množstvo spoločne zdieľaných znakov (napr. jazyk), úzky vzťah členov v čase a priestore, spoločnú historickú skúsenosť, väčšiu mieru komunikácie, udržiavanie etnických a kultúrnych hraníc. Podstatou príslušnosti k etnickej skupine je identifikácia jedincov so špecifickou kultúrou na základe ich skutočného alebo domnelého pôvodu, prípadne na základe voľby, ktoré závisia skôr od konkrétneho premenlivého kontextu než od nejakej trvalej všeobecnej definície. Má teda ísť o jednotku pomyselnú a konštruovanú, na základe ktorej sa členovia skupiny buď sami vedome odlišujú od členov iných etnických skupín, resp. sú inými ako odlišní identifikovaní. Dôležitým prvkom etnickej skupiny je symbolicky vyjadrená spolupatričnosť a odlišnosť (my – oni) a utváranie a udržiavanie tejto odlišnosti vo vzájomnom kontakte skupín a užívanie, resp. označovanie určitým menom. Zaujímavé je poznanie, doložené viacerými konkrétnymi príkladmi zo staršej histórie, ale i nedávnej minulosti, že etnická skupina si zachováva svoju kontinuitu aj napriek významným zmenám jednotlivých kultúrnych prvkov ako sú zvyky, náboženstvo, spôsoby obživy alebo dokonca aj jazyk.¹¹⁰

107 ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa (Evropské dlouhé 19. století)*. Praha : Triton 2003, s. 38.

108 GEERTZ, Clifford. *Interpretace kultur*. Praha : SLON 2000.

109 GELLNER, Ernest André. *Národy a nacionalismus*. Praha : Nakladatelství Hříbal, 1993; GOETZ, Hans-Werner. *Regnum. Zum politischen Denken der Karolingerzeit*. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte : Germanistische Abteilung*, roč. 104, 1987, s. 110-189; HOBBSBAWM, Eric. *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*, Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000; prehľadne – BAHENSKÝ, František. *Etnicita v historické perspektíve. Prolegomena ke vzniku, vývoji a proměně etnické kolektivní identity*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd ČR 2010.

110 Napr. zmeny jazyka u Škótov či Írov.

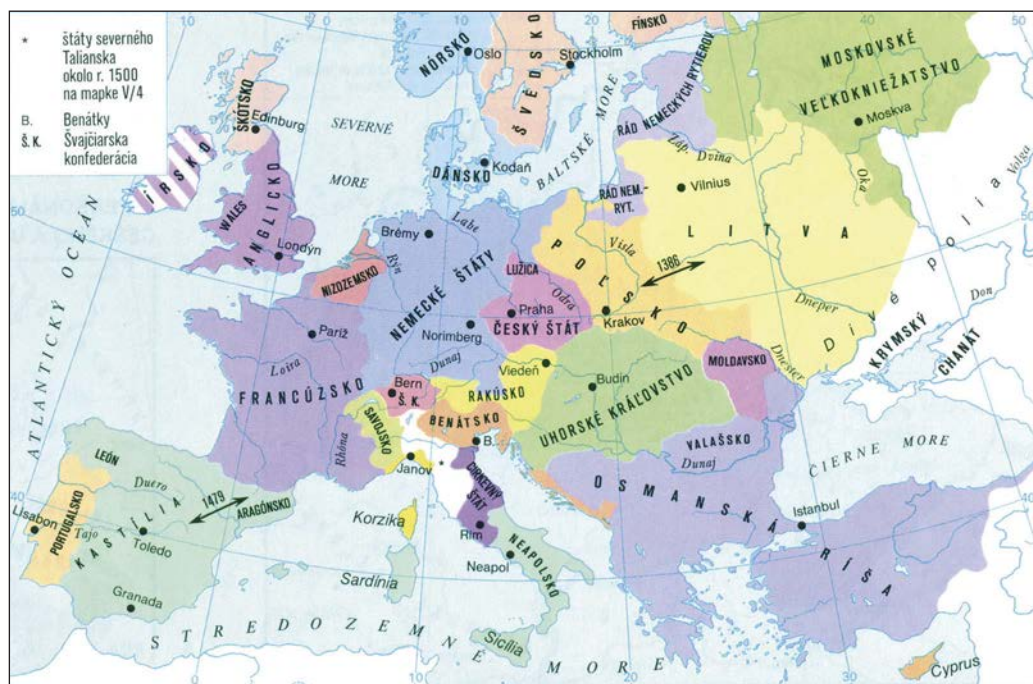

Politická mapa Európy okolo roku 1000¹¹¹

Pojem národ je novšie v rámci konštruktivismu používaný pre iný, avšak príbuzný druh kolektívnej identity, pretože aj príslušníci národa sú nositeľmi určitej etnicity. Historicky dochádza k procesu separácie etnických skupín (etnogenéze), alebo naopak k ich asimilácii v dôsledku vzájomných a trvalých kultúrnych kontaktov odlišných etnických skupín. V modernej spoločnosti vyvolávajú tieto procesy predovšetkým industrializácia, urbanizácia a migrácia, ale aj vznik štátov a ich politika vo vzťahu k menšinovým etnikám v štáte. Národný štát je do značnej miery mocenským monopolom dominantnej skupiny definovanej ako národ s prípadnými inoetnickými skupinami,¹¹² ktorých vzťah môže byť symbiotický, ale aj konfliktný. Proti takémuto ponímaniu pojmu národ však existuje silný protiargument a tou je samotná pomerne dlhodobá existencia mnohomiliónových národov, ktoré sa za

111 MANDELOVÁ, Helena a kol. *Stredovek. Dejepisné atlasy pre základné školy a osemročné gymnáziá*. Harmanec : VKÚ, a.s., 1997, s. 19, obr.2.

112 Môžu sa vyznačovať ako osobitnými vlastnosti jazyka (napr. dialekt), tak špecifickými kultúrnymi prvkami (zvyky, architektúra, kroje) a označované bývajú aj ako etnografické skupiny či národnosti. Väčšinou kompaktne obýva nevelké územie a jej členov spája vedomie historickej a kultúrnej spolupatričnosti, ktoré členovia skupiny (alebo susedných skupín) zdôvodňujú podobnosťami jazyka, pôvodom, užívaním rovnakých kultúrnych predmetov a spoločným názvom – BAHENSKÝ, František. *Etnicita v historické perspektíve. Prolegomena ke vzniku, vývoji a proměně etnické kolektivní identity*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd ČR 2010. s. 54-55.

Politická mapa Európy okolo roku 1500 ¹¹³

národy samy a niekedy i medzinárodne pokladajú ale sú (zatiaľ?) bez vlastných štátov (pozri nižšie).

Zjednodušene povedané, podľa konštrukturalistov (modernistov) národy neexistujú univerzálne, ich vznik v súčasnej podobe je viazaný na obdobie priemyselnej revolúcie a nie je možné definovať ich iba na základe etnicity, t. j. predovšetkým jazyka a kultúry. Kolektívne etnické identity, existujúce pred týmto obdobím označujú vyššie definovanými pojmami – etnické alebo etnografické skupiny. Konštruktivistické poňatie¹¹⁴ vo svojich umiernených, ale aj radikálnych odtieňoch predstavuje dnes hlavný prúd v bádani o národe a nacionalizme. Podľa jeho definícií súčasný národný štát má svoj základ až v romantizme 19. storočia ako reakcia na univerzalistické myšlienky francúzskej revolúcie a koncepcie o kontinuite či starobylosti národov a štátov od raného stredoveku mali slúžiť iba ako prostriedky na upevnenie legitimacy moderných štátov, teda aj v prípadoch formovania neskorších štátov v 20. storočí v strednej a juhovýchodnej Európe. Podľa zástancov konštruktivistických teórií nie je preto možné hovoriť ani o modernom štáte, prípadne štáte jedného

113 MANDELOVÁ, Helena a kol. *Stredovek. Dejepisné atlasy pre základné školy a osemročné gymnáziá*. Harmanec : VKÚ, a.s., 1997, s. 36, obr. 5.

114 Samotný konštruktivizmus ako filozofický smer vychádza z dvoch princípov: 1. poznanie nie je pasívne získané, ale aktívne tvorené poznávacím subjektom; 2. funkcia kognície je adaptívna, umožňuje vytvárať životaschopné vysvetlenia, na základe skúsenosti, praxe a cieľov subjektu (PUPALA, Branislav – OSUSKÁ, Ľubica. Vývoj, podoby a odkazy teórie konštruktivizmu. In *Pedagogická revue*, 52(2), 2000, s. 101-114).

etnika v ranom alebo vo vrcholnom stredoveku. V konečnej podobe podľa modernistov národy nie sú dané, ale sú vytvárané štátmi a nacionalizmami ako produkt pôsobenia moderných síl industrializácie, kapitalizmu, byrokracie, rozvíjajúcich sa masových komunikačných prostriedkov a moderných médií, ako aj sekularizácie života spoločnosti.¹¹⁵ Dokonca podľa radikálneho konštruktivistu B. Andersona¹¹⁶ je národ možné vcelku ľubovoľne vynásť za predpokladu, že si to bude želať dostatočne vplyvná skupina, ktorá bude mať k dispozícii náležité výchovné a informačné kapacity.

V tomto zmysle by Spojené štáty americké možno naozaj boli starším moderným národným štátom než Nemecko alebo Taliansko, ako tvrdí napríklad I. Karlsson,¹¹⁷ či napr. Japonsko, ktoré vznik svojho štátu kladie do roku 400 pred n. l. alebo Čína oslavujúca ako založenie svojho moderného štátu rok 221 pred n. l., či San Marino, ktoré deklaruje svoj vznik k roku 301 n. l., resp. 1243. Vyššie uvedená modernistická definícia národného štátu je v protirečení aj s tým, čo o svojom pôvode tradične, niekedy dokonca aj vo svojich ústavách, deklarujú aj iné súčasné európske štáty. Tak napr. Bulharsko pokladá za rok svojho vzniku 681, Francúzsko 843 (alebo 1360), Rusko 860 (alebo 988), Rakúsko 976, Dánsko (10. storočie/980), Poľsko (966 alebo 1025), Maďarsko 1001, Portugalsko 1143, Andorra 1278, Švajčiarsko 1291 atď.¹¹⁸ Viaceré z týchto krajín majú zväčša ešte akési kryštalizačné obdobia, predchádzajúce uvedeným dátumom, ktoré sú zväčša tiež iba dátumom nejakého významného politického aktu (nástup vládnucej dynastie, zmluva, korunovácia, prijatie kresťanstva).

V stredoveku existovalo najmä v priestore bývalej Franskej ríše – teda hlavne v dnešnom nemecko-francúzsko-talianskom priestore – mnoho politických útvarov, ktoré neboli unifikovanými politickými jednotkami ako dnešné moderné štáty, nazývali sa vojvodstvá, kniežatstvá, mestské štáty, gildy, biskupstvá a pod. Niektorí historici i sociológovia tvrdia, že aj tieto neskorostredoveké či včasnono- voveké politické útvary môžu byť považované za štáty.¹¹⁹ Viaceré ďalšie európske národy hlavne Angličania, Škóti, Holanďania, Španieli (Kastíľčania), Portugalci,

115 POHL, Walter. Conceptions of ethnicity in Early Medieval studies. In *Archaeologia Polona*, vol. 29, 1991, s. 39- 49; POHL, Walter – ZELLER, Bernhard (Eds.). *Sprache und Identität. Denkschriften. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse / 426, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 20*. Wien : Verl. d. ÖAW, 2012 – tu základná literatúra a odkazy.

116 ANDERSON, Brog. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London : Verso, 1983.

117 KARLSSON, Ingmar. *Európa a národy – európsky národ alebo Európa národov?* Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1998. Pravdepodobne by s ním nesúhlasila alebo mu nerozumela značná časť aj historicky vzdelaných príslušníkov týchto moderných národov, resp. občanov daných štátov.

118 https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_st%C3%A1t%C5%AF_sv%C4%9Bta_podle_data_vzniku. Nehovoriac o tom, že za národné štáty bývajú pokladané aj oveľa staršie politické útvary starovekého Orientu napr. Sumerská ríša, Asýria, Babylon, Egypt, ktoré vo svojich špecifických formách a pod rôznymi názvami vznikali už od prechodu od neolitu k dobe bronzovej a mali tiež mnohé z atribútov štátu.

119 REYNOLDS, Susan. There were States in Medieval Europe : A Response to Rees Davies. In *Journal of Historical Sociology*, roč. 16, 2003, č. 4, 552.

Švédi a do určitej miery tiež Nóri, Česi, rástli pod vplyvom existencie a pôsobenia šiestich hlavných faktorov definovaných K. Pomianom:¹²⁰ mali vládnuce dynastie, štáty (nech už sa menovali vojvodstvá, kniežatstvá, kráľovstvá, cisárstva), územné zoskupenia (mestá, provincie, župy, kastelanáty), kultúrne elity a inštitúcie (kláštorné školy, univerzity), náboženské inštitúcie (arcibiskupstvá, biskupstvá, dekanáty atď.) a ich authority, ako aj samotné rastúce národy, u ktorých sa stihol vyvinúť aspoň zárodok národného povedomia a národnej identity skôr, než bola formulovaná vlastná doktrína o národnom štáte.¹²¹ Síce nie vždy, v plnom rozsahu a kontinuitne ich suverenita pretrvala až do vytvorenia terajších moderných štátov. Naopak kontinuita mnohých „štátov“, nielen Nemecka, Poľska, Česka, Rumunska, Bulharska, bola viackrát na kratšie či dlhšie prerušená. Komplikovaným vývojom prešlo hlavne Poľsko, nehľadiac na zložitý a drobením na menšie celky prerušovaný vývojom za prvej vládnucej dynastie Piastovcov zavŕšeným dočasne v 14. stor. Po zhruba štyroch storočiach poľsko-litovskej únie bolo po trojitom delení krajiny v druhej polovici 18. stor. územie dočasne súčasťou Ruska, Pruska i Rakúska. Krátke pokusy o obnovenie poľskej štátnosti a Poľského kráľovstva skončili neúspechom. Novodobé moderné Poľsko tak vzniklo až po 1. svetovej vojne ako produkt versailleského usporiadania a polyetnický štát. Po 2. svetovej došlo k zmenám počínajúc hranicami, cez ideológiu a etnicitu. V dôsledku vojny, posunov hraníc a následného odchodu, výmeny i núteného odsunu nepoľských etnických menšín (Nemci, Židia, Slovinci, Kašubovia, Ukrajinci, Rusíni) sa polyetnické Poľsko stalo takmer etnicky homogénnou krajinou.¹²²

Ďalšia skupina moderných národných štátov vznikla v posledných desaťročiach na územiach a z národov či etník, ktoré síce majú dlhodobú kontinuitu osídlenia určitého územia, spoločný (blízky) jazyk, kultúru, zvyky a obvykle aj náboženstvo a prípadne aj v bližšej či vzdialenej minulosti mala alebo sa pokúšala o založenie vlastného národného štátu avšak chýbala im, resp. nedospeli k trvalejšej existencii štátnych inštitúcií a organizácií (štátny aparát, právny poriadok, ozbrojená moc) potrebných k dosiahnutiu medzinárodnej právnej subjektivity a zvrchovanosti (Slovensko, Chorvátsko, Slovinsko, Srbsko, Macedónia, Čierna Hora, pobaltské štáty atď.) a môže vznikať i v budúcnosti, ako tomu nasvedčujú sebaurčovacie a separatistické hnutia v mnohých krajinách Európy (Baskicko, Severné Írsko, Korzika, Škótsko, Katalánsko), ale aj v Ázii (Kurdi, Balúčania, Ujguri, Tamilci, Sikhovia a Sindhovia) či Afrike (Ikbovia, Jorubovia atď.)¹²³

120 POMIAN, Krzysztof. *Europa i jej narody*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992.

121 KARLSSON, Ingmar. *Európa a národy — európsky národ alebo Európa národov?* Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1998, s. 7.

122 Podľa sčítania obyvateľstva v roku 2002 až 97,8 % obyvateľov používa ako materskú reč poľštinu. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Polsko>.

123 Ich počty dosahujú aj desiatky miliónov hovorcov, napr. počet Kurdov a Jorubovov sa odhaduje až na okolo 35 miliónov, Tamilci až 70 miliónov (<http://dennik.hnonline.sk/>; <http://www.e-polis.cz/clanek/kolik-je-ve-svete-narodu-bez-statu.html>; GUIBERNAU I BERDÚN, Montserrat. *Nations without states: political communities in a global age*. Cambridge : Blackwell, 1999.

Politická mapa Európy v roku 2004 ¹²⁴

Je pravdou, že vo väčšine týchto krajín sa v 19. stor. iba začalo konštituovať to, čo sa označuje termínom „moderné národy“. Napríklad v danej dobe boli medzi Srbmi, Chorvátmi, ale i Slovákmi rozšírené viac lokálne a regionálne väzby ako národné, hoci kontinuita osídlenia osobitým slovanským substrátom bola už vtedy vzdelanejším vrstvám známa z historických prameňov, resp. prvých pokusov o ich spracovanie romantickou historiografiou a následne v priebehu 20. stor. bola na jadrových územiach doložená i archeologicky, resp. kombináciou výskumov historických vied. Srbské i chorvátske územia boli dlho rozdelené na niekoľko častí a to najmä medzi Rakúsko a Uhorsko, Slovensko sa stalo na tisícročie súčasťou Uhorska, resp. polyetnickej Rakúsko-Uhorskej monarchie a hlavne jeho južné časti boli silne infiltrované maďarským osídlením a podliehalo asimilácii. Dochované stredoveké tradície, legendy i národné historiografické konštrukcie o spoločnej slávnej minulosti prispeli k začatiu emancipačných národných hnutí a formulovaniu národno-štátnych koncepcií¹²⁵ nielen slovenských, srbských, chorvátskych, poľských, českých, ukrajinských, ale i niektorých západoeurópskych národov, ktoré už mali rôzne dlhé „predštatné“ a „ranoštatné“ dejiny za sebou.

124 ENCYKLOPAEDIA BELIANA. Zv. 4. Eh-Gala. Bratislava : Veda 2005, s. 212.

125 KOVÁČ, Dušan. Nacionalizmus 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 1, s. 77-84.

Nielen Slováci poskytujú príklad, keď „budovanie národa“ v časoch národného obrodu bolo realizované v prostredí väčšinovej jednoduchej agrárnej kultúry s odvolaním sa na princípy inej, staršej a vyššej „protonárodnej“ (veľkomoravskej) kultúry,¹²⁶ s ktorou sa (aj pred vznikom vlastných historických vied) predpokladala kontinuita, síce nie v zmysle politickom, mocenskom, „štátnom“, ale kontinuita osídlenia v zmysle demografickom, jazykovom i kultúrnom, o ktorej dnes väčšina nielen slovenskej, ale i zainteresovanej svetovej historiografie už nepochybuje.¹²⁷ Aj keď tisíc rokov od zániku Veľkej Moravy slovansky hovoriace obyvateľstvo Slovenska si nevytvorilo väčšiu politicky samostatnú oblasť, trvalejšie vlastné mocenské, správne a kultúrne inštitúcie a organizácie, žilo tu kontinuálne a aj za sťažných podmienok v rámci multinacionálneho Uhorska sa vyvíjalo v samostatný národ. Slováci a Slovensko (územie obývané Slovákmi, slovenské etnické územie) ako historicko-politická individualita a požiadavky na ústavné uznanie národnej identity boli definované pomerne neskoro, no majú podobne ako mnohé iné súveké národy či národnosti, žijúce dosiaľ v rámci multietnických štátov ako menšinové etnikum, na vlastnom etnickom území aj v štátnopolitickom zmysle má právo na svoju vlastnú národno-štátnu identitu.¹²⁸

Namiesto záveru

Sú teda vyššie pertraktované kolektívne identity konštruktami spoločenských vied alebo prejavmi dynamického, pestrého a v mnohom kontinuálneho historického vývoja ľudských spoločností? Na túto otázku asi v súčasnosti neexistuje jednoznačná, všeobecne všetkými zainteresovanými vedami a vedcami akceptovaná odpoveď, aj keď sa zdá, že moderné smery bádania postupne – aj vďaka celkovému masívnemu pokroku vo vede a širokej multidisciplinárnej spolupráci – staršie koncepcie vytláčajú, korigujú alebo aspoň precizujú. Existujúci skepticizmus je ale agentom pravdy (Charles Darwin), ktorá neleží niekde uprostred definícií a teórií, ale je skôr ako vak, ktorý mení svoju formu s každou novou mienkou, ktorú do neho vložíme je tým stále pevnejší a bližší pravde (Robert Musil).

Od tradičných pohľadov na pojmy ľud, kmeň, etnikum, národ, štát ako rasovo, kultúrne veľmi homogénnu spoločenskú skupinu zdieľajúcu spoločný pôvod a osudy,

126 NAKAZAWA, Tatsuya. *Theory of the Theories of Slovak Nation-Building. A Theory for the Formation of a Modern Nation's Corporate Body for a 'Nation without History'*. Tokyo : Tosui Shobo 2009.

127 Získaný obraz vývoja sídelnej štruktúry väčšiny územia Slovenska od príchodu Slovanov v 6. – 7. stor. načrtáva v hrubých rysoch situáciu, ktorá sa, napriek početným lokálnym premenám menších sídelných komplexov, vlastne až do novoveku podstatne nezmenila a tvorí jadro dnešnej sídelnej siete, včítane kontinuity jej názvoslovnia od počiatkov spisomňovania v 10. – 11. stor. – k čomu existuje bohatá archeologická i historická spisba (pozri napr. v : ŠALKOVSKÝ, Peter. *Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 102-106).

128 PODRIMAVSKÝ, Milan. Myšlienka národnej identity Slovákov 1848 – 1914. In *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2010/1, s. 176-191; > http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_1_2010.pdf; VEREŠŠ, Marián. Slovensko. *Formovanie sa územia a národa*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005 a ďalší.

hovoriacu rovnakým jazykom a žijúcom na spoločnom území sa postupne posúva chápanie týchto jednotiek ako výsledok historického vývoja spoločenstiev, existujúci v raných formách už v dávnej minulosti, ale aj ako relatívne nový i nestabilný fenomén, ktorý môže mať začiatok, premeny, vyvrcholenie v modernom, štátnom národe, národnom, ale i polyetnickom či multikulturálnom štáte i svoj koniec – akulturáciu, asimiláciu a zánik ako samostatnej kolektívnej identity, jej pretavenie sa do inej či iných kolektívnych identít.¹²⁹

Nie príliš vzdialená realite bude pravdepodobne koncepcia reprezentovaná tézou C. Schmitta: „Štátnosť a štát nie je obecný, pre všetky časy a národy platný pojem, ale jav časovo viazaný a konkrétne-historický.“¹³⁰ Kmene a rodová spoločnosť už patria viac medzi historické pojmy a dokonca aj moderný štát, ktorý sa vyvinul v priebehu mnohých storočí v Európe a európskou expanziou rozšíril do celého sveta, už tiež postupne zaniká.¹³¹ Mýtus moderného štátu ako enklávy, ktorá najúplnejšie vyjadruje nádej na racionalizáciu sociálneho života, sa podľa niektorých názorov, dokonca už vyčerpal. Objavuje sa nová kategória, pojem „otvoreného štátu“ vo význame emancipácie verejného práva voči štátu samotnému, emancipáciu konštitucionalizmu od pojmu štát a jeho naviazanie na európske, medzinárodné, transnacionálne a globálne právo.¹³²

Súbežne sa začína táto tendencia prejavovať aj vo vývoji moderných národov – tendencia k rušeniu národných hraníc, k internacionalizácii a globalizácii hospodárskych vzťahov a spolu s tým aj internacionalizácia a globalizácia politiky, spôsobu života a kultúry. Táto tendencia, presadzovaná predovšetkým z veľkých, vyspelých štátov vo vlastnom záujme, však naráža na odpor menších národných štátov snažiacich sa udržať si suverenitu. V súčasnosti je existencia národných štátov reálnou skutočnosťou, pozitívnym javom aj legitímnym predmetom bádania jednotlivých národných historiografií. Čo bude ďalej, či to povedie až k zániku alebo nejakej inej transformácii národov a národných štátov ukáže budúcnosť. Je pravdepodobné, že po národných formách štátov prídu nejaké formy multietnických i multikultúrnych konfederácií, no to asi ešte nie je záležitosť tohto storočia. Zatiaľ sa nevytvorili vyššie kultúrne jednotky, ako sú národy, aj keď pokusy sa vyskytli (národ sovietsky, juhoslovanský či arabský). Okrem toho sa stále objavujú nové varianty vzťahu národ – štát, ktoré sa prejavujú niekde segmentáciou, niekde pokusom vytvoriť národný štát, či legalizovaný mnohonárodný štát. Aj budúcnosť Európskej únie záleží od úspechu riešenia spoločných záujmov jednotlivých národných členských štátov únie, nie

129 Etnogenetické osudy mnohých etníc medzi neskorou antikou a včasným stredovekom (početné germánske a slovanské kmene, Huni, Sarmati, Avari, Bulhari atď.) boli veľmi pestré, v mnohom odlišné a zaslúžia si novú pozornosť bádateľov.

130 SCHMITT, Carl. *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. 1950. 3. Aufl., Berlin : Akademie Verlag, 1988, s. 97.

131 REINHARD, Wolfgang. *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München : Verlag C. H. Beck, 2002, s. 535.

132 HOLLÄNDER, Pavel. Soumrak moderního státu. In *Právník. Teoretický časopis pro otázky státu a práva*, 2013/1, s. 27.

v politickej vôli európskeho národa, a to z jednoduchého dôvodu, pretože žiaden európsky národ neexistuje.¹³³

Pojmy *rodina, rod, kmeň, etnikum, etnicita, národnosť, národ a štát* ako termíny pre samostatné historické kategórie, problémy ich významu a definícií od čias archaickej a tradičnej spoločnosti až po dnes, a to v rámci niekoľkých vedných disciplín históriou, sociológiou, filozofiou a kultúrnou antropológiou počnúc cez etnológiu, históriu práva a štátu, archeológiu, až po historickú demografiu, genetiku a aplikovanú matematiku a ďalšie vedy, alebo naprieč nimi, tak zostávajú naďalej aktuálnym predmetom vedeckej diskusie, ktorej výsledky sú sledované aj širšou odborne zainteresovanou verejnosťou.

133 KARLSSON, Ingmar. *Európa a národy – európsky národ alebo Európa národov?* Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1998, s. 10.

HISTORICKÝ VÝVOJ FARMACEUTICKÉHO VZDELÁVANIA VO VZŤAHU K ÚZEMIU DNEŠNÉHO SLOVENSKA OD 14. STOROČIA DO ROKU 1918

(Prvá časť)

Anton BARTUNEK

Abstract: *Historical development of pharmaceutical education in relation to the territory of Slovakia from the 14th century until 1918 (first part).* From the beginning of the era of the classical European pharmacy (in Slovakia since the 14th century) until 1770, was the training of pharmacists in our country essentially treated as craftsmanship in the sequence of the apprentices (tiro) - journeyman (sodales) - patron. Both theoretical and practical instruction lasted for four years and took place in the pharmacy environment. In the period of enlightenment, this system had gradually changed through several reforms. After the Jesuit University of Trnava was taken under the administration of the state and the establishment of its medical faculty (1770), Generale Normativum in re Sanitatis ordered that new medical practitioners and pharmacist practitioners were required to pass a test of their expertise at this faculty. It could be preceded by an optional three-month course (1772), changed from 1774 to compulsory. Since 1775 it has been extended to one year study. Qualification for admission to thyroid practice was gradually tightened. In 1851 the study of pharmacy at the university was prolonged for another two years and in this form it continued until the establishment of the 1st Czechoslovakia in 1918.

Key words: Education of pharmacists, Apprentice - journeyman – patron, University of Trnava - medical faculty, education reform.

ÚVOD

Podobnými premenami, akými sa uberal zložitý vývoj slovenskej farmácie, teda lekárnictva, ktorého počiatky u nás v podobe kláštorného liečiteľstva kladieme do 10. stor. (Rád sv. Benedikta z Nursie v kláštore sv. Hypolita na Zobore pri Nitre) a vo forme lekárni vlastnených civilnými lekárnikmi do 14. stor. (1310 Bratislava, 1394 Košice), môžeme charakterizovať aj historický vývoj vzdelávania farmaceutov, lekárnikov, žijúcich v období posledného tisícročia na území dnešného Slovenska.¹ Lekárnictvo samotné ako povolanie a v jeho rámci aj vzdelávanie osôb, ktoré sa touto činnosťou zaoberali, môžeme na základe poznatkov o ich historickom vývoji v celoeurópskom kontexte označiť za výrazne konzervatívne. Jeho vnútorné pomery i vonkajšie prejavy sa v priebehu stáročí menili, vyvíjali iba veľmi pozvoľna. Toto tvrdenie platí v plnom rozsahu pre všetky tri jeho vývojové štádiá, ktoré zaraďujeme ešte do obdobia liečiteľstva, ale čiastočne aj štvrtého štádia, keď sa už vymanilo z liečiteľstva a pre ktoré sa v kruhoch farmaceutických historiografov ustálilo pome-

1 RUSEK, Václav, KUČEROVÁ, Mária. *Úvod do studia farmacie a dějiny farmacie*. Praha : Avicenum, 1983, s. 105, 116.

Lekáreň v 15. stor. V popredí lekárnik, vpravo jeho pomocník na hlavici tzv. lekárskeho stĺpa z obdobia okolo roku 1440 v Dubrovniku

novanie „éra klasického európskeho lekárnictva“, resp. „éra klasickej európskej lekárne“. Na našom kontinente trvala od 12. storočia do začiatkov 19. storočia, v podmienkach Slovenska (resp. Uhorska) od 14. storočia do polovice 19. storočia. V prostredí európskej a identicky aj našej farmácie je tento stáročia trvajúci časový úsek charakteristický tým, že lekárnictvo, farmácia je tu v skutočnosti totožné s lekárstvom. Znamená to, že kompletne celá farmaceutická činnosť sa v tomto čase odohrávala v plnom rozsahu v prostredí lekárne – zber a spracovanie liečiv, výdaj a laboratórna príprava farmák, ich skladovanie (uchovávanie), kontrola i vzdelávanie budúcich pracovníkov lekární. Do istej miery sa ako výnimka z tohto pravidla začalo v druhej polovici tejto éry postupne z lekárstva

vyčleňovať práve farmaceutické vzdelávanie – začalo sa rodiť nové, relatívne samostatné odvetvie farmácie ako jedno z jeho špecifických odnoží, ktoré sa od počiatkov existencie farmaceutickej činnosti na našom kontinente i území Slovenska uskutočňovalo vo forme postupnosti učen – tovariš – patrón v plnom rozsahu a výlučne na pôde lekární v gescii ich majiteľov.

Po roku 1770 nastal v prostredí osvietenského štátu v jeho vývoji radikálny zlom: jeho časť – nielen úradná kontrola jeho kvality, ale aj samotný pedagogický proces – sa čiastočne presunul z inštitútu lekárne na univerzitnú pôdu. Konkrétne sa odohrával v pôsobnosti lekárskej fakulty, predovšetkým na jej katedre botaniky, chémie a farmakológie.

Celý vývoj vzdelávania farmaceutov bezprostredne súvisel s vývojom spoločnosti, s danými sociálno-ekonomickými a politickými podmienkami, pod vplyvom ktorých sa formoval.

Dlhý čas určovalo jeho smer vývoja obdobie scholastiky, počas ktorého ešte stále ako nemenná dogma bolo uznávané učenie starovekých i ranonovovekých grécko-rímskych autorít počnúc Hippokratom a Galenom a končiac osobnosťami laickej Salernskej lekárskej školy z obdobia 9. – 12. stor. po Kristovi.

Po koncile v Tours v roku 1163 cirkev – na základe skúseností s prílišným a pozvoľným zosvetšňovaním kláštorného života pod vplyvom rozširovania mníšskeho liečiteľstva a z neho plynúcich príjmov („z dôvodu svetského zisku“) – zakázala cirkevným osobám vykonávať liečiteľskú prax.² Konečne roku 1219 vyšiel pápežským dekrétom aj zákaz zanedbávania cirkevných povinností duchovenstvom kvô-

2 VOJTOVÁ, Marie a kol. *Dějiny československého lékařství*. Svazek I. - do r. 1740. Praha : Avicenum, 1970, s. 53.

li štúdiu medicíny. Významný pokrok vo vzdelávaní zdravotníckeho personálu zrealizoval cisár Roger II. Sicílsky (1095 – 1154), ktorý prikázal, aby tí z laikov, ktorí chcú praktizovať liečiteľstvo, boli vyskúšaní kráľovskými úradníkmi.³ Jeho vnuk (a zároveň vnuk Fridricha I. Barbarossu) Fridrich II. (1194 – 1250) to ešte sprísnil tým, že ich mali vyskúšať „majstri zo Salerna“.⁴ Salerno bolo už v 10. stor. najznámejšie európske liečiteľské centrum. Najdôležitejším učebným textom tejto školy bolo *Regimen Sanitatis Salernitatum*,⁵ ktorého autorom bol zrejme Arnold z Villanovy.^{6, 7} Kvôli lepšiemu zapamätaniu bola celá táto učebnica skoncipovaná vo forme 842 veršovaných riadkov.

Významným medzníkom v odbornom a spoločenskom postavení budúcich lekárníkov a lekárov tých čias sa stal študijný poriadok, ktorý pre Salernskú lekársku školu vydal v roku 1240 Rex

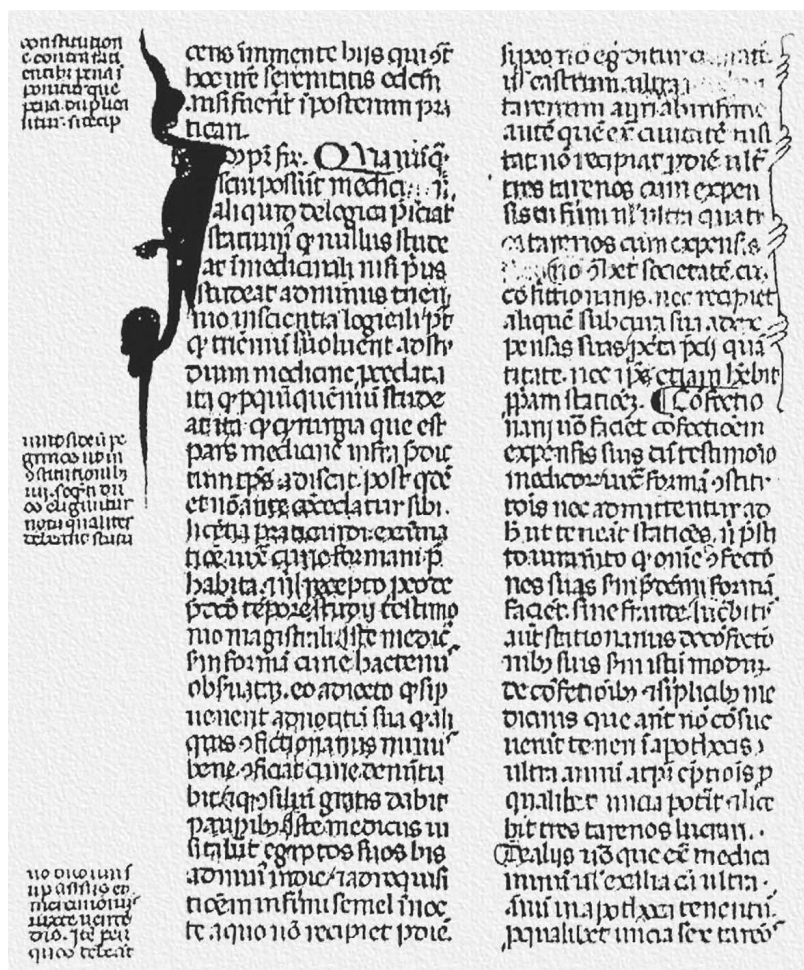
Romanorum, cisár Svätej ríše rímskej nemeckého národa, už zmienený Fridrich II. Práve on sa stal prvým európskym panovníkom, ktorý touto formou prejavil záujem o vzdelávanie osôb, pôsobiach v oblasti starostlivosti o zdravie človeka. Tento študijný poriadok bol potom začlenený do zákonníka, vydaného ešte roku 1231 Fridrichom II. pod názvom *Constitutiones regni Siciliae*, zvaného aj *Liber Augustalis*.⁸

Okrem iného v ňom Fridrich II. z úradnej moci oficiálne a de iure rozdelil dovtedy jednotné zdravotnícke povolanie – liečiteľstvo – na dva samostatne sa vyvíjajúce odvetvia, na farmáciu a medicínu, realizovanú dvomi samostatne sa etablojúcimi povolaniami – povolaním lekárnika a lekára.⁹ Tento zákonník sa stal v priebehu

Fridrich II. na súdobej ilustrácii

- 3 VOJTOVÁ, Marie a kol. *Dějiny československého lékařství*. Svazek I. - do r. 1740. Praha : Avicenum, 1970, s. 50; SCHOTT, Heinz a kol. *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, 1994, s. 96.
- 4 SCHOTT, Heinz a kol. *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, 1994, s. 50.
- 5 SCHOTT, Heinz a kol. *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, 1994, s. 90.
- 6 DUINOVÁ, Nancy, SUTCLIFFOVÁ, Jenny. *História medicíny*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovart, 1997, s. 27.
- 7 VOJTOVÁ, Marie a kol. *Dějiny československého lékařství*. Svazek I. - do r. 1740. Praha : Avicenum, 1970, s. 125.
- 8 MEZ - MANGOLD, Lydia. *A history of drugs*. Basel, F. Hoffmann-La Roche, 1971, 82. Pozri tiež: DUIN, Nancy - SUTCLIFF, Jenny. *A History of Medicine*. London : Morgan Samuel Editions, 1992, 24-27.
- 9 COWEN, David L. - HELFAND, Wiliam, H. *Pharmacy. An Illustrated History*. New York : Harry N. Abrams, Inc., 1990, 55.

Zákonník Fridricha II.

ďalších storočí nemenným vzorom pre všetkých európskych panovníkov, ktorí sa v akejkolvek podobe zaoberali určovaním smeru vývoja zdravotníctva na im zverenom teritóriu. Kým však vzdelávanie lekárov sa už v rámci vzniku zárodkov prvých európskych univerzít (napr. v Montpelliére v roku 1180) presunulo na ich lekárske fakulty (Bologna 1119, Paríž 1215, Padova 1222)¹⁰, vzdelávanie lekárnikov naďalej zotrvalo v prostredí lekární, uberalo sa teda iným smerom: aj v ďalších storočiach bolo realizované už vyššie naznačeným učňovským, tirocínálnym spôsobom. Existovala tu však aj výnimka: Už v roku 1597 v Montpelliére na École d' Medicine bola zriadená katedra chirurgie a farmácie. Študentom medicíny a farmácie sa tu prednášali materia medica, farmácia a anatómia.¹¹

10 COWEN, David L. - HELFAND, Wiliam, H. *Pharmacy. An Illustrated History*. New York : Harry N. Abrams, Inc., 1990, s. 52.

11 FUNDÁREK, Radoslav. Farmácia a chémia na Trnavskej univerzite. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku VI*, s. 74. (Autor tu cituje: DIECKMANN, H. Geschichte und Probleme der Apothekerausbildung in erster Linie in Frankreich und Deutschland.)

Vzhľadom na pripravované bádanie o vývoji farmaceutického vzdelávania v rokoch 1918 – 2018 a na existujúcu historickú kontinuitu vo vzdelávaní farmaceutov, je potrebné v záujme pochopenia celého tohto zložitého vývojového procesu venovať v tejto práci priestor obdobiu, ktoré predchádzalo časovému úseku vymedzujúceho našu budúcu tému, teda obdobiu posledného storočia, začínajúceho rokom 1918, resp. vznikom I. Československej republiky. Vzdelávanie farmaceutov v prostredí nového štátu, hlavne v jeho západnej časti, nezačínalo od nuly, nestálo vo vzduchoprázdne, malo svoje dlhoročné tradície. Iná situácia panovala na Slovensku. Je nespochybniteľné, že formy a spôsoby vzdelávania lekárníkov, pôsobiach na našom teritóriu v uvedenom čase, boli po roku 1918 niekoľko desiatok rokov v plnej miere ovplyvňované veľmi nepriaznivými, ba až katastrofálnymi podmienkami, ktoré slovenská časť republiky dostala v oblasti lekárnictva z národného hľadiska do vienka, resp. ktoré zdedila z prostredia Uhorska, zo zaniknutého duálneho štátu.

Historický vývoj farmaceutického vzdelávania u nás môžeme v týchto intenciách rozdeliť na tri samostatné periódy:

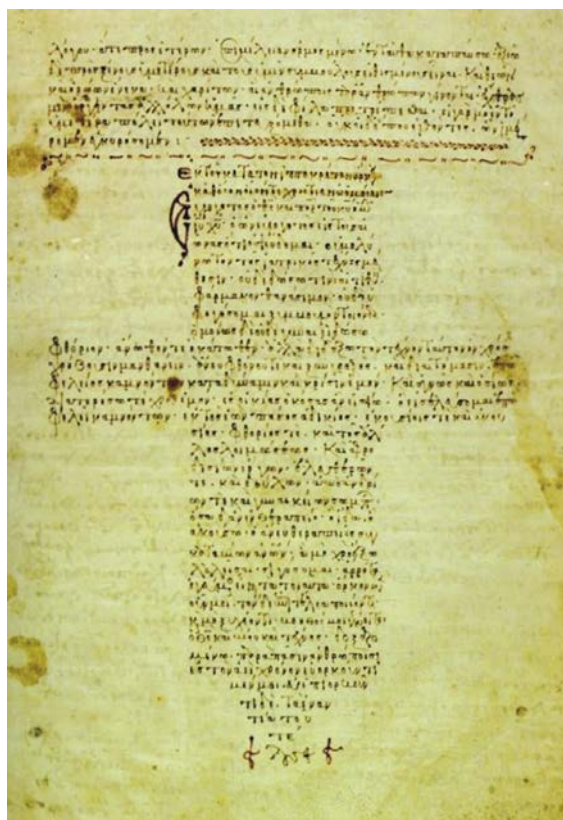
1. obdobie od vzniku éry klasickej európskej lekárne u nás, teda od 14. stor. do roku 1770
2. obdobie od roku 1770 do roku 1918
3. obdobie od roku 1918 do súčasnosti

1. VZDELÁVANIE SLOVENSKÝCH FARMACEUTOV OD 14. STOROČIA DO ROKU 1770

Táto perióda je charakteristická tzv. remeselným spôsobom vzdelávania. Hoci sa od počiatku svojej existencie lekárnictvo všeobecne považovalo viac za umenie (*ars pharmaceutica*) než za obyčajné remeslo a jeho predstavitelia – lekárnici – disponovali nepomerne priaznivejším spoločenským statusom, než napr. barbieri, felčiari, ránhojiči, chirurgovia, či iní remeselníci, pre zaužívaný spôsob prípravy adeptov na túto profesiu nepoznáme iný, prijateľnejší termín. Z celoeurópskeho hľadiska neboli sprvu pravidlá výučby lekárnických učňov a tovaríšov jednotné, podliehali skôr teritoriálnym zvyklostiam. Je isté, že do stredoeurópskeho priestoru dlhodobo prúdili nové liečiteľské a v ich rámci aj farmaceutické poznatky z mediteránnej oblasti, ktorá bola v tomto smere už od čias starovekého Grécka a Ríma, cez bohaté liečiteľské tradície benediktínskej rehole a salernskej lekárskej školy najrozvinutejšou na našom kontinente. Do strednej Európy i na naše územie difundovali ako úplne

Lekáreň z obdobia gotiky – lekárenský učeň vpravo

*Hippokrates a Galenos na ilustrácii
z obdobia starého Ríma*

Byzantský rukopis Hippokratovho spisu z 12. stor.

nové, netradičné prvky hlavne najprv prostredníctvom vandrujúcich lekárnikov talianskeho a neskôr nemeckého pôvodu.¹² Práve títo lekárnici boli prví, ktorí sa usadzovali nielen na území Slovenska, ale vôbec v celej stredoeurópskej oblasti. Postupne sa tu etablovali, zapustili korene a zžili sa s domácim prostredím. Okrem materiálnych prostriedkov na farmakoterapiu, nových liečiv a liečivých prostriedkov, nástrojov a zariadenia na prípravu liekov, importovali k nám aj svoje farmaceutické znalosti, skúsenosti a zručnosti, potrebné pre činnosť v lekárenskom laboratóriu. V ďalšom období smerovali už povinné vandrovky našich lekárenských tovarišov predovšetkým na územia, spadajúce pod nemecký kultúrny, jazykový i profesionálny vplyv. Od raných čias je historický vývoj nielen nášho, ale aj lekárnictva dnešných stredoeurópskych krajín (Nemecko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Rakúsko, vo veľkej miere Poľsko) v plnom rozsahu totožný, identický. Medzi týmito územiami nejestvovali v tomto období neprekonateľné bariéry, brániace voľnému pohybu osôb, myšlienok, znalostí a zvykov. Je prirodzené, že týmto stáročia udržiavaným vplyvom podliehali aj vzdelávacie zvyklosti, ktoré sa časom ustálili do záväznej podoby, platnej až do čias, kým sa štát – habsburská monarchia – vo svojej osvietenskej forme nezačal vážne zaoberať reguláciou a usmerňovaním vývoja dovtedy zanedbávanej oblasti verejného zdravotníctva.

12 RUSEK, Václav a kol. *Kapitoly z dějin československé farmacie*. Bratislava, 1970, 19-20.

Prijatiu nového adepta na lekárnické vzdelávanie predchádzala starostlivá selekcia, výber. Patrón si vopred overoval prostredie z ktorého budúci učeň pochádzal, sociálny status jeho najbližších príbuzných a ich renomé v spoločnosti. Schopnosť učňa prispôbiť sa novým požiadavkám a nárokom bola rozhodujúcim kritériom jeho budúceho uplatnenia v prostredí lekárne, ktoré sa vo viacerých smeroch dramaticky odlišovalo od zaužívaných zvyklostí a pravidiel, s ktorými bol dovtedy konfrontovaný. Formovanie odborného, profesionálneho profilu budúceho lekárnika bolo samozrejme záležitosťou jeho postupného niekoľkoročného vzdelávania v prostredí lekárne. Na druhej strane nový adept prichádzal do tohto prostredia už s istými, jemu vlastnými charakterovými a morálnymi vlastnosťami, ktoré mu vstúpili do jeho sociálneho zázemia. Preto obsahom kritérií, ktoré boli kladené na výber budúceho lekárnika, sa v prvom rade stali požiadavky na jeho bezprostrednú i budúcu morálnu bezúhonnosť: od nej do veľkej miery záviselo renomé a tým aj prosperita lekárne jeho patróna. Tieto kritéria sa v európskych pomeroch formovali niekoľko storočí a teoreticky sa nimi už na úsvite éry klasickej európskej lekárne zaoberali viacerí významní farmaceuti. Skúmanie potrebných vlastností, akými by mali disponovať aj príslušníci ďalších profesií, neobišlo ani medicínu. Už v antic-kom liečiteľstve sa touto otázkou zaoberali Hippokrates i Galenos. Prvý z nich vo svojom spise Zákon¹³ stručne zhrnul odborné a morálne požiadavky na súvekeho lekára. Galenos sa nimi zaoberal dokonca až v dvoch spisoch: Ako spoznať najlepšieho lekára a Najlepší lekár je aj filozofom.¹⁴ Túto otázku nezanedbal ani anatóm Riolan jr. (1577 – 1657), nasledovník slávneho Vesalia.¹⁵

Azda prvým z tých, ktorých zaujali nároky na potrebu etického a profesionálneho rozmeru profilu farmaceutov bol Saladin z Ascula (Ascoli, Taliansko). Jeho spis prvýkrát vyšiel v hebrejčine, do latinského jazyka bol preložený a vydaný v roku 1488 v Bologni ako Rukoväť lekárnika – *Compendium aromatariorum*.¹⁶ Vo svojom diele podrobne formuloval prísne požiadavky, ktoré sa kládli na morálny profil lekárnikov, v dnešnej terminológii teda určil akýsi súveký etický a deontologický kódex profesie farmaceuta. Saladin tu na dlhý čas kodifikoval dobové požiadavky na osobnosť budúceho lekárnika slovami: „Lekárnik nemá byť ani chlapec, ani príliš starý, ani pyšný, ani nadutý, ani ženským, ani ješitnosti oddaný. Neoddávaj sa hrám, ani vínu, buď zdržanlivý a nevenuj sa ani vo voľných chvíľach pitkám a hodovaniu, ale buď snaživý, triezvy, ochotný a poctivý a boj sa Boha a vlastného svedomia. Buď poriadny, zbožný a spravodlivý, zvlášť k chudobným. Buď dobre školený a skúsený vo svojom umení. Nebuď neskúseným nováčikom, ktorý má čo do činenia s ľudským zdravím, ktoré je najdrahšie zo všetkých vecí na svete.

13 Law. In *Hippocrates. Volume II*. Cambridge - London, 1998, 236-266.

14 ŠIMON, František. Obraz ideálneho anatóma v diele Jeana Riolana jr. In *Zborník z 21. sympózia z dejín farmácie*, Košice, 6. 10. 2016. UVLF Košice, 2017.

15 ŠIMON, František. Obraz ideálneho anatóma v diele Jeana Riolana jr. In *Zborník z 21. sympózia z dejín farmácie*, Košice, 6. 10. 2016. UVLF Košice, 2017.

16 SALADIN di Asculi. *Compendium Aromatariorum*. Bologna, Henricus de Harlem at Johann Walbeck pour Benedetto Faelli, 1488. Autor, uvádzaný aj ako Saladino Ferro d'Ascoli, je v anglosaskej literatúre označovaný ako «leading pharmacist of his time». Jeho publikáciu poznali lekárnici Európy až do 18. storočia.

Jacobus Sylvius. Súveká rytina

Podobizeň V. Cordu

Nebuď lakomým ani milovníkom peňazí...^{17, 18} Saladin ďalej odporúča, aby sa lekárnici oženili, čím sa ako mladí usadia a budú riadne žiť na chválu Božiu a na nasledovanie svojich priateľov.

V podobnom duchu vystupoval podľa niektorých autorov aj Francúz Jacob Sylvius (1478 – 1555), anatóm, ktorý svoje v podstate takmer identické úvahy údajne rozvinul v spise *Spôsoby prípravy liečivých prípravkov* (*Methodus medicamenta componendi...*),¹⁹ konkrétne v stati Akým mužom má byť lekárnik (*Qualem virum pharmacopolam esse conveniat*). Spis vydal Sylvius v roku 1541 a opakovane aj v roku 1548 v holandskom Leidene.²⁰ Medzitým v roku 1546 v bavorskom Norimberku iný znamenitý autor – Valerius Cordus, vydal prácu *Pharmacorum omnium, que quidem in usu sunt...*²¹ Práve v tejto publikácii sa ale nachádza kapitola s úpl-

17 BARTUNEK, Anton, ŠIMON, František. Obraz dobrého lekárnik v diele Saladina z Ascola a Valeria Corda. In *Česká a slovenská farmacie*, 2017, 6, s. 77-78.

18 SALADIN de Asculo. *Compendium Aromatariorum*. Leipzig : Ambrosius Barth, 1919, s. 5-6.

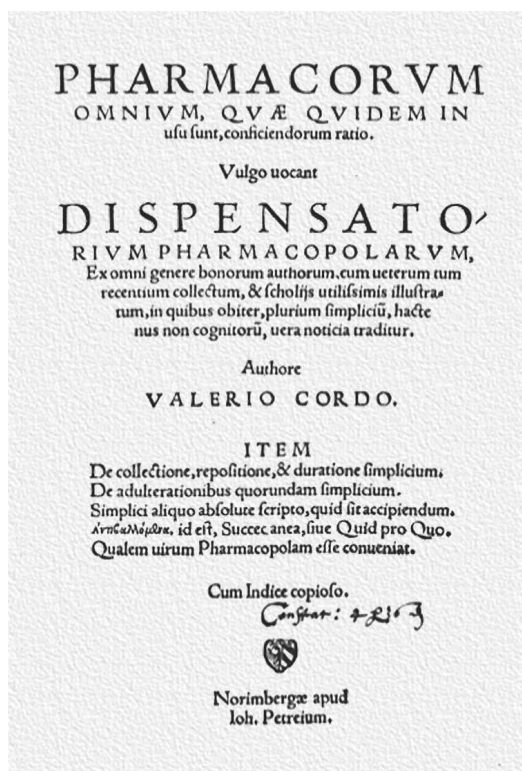
19 SYLVIVS, Jacobus. *Methodus medicamenta componendi, et simplicibus indicio summo delectis, & arte certa paratis, quatuor libri distributa.*, 1541. Druhé vydanie vyšlo v roku 1548 v holandskom Leidene (Apud Joan. Tornesium & Gulielmum Gazeium, Lugduni, 1548). Autor, francúzsky anatóm, je v literatúre známy aj pod menami Franciscus Sylvius, Jacobus Sylvius, Jacques Dubois alebo Francesco De la Bois.

20 Žiaľ, ani v prvom vydaní z roku 1541, ani vo vydaní z roku 1548 (378 číslovaných strán plus nečíslované strany Indexu, spolu knihy I. - IIII.) som túto stať nenašiel.

21 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546. Kapitola *Qualem virum...* sa nachádza na stranách 271-273. Jeho preklad z latinčiny do

Titulná strana *Methodus medicamenta* z roku 1548

Titulná strana *Dispensatorium Valerii Cordi* z roku 1546

ne identickým názvom – *Qualem virum pharmacopolam esse conveniat* – aká je pripisovaná aj Sylviovi. Cordovo dielo je viac rozšírené a známe pod skráteným názvom *Dispensatorium Valerii Cordi*. Jeho práca bola dobre známa aj v našich končinách. Na základe podrobného štúdia a porovnávania tvrdenia viacerých autorov sa zdá, akoby bolo ideové spojenie Sylvia i Cordu takmer dokonalé, Cordus by sa tak bol v plnej miere stotožnil s o pár rokov staršími údajnými Sylviovými myšlienkami. V súčasnosti je však už isté, že existencia rovnomennej kapitoly v diele Sylvia i Cordu je mylná: prvotnú zavádzajúcu informáciu si ďalší autori neoverili a tento údaj vo svojich prácach desiatky rokov ďalej nekriticky preberali. Sylvius sa na tému etického a mravného profilu lekárnikov síce vyjadroval, ale v diele *Pharmacopoea* z roku 1548, a nie vo vyššie spomenutej práci²².

slovenčiny, teda aj nižšie uvedené citácie, realizoval v roku 2017 doc. PhDr. František Šimon, PhD. Ďalšie vydanie Cordovho dispensatória vyšlo s výrazne odlišným názvom v roku 1592: *Pharmacorum omnium, que in usu potiss. sunt, componendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium sive antidotarium. Ex optimis autoribus tam recentibus quam veteribus collectum, ac scholiis utilibus illustratum, in quibus inprimis simplicia diligenter explicantur. Norimbergae, Apud Christophorum Lochnerum et Johannem Hoffmannum. Anno MDXCII.*

22 SYLVIVS, Jacobus. *Pharmacopoeae libri tres*. Lugduni apud G. Rovillium, 1548.

371 QVALEM VIRVM PHARMACOPOLAM ESSE conueniat.

Agnam prædium, humane imbecillitati in Medicina situm est, ut Homerus omnium poetarum præstantissimus, Medicum non sine causa *μηδὲν ἄνθρωπος ἀνίας* pronunciaſſe uideatur. Verum huius laudis, ut nunc quædam medicina administratur, non exiguam partem Pharmacopola sibi uendicat, cum sit Medici, quali dextera manus, pericliteturq; ipsius culpa sæpe, non solum ægri ualentido, uerum etiam Medici, quantumuis præstantis fama & existimatio. Quum ea, quæ Medicus recte præscribit, parum dextre exequitur, aut materia uititur exolera, aut adulterata. Inde enim frequenter accidit, ut æger uel non iuuetur omnino, uel quod multo penius est, etiam lædatur. Medicus autem, præterquam quod pro imperito habetur, etiam in errorem ducitur, dum se aut de morbo non recte iudicat, aut non debitam medicinam administrat, ut ipse fiat. Quare non temere quemlibet ad huius muneris functionem admittere deberent, qui ad gubernacula rerum publicarum sedent. Verum illi ut uolent, suo fungantur officio, nos idoneum Pharmacopolæ paucis delineabimus, ut inceptos & improbos à functione tam periculosa subuocemus, idoneos aut ad hoc munus capessendum alacriores reddamus.

Principio, Latine lingue non uulgariter tantum, sed ad mundici & proprietatem usq; peritum esse oportet, ut ea quæ eruditi Medici, uel ingenerat, uel in specie ipsi præstiterunt, recte & exacte intelligere possit. Neq; confidat se satis instructum esse, si semel uulgarem quandam uitam functionis suæ, quali artificum manuali perdidit. Nam cum multa quotidie noua consiciendarum medicinarum ingenia inueniantur, multa etiam ueterum obliuione sepulta, iterum in lucem eruantur, noua illi itidem quotidie discenda erunt, neq; semper habere poterit aliquem, qui ea ipsi quasi per manus tradat, & ad oculum demonstret, ex eruditorum uitiorum descriptionibus ea ut discat necesse est. Quare si Latine lingue probe peritus non fuerit, frustra nouorum ingeniorum, aut omnino, aut magna ex parte expertus manebit.

Deinde opus est illi etiam cognitione rerum minime uulgari, aut prostrata, earum præsertim, quæ proprie ad functionem eius pertinent, cuiusmodi sunt simplicia omnia, quorum descriptiones ex præstantissimis authoribus petitas, ad res ipsas conferre debet, donec exactam illorum cognitionem hauriat, & prius imbibat. Cognita uero, uisus, gustus, tactus, & alijs debitis modis sæpe ac diligenter examinet, non solum ut falli iuris & adulterata à sinceris, Verum etiam ut præstissima à mediocribus, & mediocria à degeneribus discernere consuecat.

Est & alia causa, cur tam diligenti examine opus sit, quædam enim aliqui graua, & salubria, ob insignem acrimoniam, in uasculis æreis decocta, aut infusum mentis ferre diu tractata, tam terribiliter ac horribiliter uisus inde contrahunt, ut gustant

372

stant abominanda, & quamuis ualentis, uentriculo intolerabilia. Quare hoc quoq; scire debet, quo genere uasculorum, & instrumentorum, unaquæq; medicina, sit coquenda, tractanda, & conferuanda.

Hanc curam, alia quasi huic connexa sequitur, scilicet, ut herbas, flores, fructus femina, radices, debito tempore colligat, & rite reponat, ne uel paræ efficacia sint, uel putrescant, aut minus arefacta, uirtutem omnem amittant.

Habet etiam sedes salubri loco sitas, ac uarijs reponendis conferuandisq; accommodatas, nonnulla enim humido, pleraq; calido, quædam sicco, quædam etiam frigido loco rectius conferuatur, quam uarietatem non quilibet domus præstare potest.

Diutius quoq; saltem mediciores, adesse oportet, in primis autem animus liberalis, ab auaritia sordibusq; alienus. Diutius enim hoc præstare poterunt, ut commode habitet, et Medicinas quæ emendæ sunt, suo tempore, quim optimas, coemat. Animus autem liberalis, minimeq; auarus, cauebit, ne compendij, aut lucri sui causa, deteriores uili precio libentius quam præstantissimas paulo largiore, cõparet.

Tam simplicibus medicinis omnibus diligenter collectis, compitis, & repositis, succedit industria compoliarum rite dispensandarum, ubi eum in primis uigilantem & circumspexitum esse oportet. Nec temere confidet ingenio suo, in succedaneis eligendis, sed peritum medicum consulat. Quem etiam omnino, in consensu Opatis, & similibus præstantibus ac magni momenti medicinis, ut præcepto rem & iudicem adhibebit, cui adiungit, si commode fieri poterit, unum & alterum bonum atq; doctum uirum, uel Senatorij ordinis, ut eos habeat ueluti testes suæ diligentie, industriae, ac fidei. Deinde quancq; medicinam, sic rite præparatam, debet ac præscripto tempore, fermentari sinat, anteq; eam in usum publici expendat.

Nec minor in eo fides requiritur, in reiciendis simplicibus atq; compitis, quum in ipsam reponendis & componendis, debet enim singulis mensibus, aut lapsus etiam, omnia lustrare, & diligenter considerare, ut corrupta, putria, mucosa, exoluta, & quouis modo inutilia, uel inefficacia reddita, reiciat, bona fide, nec in his querat suum lucrum, quibus ægroto crearetur uitæ periculum, sed sit, ut diximus, animo liberali, & magno, cogit, quæ parum illud damnum, fide sua iam per spectat, maioris sibi lucri causam fore.

Hæc omnia cum indefessam diligentiam & animum sibi semper præsentem requirant, hoc quoq; obseruare conuenit, ne si alicuius, aut similibus ludis deditus, ne compositionibus gaudeat, aut aliqui uinosus uel ebriosus sit, neq; foedis amoribus implicatus teneatur. Alea enim negligentiam parit, ebrietas errores, obliuionem, & susporem inducit, turpis uero amor, etiam ueneficia illi extorquere possit. Quare omnino si fieri potest, maritus sit, cui cum uxore recte cõueniat, liberisq; habeat, quos honeste educare studeat, huiusmodi enim pignoris uoluntatis, uargas libidinis detestabitur, neq; illis fomena sciens subministrabit, & posteritati suæ consulens, bonam conscientiam feruare adiuuet, nec metu, nec gratia, nec prece, nec precio, aut ullam ueneficium impellatur.

Quod si accellerit, uera pietas, hoc est timor Dei, & fides in Christum, caritas erga proximum, & spes future uitæ, omnia erit tutiora, illius priora, & feliciora, tum enim cogitabit. Si quid per negligentiam in uitam, aut ualentudinem proximi peccat

373

peccauero, iudicium Dei non effugiam, quanto minus effugiam, si sciens ac prudens uenenum dederò, abortum procura uero, aut aliq; aliud ingens atq; insigne flagitium dignauerò? Esti humanitas eorum, qui infirmos & ægrotoos tantè utilitate solent, Christo adeo grata est, ut illud beneficium, in se ipsum collatè esse asserunt. Quanto gratior erit illi mea cura, & sollicitudo, cum fructo illa medicinas recte componere, tempus exhibere, & non propter lucrum tantum, uerum etiam humanitatis respectu operam dare, ut melius habeant & conualescant?

Hæc & similia, si cogitabit, ultro, ac sua sponte, erit humanus, placidus, affabilis, benignus, alacris, in primis autem mitis erga pauperes, & commodus erga imperitos, non enim in eorum ineptiam, sed in necessitatem ægroti respiciet. ac Deum omnium inspectorem ac iudicem præ oculis habebit, qui recte agenti longe maiora & beatiora præmia largietur, quam ab ullo mortalium periculo possint.

F I N I S.

Norimbergæ, apud Ioh. Petreium
imprimatur.

Text Qualem virum

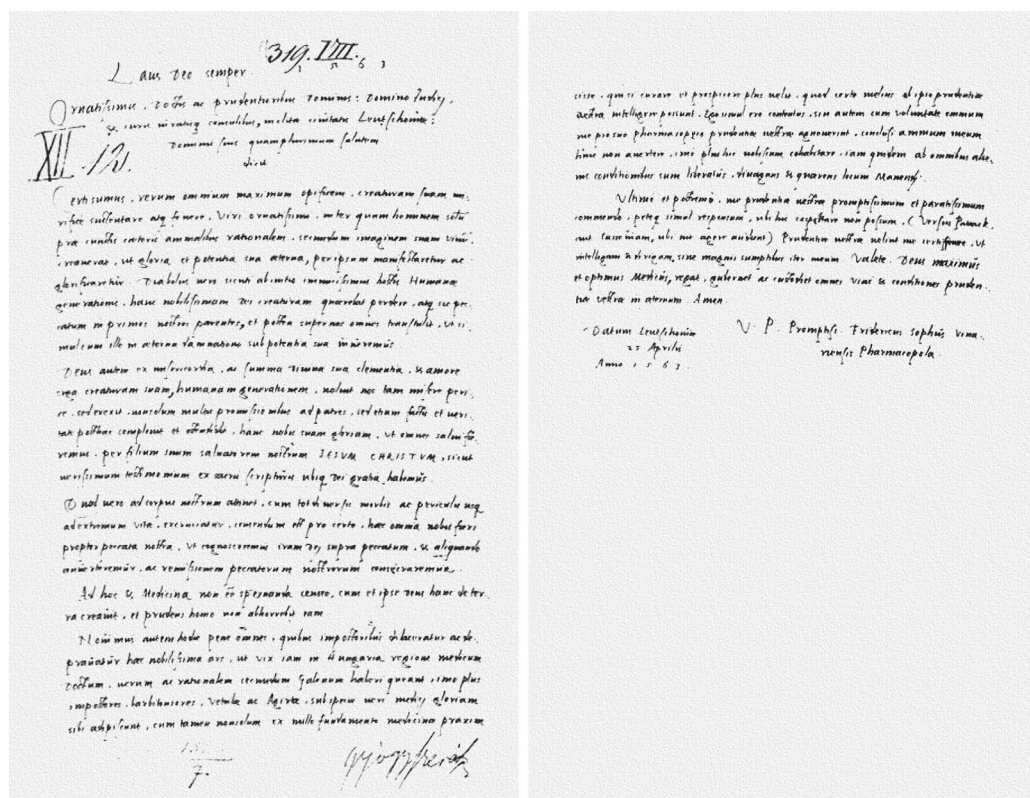
K vzdelávaniu lekárníkov sa vzťahuje Cordovo presvedčenie o nutnej potrebe dobrej znalosti latinčiny: „Najprv treba, aby bol lekárnik znalý nielen ľudovej, ale i odbornej latinčiny, aby mohol správne a presne pochopiť, čo predpisujú skúsení lekári, či už niečo všeobecné alebo zvláštne. Nech si nenahovára, že je už dostatočne vyučený... každodenne sa totiž objavujú nové spôsoby prípravy liekov, mnohé z toho, čo zostalo skryté a zabudnuté po starších autoroch sa derie na svetlo... Preto ak nebude dostatočne znalý latinčiny, zostane celkom alebo z veľkej časti bez plodov nových múdrych učencov.“²³ Nemenšiu pozornosť venuje Cordus nielen dôkladnej znalosti celej palety liečiv (kvalitné zásoby súvekej lekárne dosahovali až okolo 2500 položiek), ale aj spôsob ich spracovávaní, teda prípravy, technologický proces vrátane používania vhodných nádob a nástrojov: „Poznatky získané zrakom, chuťou, čuchom, hmatom a iným príslušným spôsobom musí často a usilovne preverovať a to nielen preto, aby sa naučil rozlišovať pravé od nepravého, sfalšované od nefalšovaného, ale aj najvhodnejšie od priemerného a priemerné od zlého (resp. zvrhľého, „degener“). Existuje ešte ďalší dôvod, prečo je potrebné takého usilovného skúmania. Keď sa niektoré ináč vhodné a zdravé lieky varia v kovových nádobách alebo sa dlho spracovávajú železnými nástrojmi, spôsobujú pre svoju kyslosť hrozný a odpudzujúci zápach, takže sú pre akýkoľvek silný žalúdok neznesiteľné a treba sa im vyhýbať. Preto treba súčasne s liekom vedieť aj to, v akom druhu nádoby a akými nástrojmi sa má liek variť, spracovať a uchovať.“²⁴ V ďalšom texte Cordus vymenúva aj ďalšie povinnosti lekárníkov: správne narábanie so zásobami, ich pravidelnú kontrolu, či nepodľahli skaze, dohodu s lekárom v prípade potreby náhrady predpísaného liečiva, zákaz nakupovania nekvalitných, lacných liečiv, ich výdaja pacientom aj za cenu poškodenia zdravia, teda bezohľadnú honbu za ziskom, pijanstvo, hranie hazardných hier, ľúbostné dobrodružstvá a „prchavé rozkoše“. Dôležitá je zbožnosť, viera v Krista, láska k blížnemu, zákaz výdaja jedov a látok, vyvolávajúcich potrat: „Ak sa nedbanlivosťou previním voči životu a zdraviu blížneho, neujdem spravodlivosti božej a o to menej, ak vedome a zámerne poskytnem jed, napomôžem k potratu alebo zosnujem nejakú inú veľkú nehanebnosť.“²⁵ Cordus nezabudol ani na primerané spoločenské postavenie lekárnika, na kvalitu jeho obydli a potrebu materiálneho zabezpečenia v záujme toho, aby nepodľahol nutkaniu nekvalitného výkonu svojho povolania, šetreniu na získavaní kvalitných liečiv: „Lekárnik má mať aj majetok strednej veľkosti, má byť šlachetný a lakomstvo a chamtivosť mu majú byť cudzie. Majetok je mu schopný zaručiť, aby pohodlne býval a nakúpil lieky v najlepšej kvalite a v čase, v ktorom ich treba kúpiť.“²⁶ Saladinove i Cordove postuláty sa na dlhé stáročia stali stabilnými a nemennými štandardmi civilizovaného európskeho lekárnictva. Ich prazákladom bola Regula

23 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546, s. 271.

24 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546, s. 271.

25 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546, s. 271.

26 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546, s. 272.

Levočské memorandum (titulná a posledná strana so Sophusovým podpisom)

Benedicti, ktorú odovzdal svojim nasledovníkom sv. Benedikt z Nursie po založení liečiteľského benediktínskeho rádu v kláštore na Monte Cassino v roku 529 a ktorá sa na svetské pomery adaptovala už v prostredí Salenskej školy v 9. – 12. storočí.

Dôkazom toho, že myšlienky spomenutých autorov, Saladina i Cordu, si veľmi skoro našli uplatnenie a nakoniec aj prispôsobenie na pomery v podmienkach Slovenska, je tzv. Levočské memorandum. Necelé dve desiatky rokov po Cordovi ich v roku 1563 spísal a predložil levočskej mestskej rade weimarský lekárnik Fridrich Klug – Sophus ako súčasť svojej žiadosti o prenájom tamojšej mestskej lekárně.²⁷ Vymenúva tu, podobne ako predošlí autori, potrebu zbožnosti, zhovievavosti, vernosti, dobrého svedomia, čistého života, striedmosti a ľudskosti... Aj podľa Sophusa iba lekárnik, oplývajúci týmito charakterovými vlastnosťami, má predpoklady vzdelávať sa na takého lekárnika, ktorý okrem vlastných odborných predpokladov bude riešiť aj opatrnosť pri výdaji liekov a jedov, vyvaruje sa poskytovania abortív, zaistí stálu službu chorým a bude bez výhrad dodržiavať ceny liečiv... Za jednu zo základných povinností lekárnika – patróna považuje Sophus aj starostlivú prípravu a výchovu učňov. Všetky tieto pravidlá boli stovky rokov neoddeliteľnou súčasťou učebného procesu aj v prostredí slovenských lekární.

27 Štátny archív Spišská Nová Ves. Archív mesta Levoča, XII, 12, (1569) et XII, 12/1 (1563).

V úvodných štádiách vzdelávania adeptov na výkon lekárskeho povolania si podobu, profil a dĺžku vzdelávania učňov, tironov (latinsky tiro, grécky tyro) stanovoval individuálne majiteľ výučbovej lekárne sám, v závislosti od svojich potrieb a schopností jemu zverenieho mladíka. Je isté, že vzdelávanie, učňovská (teda tirocinálna) doba trvala niekoľko rokov a nováčik musel ešte predtým nadobudnúť kvalitné predbežné všeobecné vzdelanie a disponovať znalosťami z fyziky, prírodných vied, latinčiny, čiastočne aj gréčtiny, aritmetiky a geometrie. Bolo potrebné poznať dokonale aj príslušné lekárske miery a váhy. Bez znalosti latinčiny nebol výkon lekárskeho povolania mysliteľný. Tieto zásady uviedol vo svojom diele *Lekárnický poriadok*²⁸ (Řád apatykářský) z roku 1591 aj český autor Adam Zalužanský a boli platné prakticky v celom stredoeurópskom priestore.

Prijímanie mladíkov do učňovského vzdelávania bolo samozrejme zo strany patróna dobrovoľné a v plnej miere záviselo od jeho potrieb a jeho ochoty venovať sa záujemcovi o prácu v lekární: na jednej strane to bola preň istá záťaž, vyplývajúca z nutnosti venovať jeho výučbe potrebné kvantum času, odovzdávať mu svoje vedomosti i skúsenosti, na strane druhej získaval majiteľ postupom času odborne i morálne formujúcu sa pracovnú silu, na ktorú okrem ubytovania a stravy nemusel vynakladať niekoľko rokov prakticky žiadne finančné prostriedky. V prípade prijateľných vzájomných vzťahov sa často tento kontrakt rozvinul do dlhoročnej profesionálnej spolupráce buď priamo v prostredí lekárne, v ktorej výučba prebiehala, alebo ako pomer kolegiálny a partnerský, pre obe strany osožný vzťah dvoch suverénnych majiteľov samostatných lekární.

Budúci učni vstupovali na pôdu lekárne obvykle už vo veku 14 – 15 rokov. Čakali ich dlhoročné, často strastiplné a úmorné povinnosti a bezpodmienečné dodržiavanie prísnych etických, morálnych a náboženských pravidiel, ktoré súviseli nielen priamo s pedagogickým procesom, ktorý sa realizoval súbežne v praktickej i teoretickej rovine, ale aj s vykonávaním elementárnych činností, ktoré si vyžadovala nielen prevádzka lekárne, ale často aj domácnosť majiteľa. Úlohou učňa bolo vykonávanie všetkých činností, ktoré súviseli s upratovaním, udržiavaním poriadku a čistoty, kúrením, donáškou vody, s najhrubšími lekárenskými a laboratórnymi prácami, ku ktorým patrilo hlavne drvenie minerálnych látok v mažiach, zber, ošetrovanie a sušenie liečivých rastlinných drog, ich spracovanie, krájanie, rezanie, úloha poslíčka... Učeň musel byť majiteľovi a jeho rodine k dispozícii vo dne i v noci, cez všedný deň i vo sviatok: jediným zaručeným voľným časom bola povinná návšteva bohoslužieb. Bol ubytovaný priamo v priestoroch lekárne, obvykle v jej jedinej vykurovanej miestnosti, určenej na prípravu liekov vo väčších objemoch (hypocaustum). Učeň bol povinný okrem toho dodržiavať prísne kontrolované morálne zásady, slušne a oddane sa správať, prejavovať úctu k osobám i majetku, atď. Každý priestupok sa trestal. Tak to vyžadovali spoločenské normy, platné v týchto časoch pre všetky odvetvia ľudskej činnosti a medziľudských vzťahov. Lekárstvo nemohlo byť v tomto smere výnimkou.²⁹

28 RUSEK, Václav a kol. *Kapitoly z dějin československé farmacie*. Bratislava, 1970, 153 s.

29 Napr. Učňovské artikuly prešovského cechu chirurgov a ránhojičov z roku 1769, zapísané v slovenčine (súvekom miestnom dialekte), v artikule č. 6 dokumentujú súveký prísnosť na učňov a uvádzajú: „Aby ty prez pana sveho vedeni a svojej panej žadny Flaster ani

*Lekárenský učeň v období gotiky pri práci
s typicky gotickým mažiarom*

mi znalosťami z oblasti botaniky, prakticky realizovať v lekární zaužívané spôsoby a metódy technológie galenickej prípravy liekov v podobe množstva rôznych aplikáčnych a liekových foriem (pilulae, unguenta, emulsiones, suspensiones, solutiones, suppositoriae, tincturae, infusiones, decocta, aceta medicinalia, pastillae, trochisci, sirupi, olea aetherea, olea vegetabilia, sapones, globulae, emplastra, boli, electuaria, spiritus e vini, confectiones, pulveres, pulveres adpersorii, liquores, theriaci andromachi et mithridati a mnohé iné), musel ovládať rôzne spôsoby skladovania (uchovávaní) liečiv, bezpečnostné pravidlá, musel mať znalosti z účtovníctva a elementárne ekonomické myslenie. Brala sa do úvahy v rovnakej miere aj morálka, poslušnosť, správanie učňa i náboženské cítenie. V takomto postavení bol tiro pripravený na prísnu a povinnú tirocínálnu skúšku. Pokiaľ ju nikdy neabsolvoval alebo nebol na ňu patrične pripravený, zostal počas svojej ďalšej profesionálnej činnosti v pozícii lekárenského pomocníka, ako tzv. „laborans“, či ako „laboratius Pharmacop“,³⁰ teda v podstate robotník, pracovník pre hrubé, najťažšie práce v lekární. V prípade úspešného zloženia tirocínálnej skúšky, odbornej pripravenosti na prácu v lekární, sa mo-

Učňovská doba trvala obvykle 4 – 5 rokov. Jej dĺžka závisela aj od osobných schopností adepta, od jeho charakteru, fyzických a mentálnych dispozícií a usilovnosti. Stupeň jeho nadobudnutých praktických zručností a teoretických vedomostí i jeho správanie sa v plnej miere prejavili počas rutinných, denno-denne vykonávaných prác a postupne s jeho pribúdajúcimi vedomosťami a zručnosťami aj pri príprave simplícií (jednoduché liečivá) a kompozít (liečivé prípravky, realizované určeným viac alebo menej zložitým technologickým procesom z viacerých komponentov). Kvalitu práce učňa si mal možnosť bezprostredne a priebežne overovať jeho patrón.

Pred záverečnou periódou tirocínálnej praxe musel učeň disponovať hlboký-

žadnu masť, ani žadne Unguentum, anebo cokolvek jest vo Officine, pokryjome nepredaval, ani žadneho Patienta na svoju stranu nehojil, nebo když to učiniš, budeš odehnany a honesto Contubernio jako nepoctivy“. Možno predpokladať, že v podobnom duchu sa tradovali aj pravidlá správania, určené pre lekárnických učňov. Štátny archív Prešov, pobočka Prešov (ŠA Prešov, pob. Prešov) mag. Prešov, Krabica cechu holičov a ránhojičov (Balbierer und Wundartzte), 1647, overené v rokoch 1664 a 1688. In *Articuli Tyronum Honesti Contubernii Chyrurgorum*, 1769.

30 Takéto latinské pomenovanie profesie pomocného lekárenského pracovníka uvádza napr. rímskokatolícka úmrtná matrika pre istého Jána Topora (1779 – 1849), zamestnanca jednej z vtedajších prešovských lekární. ŠA Prešov, pob. Prešov. R.-kat. farský úrad, úmrtná matrika, 1827 – 1853.

Lekárnskí uční a tovariši pri práci v lekárni 16. stor. Vľavo lekárnik a lekár (sediaci)

Lekárnik (vpravo) a jeho tirón pri práci (za ním vpravo)

hol jej absolvent rozhodnúť: buď hierarchicky ustrnul v novonadobudnutej pozícii, o stupeň vyššej než učen, teda v postavení tovariša (sodales), čiže najbližšieho, ale stále submisívneho spolupracovníka svojho patróna alebo si našiel totožné miesto v inej lekárni. V závislosti od svojich vyšších ambícií si tiež mohol vybrať zložitejšiu, komplikovanejšiu cestu, často plnú odriekania v úplne cudzom a neznámom prostre-

*Lekáreň v 18. storočí, patrón a učeň
pri vážení liečiv*

účelom získavania a zdokonaľovania nadobudnutých odborných farmaceutických vedomostí, skúseností a zručností. Každý kraj, každá nová krajina a následne aj profesionálne skúsenosti, získavané v tamojších lekárňach, boli pre lekárenských tovarišov nesmierne cenným, nenahraditeľným a všestranne obohacujúcim žriedlom dovtedy neznámych poznatkov: boli prínosom nielen pre ich ďalšiu profesionálnu dráhu, ale aj pre ich budúce úspešné hierarchické spoločenské uplatnenie, pre ich jazykové znalosti a zvýšenie schopnosti adaptácie na nové prostredie a nové situácie. Bola to aj skúška ich životaschopnosti, v ktorej sa preukázala nielen odborná pripravenosť lekárenského tovariša na uplatnenie v akomkoľvek prostredí, v akejkoľvek európskej lekárni, ale aj jeho odolnosť, odvaha a rozhodnosť, schopnosť prebýjať sa životom a spoliehať sa iba na svoje osobnostné a charakterové danosti. Súveký, drsný spôsob života, nemohol pripraviť pre tovarišov príhodnejšiu skúšku, než bola ich povinná vandrovka, ktorá mala slúžiť ako všestranne prospešná príprava na symbiózu ich úspešného profesionálneho a spoločenského uplatnenia: jedno bez druhého nebolo možné, jedno podmieňovalo existenciu druhého.

Príkladov aj z prostredia Slovenska je neúrekom. Lekárnici počas celej éry tzv. klasickej európskej lekárne patrili majetkovo i vzdelanostne do hierarchie spoločnosti, stáli na najvyšších priečkach spoločenského rebríčka, boli osobnými lekárnikmi na panovníckych dvoroch aj súčasťou sprievodov vysokých cirkevných hodnostárov, zaraďovali sa medzi významný mestský patriciát a veľmi často boli po mnoho rokov volení za richtárov slobodných kráľovských miest.

dí. Jeho profesionálne a osobné vyhliadky boli však v tomto prípade pre jeho ďalšiu kariéru nepomerne sľubnejšie a lákavejšie. Tou ambíciou bola jeho snaha nadobudnúť časom najvyššiu možnú pozíciu v súvekom lekárnictve: budúce celoživotné pôsobenie v postavení povereného správcu, provízora lekárne alebo dokonca záujem stať sa suverénnym vlastníkom lekárne, teda patrónom. Obe možnosti si vyžadovali istú dávku finančných prostriedkov, pretože prvým predpokladom realizácie tohto zámeru bolo absolvovanie tzv. vandrovky. Továrišov, chystajúcich sa na vandrovku, podporili obvykle istou finančnou čiastkou aj ich bývalí patróni.

Pod termínom „vandrovka lekárnického tovariša“ rozumieme jeho cestu do nového, neznámeho sociálneho a im prislúchajúceho profesionálneho prostredia za

Skúšky lekárnikov na univerzite v Paríži. 18. storočie.

Počas svojej vandrovky, ktorá trvala niekoľko rokov a poväčšine prebiehala v cudzine – u adeptov z územia Slovenska hlavne v nemeckých jazykových oblastiach – vystriedal dotýčny tovariš v priebehu niekoľkých rokov viacero lekární. Doba, ktorú strávil tovariš v danej lekární – obvykle to trvalo asi šesť mesiacov až jeden rok – bezprostredne závisela od vopred dohodnutých podmienok medzi ním a majiteľom lekárne, mohla však pokračovať aj dlhší čas alebo sa jej doba skracovala. Niekedy, ak bol majiteľ lekárne veľmi ústretový a hlavne všestranne spokojný s účinkovaním tovariša, mu ponúkol aj ďalšiu možnosť predĺženia jeho zamestnania. Tovariš mal v prípade iných zámerov možnosť túto ponuku odmietnuť a prijať novú možnosť v inej lekární. Každopádne, po ukončení každej z týchto fáz vzdelávania, mu majiteľ lekárne písomne vystavil a odovzdal prepúšťací list, v ktorom bol povinný pomerne podrobne opísať čas a priebeh profesionálneho pôsobenia tovariša v jeho lekární, kriticky a objektívne poukázať na jeho odborné znalosti z jednotlivých disciplín, ako aj jeho pohotovosť, disciplínu a charakterové vlastnosti. Tento písomný doklad, resp. odporúčací list bol vlastne tovarišovým osvedčením, či vysvedčením a týmto dokumentom sa jeho držiteľ musel počas pokračujúcej vandrovky pri záujme o pôsobenie v ďalšej lekární bezpodmienečne preukázať. Bez jeho vlastníctva ho potenciálny nový patrón nemohol prijať. To isté platilo, ak tovariš vandrovkou ukončil a hodlal sa po jej úspešnom ukončení uchádzať o provízorstvo alebo vlastníctvo lekárne.

Aj z prostredia Slovenska máme viacero príkladov a dokumentov o priebehu lekárskej vandrovky tovarišov, pochádzajúcich z nášho územia, alebo tovarišov, ktorí ako cudzinci našli na našom území ďalšie profesionálne uplatnenie. Sú to

napospol veľmi zaujímavé doklady, obsahujúce informácie o absolvovaných vandrovkách a o lokalitách, kde sa a v prostredí akých lekární v cudzine realizovali. Listiny pochádzajú z polovice 17. storočia alebo prvého decénia 18. storočia, resp. až z polovice 18. storočia.

Najstarším z nich je osvedčenie o priebehu tovarišského vzdelávania, ktoré dňa 16. decembra 1648 vydal trnavský lekárnik Ján Hell tovarišovi Jánovi Grollovi.³¹ O tri roky neskôr vydal 14. apríla 1651 podobné svedectvo tomu istému tovarišovi Jánovi Grollovi aj lekárnik Ján Groenwoldt z nemeckého prístavného mesta Embda.³² V tejto listine majiteľ lekárne uvádza, že Groll v tomto pobaltskom meste pôsobil pol roka. Koncom toho istého mesiaca, teda v apríli 1651, odovzdal podobné dobrozdanie pre tovariša Jána Grolla aj lekárnik Dirck Akviades, pôsobiaci takisto v „cisárskom slobodnom prístavnom meste Embda“.³³

V nasledujúcom desaťročí, 10. mája 1658, vystavil tovarišské vysvedčenie³⁴ Andrejovi Klebergerovi (v ďalších archívnych materiáloch aj vo forme Klebergh, Kleberg), pôvodom z Löslinu (nemecky Köslin v bývalom východnom Prusku, v súčasnosti Koszalin v Poľsku) v Pomoransku pruský lekárnik Gašpar Pirus z Marienburgu.³⁵ Pirus v tejto listine ďalším majiteľom lekární odporúčal, aby Klebergera prijali do zamestnania.³⁶ Po štyroch rokoch, 25. júna 1662, vydal odporúčajúce osvedčenie pre tohto istého Klebergera aj viedenský lekárnik Friedrich Müller z Löwensteinu.³⁷ Na základe týchto priaznivých odporúčaní sa Kleberger stal v roku 1666 majiteľom novej trnavskej lekárne s názvom U zlatého leva.³⁸

Písomné svedectvá, vydané postupne počas vandrovky Klebergerovi, pomerne presvedčivo mapujú jej priebeh. Doteraz zachytené písomné správy nám dokumentujú, že odišiel z rodného Koszalina vo východnom Prusku, pôsobil v lekárni v Malborku a napokon aj vo Viedni, až nakoniec ako majiteľ lekárne zakotvil a našiel natrvalo uplatnenie v našej Trnave. Dá sa predpokladať, ale zatiaľ nie dokázať, že tých lekární počas jeho vandrovky bol ešte väčší počet. Podľa dnešného stavu poznatkov sa tento vzdelávací cyklus realizoval cca v rokoch 1657 – 1662, trval teda zhruba päť rokov.

Dňa 9. marca 1656 adresoval významný prešovský lekárnik Ján Weber list magistrátu mesta Levoče. Žiadal ho, aby prijalo do funkcie správcu mestskej lekárne jeho adoptovaného syna Jána Juraja Stierbitza, ktorý bol vo Weberom vlastnenej prešovskej lekárni 2 roky učňom a vyučil sa tam aj za tovariša. Osobitný význam

31 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listina č. 166.

32 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listina č. S 30.

33 Súveký názov tohto nemeckého prístavného mesta je Emden.

34 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listiny - doplnky 1498-1780. Inventár.

35 Marienburg dnes patrí Poľsku a jeho súčasný názov je Malbork.

36 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny - doplnky 1498-1780. Inventár, listina č. 181. Názov mesta Löslin v bývalom východnom Prusku má dnes v nemčine formu Köslin. V súčasnosti sa nachádza v poľskom Pomoransku a je uvádzaný pod názvom Koszalin.

37 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listina č. 190.

38 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listina č. 204.

má v liste poznámka, že Stierbitz „ako schopný mladík sa práve vrátil z vandrovky v cudzine.“ Weber súčasne mestu Levoča oznámil, že bol s jeho účinkovaním vo svojej prešovskej lekárni veľmi spokojný, že sa mu osvedčil ako dobrý receptárius, výborný botanik a znalec liečivých rastlín „aké nielen lekárnici, ale ani samotní lekári nepoznajú.“ Ako Stierbitzov tútor a protektor si Weber vysoko cenil aj jeho ďalšiu vlastnosť, konkrétne že „neholduje alkoholu, pretože sa to nemal u koho naučiť“ („Wie er's bey mir nicht hat gelehret“). Navyše žije tichým životom, ovláda štyri jazyky a pochádza z vázenej rodiny. Citovaný unikátny dokument je o. i. aj presvedčivým dôkazom o dôležitosti odporúčacieho sprievodného listu, písomného dokladu o odbornom a mravnom profile uchádzača o funkciu provízora lekárne. Navyše Weber venoval Stierbitzovi na uľahčenie začiatku pr a tiež zaň zložil magistrátu Levoče ka

Rytina Jána Webera z roku 1662

Stierbitzovi na uľahčenie začiatku prevádzky budúcej lekárne isté kvantum liečiv a tiež zaň zložil magistrátu Levoče kauciu vo výške 100 zlatých.^{39, 40}

Vyučovanie v lekárni v 15. storočí. Patrón a učeň

39 ŠA Spišská Nová Ves, Archív mesta Levoča, AM-LXII /92/7.

40 BARTUNEK, Anton – PETROCIOVÁ, Odette. *Vzájomné vzťahy medzi prešovským a levočským lekárstvom v 17. - 19. stor.* Československá farmacie, 1984, 7, 308-309. Pozri tiež: BARADLAI, János. *A magyarországi gyógyszerészet története.* I., Budapest, 1930, 153-157

Lekárneň v 17. storočí. Učňi a tovariši na obr. vpravo

Nemenej zaujímavým je aj písomný materiál ohľadne vandrovky, ktorú v prvom decéni 18. storočia absolvoval lekárenský tovariš Michal Scholtz, narodený v Užhorode. Po skončení učenia mu ho 23. decembra 1710 napísala a odovzdala Regina Bresienová, majiteľka lekárne v meste Tilsit.⁴¹ Po skončení vandrovky sa Scholtz rozhodol pre pôsobenie v Prešove, kde sa stal správcom lekárne, ktorej vlastníkom bol lekár Ján Hambacher.⁴² Majiteľka tilsitskej lekárne v originálnom osvedčení, sformulovanom v nemčine, uvádza: „Ja, Regina Briesienová, majiteľka mestskej lekárne v Tilsite, zapisujem a priznávam týmto, že držiteľ tohto spisu, ctihodným umením vládnuci Michal Scholtz z Užhorodu v Hornom Uhorsku, slúžil u mňa pol roka v tejto lekárni a celý čas sa správal usilovne, verne a vytrvalo tak, že ako ja, tak aj každý iný mal z toho veľkú radosť. Rada by som bola bývala, keby bol ešte dlhšie ostal u mňa, ale keďže sa rozhodol skúsiť to s týmto počestným umením aj na iných miestach, požiadal ma o toto svedectvo jeho dobrého správania a preto som mu to

41 Tilsit, dnes pod názvom Tylža, leží v súčasnej Litve na brehu rieky Memel.

42 BARTUNEK, Anton. *Dejiny lekární v Prešove*. Rigorózna práca na Farmaceutickej fakulte Univerzity Karlovej v Hradci Králové, 1978, 105-107.

vydala, aby aj na iných miestach ho poctili svojou priazňou, ako by sa patrilo k jeho postaveniu a dôstojnosti nielen pre jeho dobré správanie, ale aj pre jeho usilovnosť v práci. Toto odporúčanie som vlastnoručne podpísala a stalo sa to v Tilsite dňa 23. decembra 1710. roku.”⁴³

Tento dokument, publikovaný tu v preklade v plnom znení, môžeme považovať za prototyp a vzor ostatných osvedčení o lekárskej tovarišskej praxi. Celým svojím obsahom stručne, ale nanajvýš zrozumiteľne, triezvym štýlom demonštroval okolnosti priaznivého pôsobenia lekárskeho tovariša Scholtza v lekárni, stovky kilometrov vzdialenej od jeho rodiska i jeho budúceho pôsobiska v Prešove. Z textu osvedčenia je možné vyrozumieť, že Scholtz postupoval počas vandrovky veľmi prezieravo a napriek lákavej ponuke majiteľky sa cieľavedome usiloval nadobudnúť čo najviac nových poznatkov a skúseností aj v iných lekárňach. Bresienovej lekárňe v Tilsite bola zrejme iba jednou z viacerých epizód jeho putovania za vzdelaním.

Ešte komplexnejšie, aj tírónsku, aj tovarišskú prax, zachytáva ďalší archívny dokument. Lekárnický učeň Karol Institoris st., pôvodom z Levoče, prijal 7. februára 1757 svedectvo o svojej učňovskej praxi od bansko-bystrického lekárnika Karola Tutzenhaller, majiteľa tamojšej lekárne U čierneho orla. Tutzenhaller v ňom potvrdil, že Institoris pôsobil v jeho lekárni v pozícii učňa celé štyri roky. Institoris potom celý jeden rok pokračoval vo svojej tirocinálnej praxi aj v ďalšej lekárni v Banskej Bystrici pod vedením majiteľa lekárnika Juraja Czerwu. V jeho lekárni zrejme vykonal aj tirocinálnu skúšku a potom v role tovariša odišiel do Bratislavy. Tamojší majiteľ lekárne U zlatého grífa Andrej Kochmeister mu totiž vydal svedectvo, že v tejto lekárni pôsobil ako tovariš počas jedného roka, do roku 1759. Institorisova vandroverka potom pokračovala na území dnešného Nemecka: frankfurtský lekárnik Ján Matej Heweitzky z lekárne U zlatého jeleňa v ním spísanom dokumente uviedol, že Institoris zotrval ako tovariš v jeho lekárni tri roky – 1759 až 1761. Vandroverka tohto levočského rodáka trvala ešte jeden až dva roky. Lekárnik Ján Krištof Kib z nemeckého Bieberbachu písomne dosvedčil, že v lekárni pod jeho vedením pracoval Institoris v roku 1762. Ako budúci majiteľ lekárne sa Institoris vrátil do svojho levočského rodiska v roku 1763 alebo 1764, kedy na mestskom magistráte zložil poplatok, vyrúbený v súvislosti so založením vlastnej lekárne, ktorej dal – podľa vzoru svojho frankfurtského patróna – názov U zlatého jeleňa. Vieme tiež – čo však už súvisí s novšou vývojovou fázou vzdelávania lekárníkov – že Institoris až o ďalších 20 rokov, roku 1784, absolvoval na univerzite v Budíne povinné univerzitné vzdelávanie lekárníkov i požadovanú komisionálnu skúšku. Urobil tak teda až s vyše 10-ročným oneskorením a pod hrozbou násilného odobratia lekárne z dôvodu nesplnených kvalifikačných predpokladov pre vedenie lekárne.⁴⁴ Institoris sa teda zaradil ešte do tej generácie adeptov lekárnictva, ktorí nadobúdali prvú fázu svojho lekárskeho vzdelávania práve v období záverečnej etapy tirocinálno-tovarišského vzdelávania lekárníkov, realizovaného výlučne v lekárskom prostredí. O pár rokov neskôr ho už však ešte v produktívnom veku zastihla reformný

43 Súkromný archív PhMr. Júliusa Gyulaia Gaála. Dokument je po úmrtí majiteľa nezvestný.

44 PETROCIOVÁ, Odette. *Vývoj siete lekární na Slovensku XII. Z dejín lekární v Levoči*. Hradec Králové : FaF UK, 1978, 233 s.

zákonom stanovená povinnosť absolvovať nielen aprobáciu svojich lekárnických vedomostí pred skúšobnou univerzitnou komisiou, ale podstúpiť ešte predtým aj jeden rok trvajúce vzdelávanie na lekárskej fakulte príslušnej univerzity.

V súvislosti s vyššie spomenutým typom učňovského vzdelávania farmaceutov je potrebné sa zmieniť aj o jeho zvláštnej variante, o fenoméne, ktorý je zvlášť charakteristický pre územie Slovenska 17. a 18. storočia. Aj táto forma vzdelávania budúcich farmaceutov síce prebiehala v lekárenskom prostredí, na pôde lekárenských laboratórií, ale v odbornej a profesionálnej gescii tzv. súkromných lekársko-lekárnických škôl, ktorých patrónom, majiteľom a súčasne vyučujúcim bol veľmi vzdelaný lekárnik a univerzitne vzdelaný lekár, teda osobnosť, praktizujúca veľmi úspešne a súbežne obidve zdravotnícke povolania naraz. Táto svojrázna éra trvala na Slovensku asi jedno storočie: na jednej strane výrazne pozdvihla odbornú úroveň lekárnictva na našom území, nakoľko osobnostný vklad prevádzkovateľov týchto škôl sa veľmi kladne prejavil na úrovni vzdelávania i odbornej erudície ich absolventov, ale na strane druhej vlastníctvo lekární týmito ambivalentnými odborníkmi vo veľkej miere deformovalo konkurenčné prostredie v oblasti verejného zdravotníctva, poskytovalo príležitosť na manipuláciu s cenami liekov pre obyvateľstvo, mohlo vyvolávať dojem jeho poškodzovania, čiže zneužívania postavenia súbežného vykonávania oboch funkcií verejného zdravotníctva – lekárskej i lekárskej. Konečne, žiaľ, to poznáme aj z dnešnej praxe. Osvietenské reformy tento spôsob vykonávania zdravotníckej činnosti striktne odmietli a razantne zlikvidovali: lekári boli, na rozdiel od dneška, bezpodmienečne povinní vzdať sa podnikania v oblasti farmácie.

Už vyššie spomenutý prešovský lekárnik Ján Weber (1612 – 1684), menovaný cisárom do funkcie hlavného lekárnika Horného Uhorska, bol zakladateľom najstaršej známej lekársko-lekárskej školy na území Slovenska. Vznikla po roku 1650 (prvá zmienka o jej existencii je z roku 1665) a jej sídlom sa zrejme stala Weberova lekáreň, ktorá sa nachádzala v centre mesta, na jeho hlavnej ulici. Podobne ako u ďalších našich škôl tohto typu, nebola to škola, ktorá mala obvyklú podobu klasickej, či oficiálnej vzdelávacej inštitúcie, jej žiaci, či absolventi totiž boli skôr následníkmi učenia Jána Webera ako úctyhodnej autority súvekeho verejného zdravotníctva, pokračovateľmi jeho „školy“. Adepti na povolanie lekárnika sa tu vyučili lekárníckemu umeniu, „ars pharmaceutica“, absolvovali – podobne ako už zmienený Stierbitz – tirocinálnu skúšku a vandrovkú a následne sa rozhodli ako naslovovzatí odborníci nájsť celoživotné uplatnenie v prostredí lekárne, resp. mohli mať ešte ambicióznejšie ciele: uchádzať sa s morálnou alebo finančnou podporou svojho patróna o prijatie na štúdium medicíny na lekárskej fakulte obvykle niektorej z nemeckých univerzít.

Jána Webera zaraďujeme, vzhľadom na význam odkazu jeho života a zanechaného diela, na najvyššiu priečku zoznamu predstaviteľov starších dejín slovenského lekárnictva. Sám seba vo svojich publikáciách okrem epitetonu „apothecarius eperiesiensis“ označoval aj prívlastkom „physicus ordinarius“, teda riadny lekár, avšak doteraz sa neobjavila a nenašla ani jediná zmienka o tom, že bol absolventom lekárskej fakulty niektorej európskej univerzity. Bol to však po všetkých stránkach medicínsky a farmaceuticky veľmi vzdelaný človek. Jeho erudícia sa v tomto ohľade najvýraznejšie prejavila v jeho diele *Amuletum*, to jest *Zpráva krátká a Potřebná o Moru...*, vydanom knižne ako vôbec prvá známa publikácia v domácom jazyku

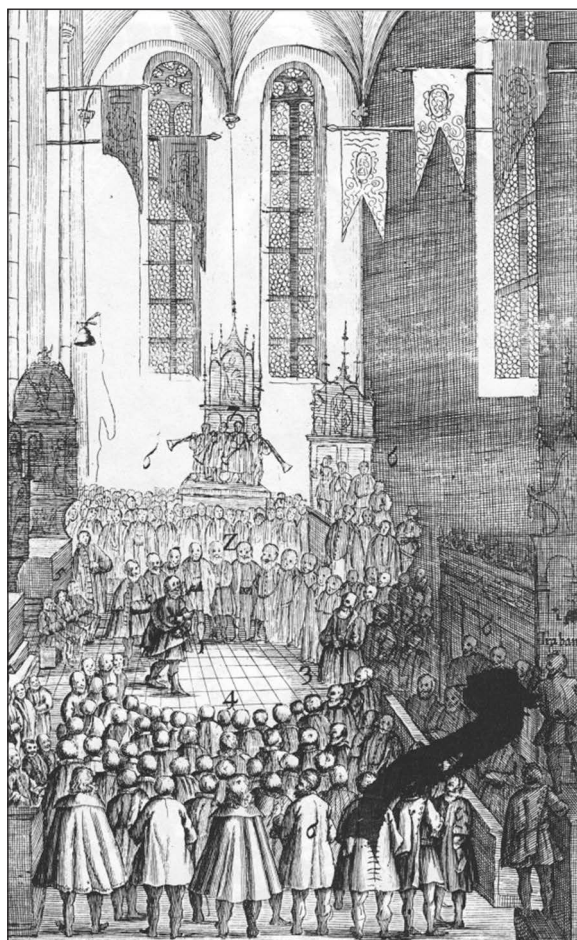
(mierne slovakizovanej bibličtine, resp. jazyku slovenských evanjelikov) so zdravotníckou tematikou v Levoči v roku 1645.⁴⁵ Okrem toho vyšla súbežne aj v nemčine a maďarčine.

Z Weberovej školy poznáme po mene troch absolventov. Z nich – ako sám pri publikovaní oslavných veršov na svojho patróna uvádza – „officinae autoris pharmaciae studiosus“ Bierbüchsius Huxar pochádzal z ďalekého Westfálska. Huxar uverejnil vo Weberovej knihe

Lectio principum⁴⁶ na počesť svojho patróna dobe primeranú oslavnú ódu. Jeho stopa sa však potom z Prešova vytráca, o jeho ďalších osudoch nevieme nič.

Ďalším Weberovým žiakom a nasledovníkom bol banskobystričský rodák Ferdinand Khien, ktorý sa stal prakticky členom Weberovej rodiny a vychovávateľom jeho troch najstarších synov – Fridricha, budúceho prešovského notára, Jána Juraja, otcovho nasledovníka v lekárnickom povolani a Daniela, ktorý pred smrťou žil v Szolnoku, kde – podľa Rezika –

„zastával akýsi úrad“. V ďalšej Weberovej knihe Janus Bifrons,⁴⁷ sú títo synovia spolu so svojim protektorom Khienom znázornení na rytine vyobrazenia inštalácie Jána Webera za prešovského richtára v chráme sv. Mikuláša. Podobne ako u Huxara bola v spomenutom Lectio principum publikovaná aj Khienova oslavná báseň na Jána Webera. Autor v nej s obdivom a úctou v roku 1665 zo vzdialeného Nemecka, v polovici svojho univerzitného štúdia, spomína na svoje účinkovanie v lekársko-lekárnickej Weberovej škole. Na záver sa uviedol týmito slovami: „Iam, Iam, ad exteris Oras Medicinae Studii continuandi gratia abiturienti in perpetuum debi-

Inštalácia Jána Webera za prešovského richtára (v strede). Vľavo sedia jeho traja synovia a pri nich F. Khien, ich vychovávateľ.

45 WEBER, Ján. *Amuletum. To jest: Zpráva krátká a potřebná o Moru, Jakýchby Prostředků náležitých y zdraví y Nemocni w Čas moru užívati měli, učiněná od Jana Webera, Apatikáře Pressowského.* Levoča, Brewerova tlačiareň, 1645. Faksimile Amuleta sú publikované aj v: BARTUNEK, Anton. *Amuletum. Život a dielo lekárnik Jána Webera 1612-1684.* Martin, 1984, 9-101

46 WEBER, Ján. *Lectio Principum.* Levoča : Brewerova tlačiareň, 1665.

47 WEBER, Ján. *Janus Bifrons.* Levoča : Brewerova tlačiareň, 1662.

tae gratitudinis tesseram Domino Patroni Suo Maximo, olim Pharmaceutis studiis Discipulus et filiorum apposuit“.⁴⁸ Khien sa po absolvovaní prešovského vzdelávania stal poslucháčom lekárskej fakulty chýrnej univerzity vo Wittenbergu. Na štúdium medicíny sa tam zapísal v roku 1663 a doktorát získal po obhájení diplomovej práce *De phrenetide* (O chorobách bránice) v roku 1667.⁴⁹ Potom sa vrátil do Prešova a celý život tu úspešne účinkoval vo funkcii mestského lekára.

Tretím Weberovým žiakom bol Ján Fridely (Fridelius), pochádzajúci z Bratislavy. Jeho osud sa podobal Khienovmu: už rok pred Khienom, v roku 1662, odišiel študovať medicínu, najprv do Lipska, ale potom sa pripojil ku Khienovi do Wittenbergu a štúdium tam ukončili spolu v rovnakom roku. Je zrejmé, že ich prešovská kolegialita a blízke vzájomné vzťahy pokračovali aj v Nemecku. Frideliho dizertačná práca sa zaoberala angínou a jej liečbou (*De angina et eius curation*). Na rozdiel od Khiena však zostal pôsobiť na pôde univerzity ešte dva roky a prednášal tam na katedre internej medicíny. Napísal ešte dve práce – *De hydrops* (O vodnatieľke) a *De pleuritide* (O zápale pľúc). Aj Frideli sa stal významným prešovským mešťanom a uznávaným lekárom.⁵⁰

Zo získaných informácií o žiakoch Weberovej školy a ich kvalitnom životnom uplatnení je zrejmé, že ich prešovské preduniverzitné vzdelávanie zohralo v ich profesionálnej kariére významnú rolu. Nadobudli tu dôležité odborné informácie z celej oblasti verejného zdravotníctva, získali erudíciu farmaceuta, vo veľkom rozsahu sa priamo v praxi denne stretávali aj s možnosťami praktického uplatnenia dovtedy získaných poznatkov a skúseností v oblasti lekárskej činnosti i medicíny. Každodenný bezprostredný kontakt s tak erudovaným človekom ako bol ich mentor a vzor Ján Weber, znalec starovekých i novovekých medicínskych a farmaceutických spisov, mnohostranne zapojený nielen do spoločenského a politického života Prešova, Pentapolitany, ale aj do celoštátneho diania, ktorý poskytoval svojim žiakom také penzum skúseností, ktoré by vzdelávaním, obvyklým pre túto dobu, nenadobudli na inom mieste súvekeho Uhorska.⁵¹

Asi o polstoročie rokov neskôr (1713) vznikla podobná škola v Banskej Bystrici. Jej zakladateľ, lekárnik a lekár Karol Otto Moller, nazývaný Uhorský Hippokrates, bol podobne ako Weber nielen viacnásobným richtárom svojho mesta, ale aj majiteľom dvoch lekární. Mal rozsiahlu medicínsku prax, liečil Františka Rákociho i ďalších významných šľachticov, mal skvele vybavené lekárske laboratóriá, na základe priamych kontaktov s partnermi v Nemecku dovážal najkvalitnejšie liečivá a pripravoval z nich účinné liečivé prípravky. Jeho dve lekárne sa stali pre Banskú

48 Vo voľnom preklade: „Teraz, už skutočne pokračujúci v štúdiu medicíny v Nemecku, ustavične s vďačnosťou zaviazaný posol svojho vznešeného pána patróna a kedysi jeho lekárnický žiak a blízky jeho synov...“.

49 Khien sa zapísal na štúdium vo Wittenbergu v januári 1663, promoval v marci 1667. BOKESOVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava, 1973, s. 104.

50 Frideli uskutočnil zápis na univerzitu vo Wittenbergu v októbri 1662. Promoval v júli 1666. Pozri: BOKESOVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava, 1973, s. 107.

51 BARTUNEK, Anton. *Amuletum. Život a dielo prešovského lekárniky Jána Webera*. Martin, 1984, 115 s.

Bystricu fenoménom: vyučoval tam svojich žiakov farmaceutickému umeniu i medicíne. Spolupracoval so svojimi nemeckými priateľmi (hlavne lekárnikom Fridrichom Richtermom z Halle), od ktorých získaval nielen liečivá na prípravu liekov, ale aj skvelé návody na ich realizáciu. Najznámejším Mollerovým prípravkom bola Esencia dulcis, ktorá mala údajne blahodarný účinok. Vo svojej škole zhromaždil neskorší výkvet vedeckého života na Slovensku. K jeho žiakom, ktorí sa najprv tradičným spôsobom vyškolili pre činnosť lekárnik a následne odišli do Nemecka študovať medicínu, patrili o. i. aj najskvelejší lekárnici a lekári súvekeho Uhorska – Andrej Hermann, vlastný syn – nasledovník a dedič Gottfried Moller, Ján Daniel Perlici, Matej Institoris – Mošovský, Ján Justus Torkoš, Juraj Zacharides, Štefan Anton Kochlač, Juraj Vette, Andrej Kugler, Samuel Máдай, školu – ale v inom než zdravotníckom ponímaní – navštevovala aj „veľká ozdoba Uhorska“, polyhistor európskeho formátu Matej Bel. Prednášal tam filozofiu. Moller pre svojich žiakov napísal v roku 1726 učebnicu, ktorá zostala v rukopise. Dal jej – v slovenskom preklade – názov Súhrnné metódy liečenia chorôb⁵². Všetci spomenutí absolventi Mollerovej školy sa svorne po ukončení štúdií v cudzine vrátili na Slovensko, dlhé roky úzko spolupracovali – v mnohých smeroch boli následne aj v príbuzenskom pomere – a stali sa bezkonkurenčne absolútnymi špičkami vedeckého života našej krajiny.^{53, 54, 55, 56} Po Mollerovej smrti v roku 1747 jeho škola zanikla.

K. O. Moller

Literatúra uvádza, že podobnú súkromnú zdravotnícku školu prevádzkoval v Kežmarku od roku 1720 aj Daniel Fischer. O bližších časových reláciách a jej absolventoch však nemáme žiadne údaje. Mala lokálny charakter.⁵⁷

-
- 52 BOKESOVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava, 1973, s. 207-209. Latinský názov tejto učebnice je *Succinta morbos curandi methodus*. Pozri: NIKLÍČEK, Ladislav - ŠTEIN, Karel. *Dějiny medicíny v datech a faktech*. Praha, 1985, 86 (pozn.: v tejto práci v slove „morbos“ chýba „s“).
- 53 SENČEK, Richard, R. Moller Carl Otto - Uhorský Hippokrates. In *Banskobystrický permon*, 10, 2012, 3, 2.
- 54 KLEMENT, Cyril. *Verejné zdravotníctvo a jeho história v banskobystrickom regióne*. Banská Bystrica, 2016, 382-383.
- 55 JUNAS, Ján - BOKESOVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Martin, 1985, 390-400.
- 56 FERENCOVÁ, Elena - KUKUROVÁ, Eva. Uhorský Hippokrates K. O. Moller. In *XII. zborník z dejín fyziky*. Bratislava, 2006, 123-125.
- 57 Fischer bol blízkym spolupracovníkom vyššie spomenutých osobností a spolu s nimi sa neúspešne pokúsil založiť aj prvú vedeckú spoločnosť v dejinách Uhorska. Pre dlhotrvajúce a neutíchajúce konfesiónálne rozbroje však aj tieto ušľachtilé zámery stroskotali. Pozri: BARTUNEK, Anton. *Dejiny slovenského lekárnictva I.*, 10. stor. - 1918, Prešov, 2012, 256 s.

Všetky doteraz spomínané pravidlá vzdelávania farmaceutov sa prirodzene uplatňovali na všetkých tzv. provinčných územiach rakúskej monarchie, teda všade na vidieku, mimo sídla monarchie, jej metropoly Viedne. Dozor nad systémom a kvalitou vzdelávania zdravotníckych osôb, teda hlavne lekárov a lekárníkov, mali vykonávať župné a mestské mocenské orgány. Tieto však boli síce vybavené právomocami, ich odborné možnosti však boli chabé: mestskí lekári ich poväčšine nevykonávali, alebo ich realizovali liknavo, nedbalo a azda aj neobjektívne: svoju rolu tu zohrával iste aj mizivý počet lekárov i lekárníkov a ich vzájomná profesionálna a často aj príbuzenská previazanosť. Túto železnú obruč zotrvačnosti nebolo možné počas storočí prelomiť. Iná situácia perzistovala priamo v metropole, v priamom dohľade panovníckeho dvora a v zornom poli výkvetu monarchie i návštevníkov z cudziny: verejné zdravotníctvo tu pôsobilo v nepomerne kritickjšom prostredí, než napr. v hociktorom provinčnom slobodnom kráľovskom meste. Táto situácia si – asi o dve storočia skôr než v provinciách – priamo vyžiadala podstatne väčšiu pozornosť úradov. Prejavila sa aj v podobe razantnejšej regulácie výkonu farmaceutickej činnosti. Jej začiatky siahajú už do 16. storočia.

Vo Viedni vstúpil v roku 1522 do platnosti tzv. *Ordo politiae*, čiže Verejný poriadok, v ktorom panovník uložil mestu Viedeň o. i. aj povinnosť jedenkrát ročne vykonať prísnu vizitáciu tamojších lekární s kontrolou vzdelania ich pracovníkov i cenotvorby liečiv.⁵⁸ O štyri roky neskôr, roku 1526, keď sa po moháčskej katastrofe stala Bratislava hlavným mestom Uhorska a na trón sa dostali počnúc Ferdinandom I. Habsburgovci, boli tieto vizitačné povinnosti prenesené aj na jej magistrát („...doctoribus autem mentionatae Facultatis in Apothecas ad lubitum visitande concessum“). Stalo sa to vydaním *Politio sanita*. Tento fakt o poznanie zmenil situáciu lekární existujúcich na jej území, kde kontrolná činnosť mestských orgánov paberkovala v rovnakej miere ako na ostatnom vidieku. V podstate sa začala nová éra bratislavskej farmácie, lekárne sa dostali pod priamy dohľad centrálnych orgánov do takej miery, že panovník na veľkú nevôľu miestneho magistrátu zasahoval aj do zriaďovania nových lekární: pôvodné *Ordo politiae* vošlo teda do platnosti aj pre územie tohto mesta. V roku 1602 bolo podobné nariadenie vydané aj Rudolfom II. a po ňom aj Ferdinandom III.⁵⁹ Okrem iného sa tam nariaďovalo, aby lekárnici Viedne i Bratislavy mali zákonný katolícky pôvod, aspoň čiastočne ovládali latinský jazyk a pracovali v lekárni najmenej štyri roky. Ferdinand III. v roku 1644 svojim sanitárnym zákonom (*Lex sanitaria Ferdinandina*) nariadil, aby v rakúskej časti monarchie (teda tam, kde existovali lekárske fakulty) skladali lekárnici povinné skúšky na univerzite. Od tých čias teda po tirocínálnej praxi boli bratislavskí lekárnici povinní zložiť tirocínálnu skúšku pred úradnou komisiou na univerzite vo Viedni.⁶⁰

58 BANDŽÁKOVÁ, Anna. Dejiny lekární v Bratislave. In *Z dejín farmácie* (Zborník z 2. sympózia z dejín farmácie), Trenčín, 1990, s. 67-69

59 BANDŽÁKOVÁ, Anna. Dejiny lekární v Bratislave. In *Z dejín farmácie* (Zborník z 2. sympózia z dejín farmácie), Trenčín, 1990, s. 67-69. Pozri tiež: ZALAI, Károly. *Ezer év egészségügyi jogszabály-alkotásának fontosabb gyógyyszerészeti vonatkozásai*. Gyógyszerészet, 1973, 17, s. 23-24.

60 RUSEK, Václav. *Vývoj farmaceutického školství*. Solutio, Praha, 1996, 158. Taktiež: RUSEK, Václav a kol. *Kapitoly z dějin čs. farmacie*. Bratislava, 1970, 153-154.

Všetky doteraz spomenuté nariadenia panovníkov boli v roku 1664 prehodnotené, inovované na nové pomery a zjednotené do jedného príkazu, do Ordo Pharmacopoeiarum Vienstium, Viedenského lekárskeho poriadku.⁶¹ Boli ním zavedené do praxe prevratné novinky, týkajúce sa vzdelávania lekárníkov oboch hlavných miest ríše – Viedne i Bratislavy: boli im nariadené povinné skúšky na lekárskej fakulte viedenskej univerzity a navyše aj súhlasné absolvovanie povinnej profesionálnej prisahy. Tento vývoj vzdelávania farmaceutov, pôsobiach v oboch metropolách ríše, predstihol teda presne o 106 rokov proces, ktorý vstúpil do platnosti pre rozsiahle oblasti ríšskych provincií.

Kým sa však tieto dobre mienené reformy aj v prostredí Bratislavy udomácnili a vošli do povedomia lekárskej verejnosti, ubehlo ešte pomerne mnoho rokov. Nie je jednoduché inkorporovať revolučne znejúce novinky do konzervatívneho prostredia, v ktorom po celé stáročia platil nemenný rytmus a také pravidlá v oblasti vzdelávania, ktoré lekárskej obci viac – menej vyhovovali, boli zaužívané a hlboko zakorenené a nik z mimolekárskej sféry do nich nevstupoval. So železnou pravidelnosťou sa tu uplatňovala axióma „nerušte moje kruhy“. Navyše 22. augusta 1727 nariadil cisár Karol VI. osobitným mandátom – ako ráznu reakciu na vášnivé spory medzi bratislavskými jezuitskými a civilnými lekárníkmi – aby boli všetky lekárne bez výnimky vizitované⁶² a aby súčasne boli preverené aj vedomosti a zručnosti tamjších lekárníkov. Výsledky kontroly boli šokujúce a v plnom rozsahu sa potvrdila správnosť požiadaviek na univerzitné vzdelávanie lekárníkov: lekárník Christian Walter z lekárne U sv. Trojice nedodržiaval pri svojej práci elementárne predpisy, nevedel žiadnu predpísanú písomnú dokumentáciu, neovládal latinčinu a nedokázal odpovedať na položené otázky, nerozoznal kvalitné lieky od nekvalitných a aj pri laboratórnej práci sa prejavila jeho neschopnosť. Vizitačná komisia konštatovala, že ďalší lekárník Ján Schwarz z lekárne U bieleho leva a Ernest Hofkunst z lekárne U červeného raka preukázali svoje schopnosti „ako-tak“. Na rozdiel od nich svoju farmaceutickú erudíciu znamenite prejavil, už v súvislosti so vzdelávaním Inštitutisa vyššie spomínaný Andrej Kochmeister z lekárne U zlatého grífa, ktorý výborne ovládal aj latinčinu. Kochmeisterovi sa teda jeho v Nemecku nadobudnutá lekárska erudícia veľmi osvedčila. Lekárník Juraj Pelz, majiteľ lekárne U čierneho orla dokonca ani nebol skúšaný, nakoľko na rozdiel od predošlých už vlastnil diplom z viedenskej univerzity, ako jediný z bratislavských lekárníkov teda vyhovel pra-

61 BANDŽÁKOVÁ, Anna. Dejiny lekární v Bratislave. In *Z dejín farmácie (Zborník z 2. sympózia z dejín farmácie)*, Trenčín, 1990. Pozri tiež: ZALAI, Károly. *Ezer év egészségügyi jogszabály-alkotásának fontosabb gyógyyszerész vonatkozásai*. Gyógyszerészet, 1973, 17, 23-28.

62 Do roku 1727 si úrady nevynucovali vizitáciu rehoľných lekární, tieto teda nepodliehali laickým kontrolám mestských, či stoličných úradov a ich lekárov. Rehoľní lekárníci boli totiž obvykle odborne veľmi zdatnými profesionálmi a civilné úrady rešpektovali autonómiu cirkvi. Zárok panovníka bol zrejme reakciou na roky trvajúce chronické sťažnosti civilných farmaceutov, ktorí pociťovali dobročinnú aktivitu cirkevných lekární ako nezvládnuteľnú konkurenciu a snažili sa neustále o jej likvidáciu. Podarilo sa im to až za vlády Márie Terézie v polovici 18. stor., ktorá činnosť väčšiny cirkevných lekární zakázala. Pozri aj: BOKESOVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava, 1973, 136.

vidlám, ktoré určil Ordo Pharmacopoeiarum Vienensium... Táto vizitácia zreteľne demonštruje oprávnené požiadavky na reformu vzdelávania lekárníkov a jej akútne zavedenie do praxe.^{63, 64}

Veľkú časť 17. storočia považujeme za „zlatú éru“ slovenského lekárnictva. Jeho koniec však veľmi hlboko a nepriaznivo zasiahol aj túto časť spoločenského života. Neustále nepokoje, pretrvávajúce stavovské povstania, ničivé morové epidémie, ktoré často v rozsiahlych oblastiach Slovenska takmer vyhubili alebo zdecimovali obyvateľstvo miest i vidieka a následné rabovanie a požiare sa prehupli aj do prvých dvoch decénií 18. storočia. Monarchii trvalo niekoľko desaťročí, kým sa zastavil pokles populácie a následne aj jeho stagnácia. Vnútorne pnutie vo všetkých sférach politického a hospodárskeho života si prirodzenou cestou vyžiadalo všeobecne akceptovanú spoločenskú požiadavku – uskutočnenie zásadných, modernizačných a razantných reforiem, ktoré by zasiahli všetky oblasti života spoločnosti: hospodárstvo, infraštruktúru, vzdelávanie, verejné zdravotníctvo, štátnu správu i armádu.

V súvekých spoločenských pomeroch mohla tieto prevratné zmeny vo forme rozsiahlej centralizácie realizovať iba osvietenská monarchia – azda vtedy, v tejto konštelácii jediná príhodná forma vlády. Dejiny ponúkli habsburskej monarchii zhodou priaznivo naklonených okolností takéhoto vládcu – Máriu Teréziu a jej samej dobrých radcov. Za štyri desaťročia jej vlády sa zrodil na podhubí všeobecnej zaostalosti na túto dobu moderný štát – osvietenská absolutistická monarchia. Tomuto vývoju napomohol aj fakt, že až takmer do konca storočia nevedla žiadny ozbrojený konflikt, nebola teda nútená rozptyľovať sa vonkajšími rušivými vplyvmi a zafažovať štátnu pokladnicu. V centre jej pozornosti bola prevažne starostlivosť o zdarnú realizáciu reforiem spoločnosti.

63 BARTUNEK, Anton. *Dejiny slovenského lekárnictva I. 10. stor. - 1918*. Prešov, 2012, s. 179.

64 BANDŽÁKOVÁ, Anna. Dejiny lekární v Bratislave. In *Z dejín farmácie* (Zborník z 2. sympózia z dejín farmácie), Trenčín, 1990, s. 68.

PARTIZÁNSKE HNUTIE V BIELORUSKU V ROKOCH 1941 – 1944

Luciána HOPTOVÁ

Abstract: *Partisan movement in Belarus in 1941 – 1944.* By the German attack on the USSR from 22nd June 1941 began to be the bloodiest stage of the Second World War. The first state which felt the strength of the German troops, was the Soviet Socialist Republic of Belarus. In the occupied territory of Belarus, the German leaders, led by W. Kub, introduced a “new order” - a policy of the local population’s genocide and the plundering of material wealth. The Belorussian population, which disagreed with the “new order” introduced by Germany, began in the early days of the war to form partisan groups and sections that later formed the partisan brigades. The aim of the paper is to characterize the partisan movement in Belarus between 1941 and 1944, which was one of the largest in World War II.

Key words: Belarus, partisan movement.

Nemeckým útokom na ZSSR 22. júna 1941 sa začala najkrvavejšia etapa druhej svetovej vojny.¹ Nemecko spolu so svojimi spojencami postupovalo pri útoku na Sovietsky zväz v súlade s plánom Barbarossa.² Prvý zväzový štát, ktorý pocítil silu nemeckých vojsk, bola Bieloruská sovietska socialistická republika (ďalej aj BSSR).

Vzhľadom na nepripravenosť sovietskych vojsk na vojnu, bol postup nemeckého vojska územím BSSR veľmi rýchly, nakoľko Bielorusko nebolo schopné odolávať útokom armádnej skupiny Stred.³ Obyvatelia BSSR nielenže neboli na vojnu pri-

- 1 O vývoji medzinárodných vzťahov na konci 30. rokov a začiatku 40. rokov 20. storočia pozri: *Завтра может быть уже поздно... Вестник МГИМО – Университета. Специальный выпуск к 70-летию начала Второй мировой войны.* А. В. Торкунов (рук. авт. колл.), А. Л. Чечевичников (отв. ред.). Москва : МГИМО (У) МИД России, 2009. 598 s.
- 2 Text plánu Barbarossa, pozri: *СССР – Германия. 1939 – 1941. Секретные документы.* Ю. Г. Фельштинский (сост.). Москва : ЭКСМО, 2011, s. 307-312.
- 3 Jednou z mála výnimiek bola v prvých hodinách vojny Brestská pevnosť, ktorá sa nachádza západne od mesta Brest. Vybudovali ju v polovici 19. storočia a mala slúžiť na ochranu západných hraníc cárskeho Ruska. Postavená bola na mieste stredovekého osídlenia, na sútoku riek Západný Bug a Muchovec. V rokoch prvej svetovej vojny bola pevnosť obsadená nemeckým vojskom. V roku 1918 sa Biely palác, ktorý sa v pevnosti nachádzal, stal miestom podpísania Brest-litovského mieru. Po Poľsko-ruskej vojne pripadla pevnosť, ako aj mesto Brest, na základe Rižskej mierovej zmluvy z roku 1921, poľskej strane. V područí Poľska ostala pevnosť až do roku 1939. Dňa 22. júna 1941 Brestská pevnosť ako prvá pocítila silu nemeckých vojsk. Kým mesto Brest padlo v priebehu niekoľkých hodín, pevnosť dokázala odolávať náporu nepriateľských vojsk až do 20. júla 1941. V auguste 1941 si ju prišiel osobne pozrieť aj Adolf Hitler a Benito Mussolini. Sovietska verejnosť sa o obrane pevnosti dozvedela až po smrti Josifa Visarionoviča Stalina. V roku 1965 bol pevnosti udelený titul Brestská pevnosť – hrdina (Брестская крепость – герой). V roku 1971 bola pevnosť premenená na memoriálny komplex, v ktorom si každoročne obyvatelia Brestu a celého Bieloruska pripomínajú koniec druhej svetovej vojny. Bližšie o his-

Bieloruskí partizáni Pinskej oblasti⁴

pravení, dokonca ju ani neočakávali. Už na šiesty deň od napadnutia, teda 28. júna 1941, vošli nemecké vojská do hlavného mesta Minsk⁵, a v priebehu leta (do augusta 1941) získali kontrolu nad celým územím Bieloruska. V lete 1941 tak padol Minsk ako aj celé územie BSSR do rúk Nemcov, a to na tri dlhé krvavé roky.

tórii Brestskej pevnosti pozri: Суворов, А. М. *Брестская крепость: Война и мир*. Брест : Полиграфика, 2010. 256 s.

- 4 http://www.belarus.by/ru/press-center/photo/partizany-i-predstaviteli-pinskogo-podpolnogo-obkoma-partii-v-shtabe-minskogo-partizanskogo-soedinenija-v-pervom-rjadu-vtoroj-sleva--pervyj-sekretar-pinskogo-podpolnogo-obkoma-partii-ae-kleschev-chetvertyj-sleva--pervyj-sekretar-minskogo-podpolnogo-obkoma-partii-vi-kozlov-pjatyj--sekretar-minskogo-podpolnogo-obkoma-partii-ia-belskij-vo-vtorom-rjadu-shestoj-sleva--komandir-partizanskogo-otrjada-kp-orlovskij-avgust-1943-g_i_3422.html?page=3
- 5 Minsk, ktorý žil pred vojnou pokojným životom, vojnu nečakal. V predvečer napadnutia Sovietskeho zväzu Nemeckom hrozbu vojny v hlavnom meste BSSR, ako aj na ostatnom území, nič nenaznačovalo. Bieloruské noviny písali o plnení polročných plánov a o príprave osláv 20. výročia Bieloruského národného inštitútu. Dňa 22. júna 1941 sa mala v Minsku uskutočniť slávnosť a v centre mesta malo byť sprístupnené umelé jazero, vo večerných hodinách sa mala dokonca konať veselica v mestskom parku M. Gorkého. Prvú správu o nemeckom útoku sa politickí predstavitelia v Minsku dozvedeli o 4. hodine a 4. minúte. Dňa 22. júna 1941 o 12. hodine predstaviteľ Sovietskeho zväzu, minister zahraničných vecí Vjačeslav Michajlovič Molotov, oficiálne oznámil začiatok vojny s Nemeckom. Informácia o začatí vojny bola obyvateľmi hlavného mesta BSSR prijatá rozdielne. Časť obyvateľov Minska jej nechcela veriť, v druhej časti obyvateľstva správa vyvolala obrovský šok. Bližšie o prvých vojnových dňoch v Minsku pozri: Воронкова, Ирина Юрьевна. *Минск: лето 1941, лето 1944*. Минск : Беларуская навука, 2014. 334 s.; Воронкова, Ирина Юрьевна. Минску 940 лет: 22 – 28 июня 1941 года в архивах и воспоминаниях очевидцев. In *Юстиция Беларуси*, 2007, № 8., s. 3-6.

Útok nemeckých vojsk znamenal rozvrátenie dovtedajšej sovietskej správy na území Bieloruska. Nemecké vojská postupovali pri obsadzovaní Bieloruska v súlade s tajným plánom *Ost*, v ktorom sa predpokladalo, že v priebehu nasledujúcich 30 rokov prinútiť násilne vysťahovať dve tretiny sovietskeho obyvateľstva (z toho 75 % z Bieloruska) za Ural, 10 – 15 % obyvateľov ponemčia, ostatných obyvateľov plánovali zabiť alebo využiť ako lacnú pracovnú silu pre nacistické Nemecko. V súlade s plánom *Ost* sa okrem iného malo do Minska presťahovať 50 tisíc Nemcov, pričom v meste malo ostať žiť len 100 tisíc miestnych obyvateľov.⁶

Na rozkaz Adolfa Hitlera boli na okupovaných územiach Sovietskeho zväzu vytvárané ríšske komisariáty.⁷ K prvým, ktoré boli zriadené, patrili Ríšsky komisariát Ukrajina a Ostland.⁸ Ríšske komisariáty sa ďalej delili na generálne okruhy. Výnimkou nebol ani Ríšsky komisariát Ostland so sídlom v Rige, ktorého súčasťou boli generálne okruhy Estónsko, Lotyšsko, Litva a Bielorusko.

Do Generálneho okruhu Bielorusko, ktorý predstavoval tretinu predvojnového BSSR s viac ako 3 miliónmi obyvateľov, bolo začlenených 68 zo 192 predvojnových okresov BSSR.⁹ Najvyšším výkonným orgánom Generálneho okruhu Bielorusko bol Generálny komisariát Bieloruska so sídlom v Minsku, na čele ktorého stál generálny komisár. Dňa 17. júla 1941 bol do funkcie generálneho komisára Adolfom Hitlerom menovaný Wilhelm Kube¹⁰.

6 АРБУЗОВ, А. Т. – БАЛАНДИН, К. И. – БЕЛЯЕВ, А. В. – БОГДАНОВИЧ, Е. Г. – БРАТОЧКИН, А. В. – ДОЛГОТОВИЧ, Б. Д. – КИСЕЛЕВ, В. К. – СЕРВАЧИНСКИЙ, И. Ю. – ХРОМЧЕНКО, Д. Н. – ЦАВЛИНСКИЙ, Н. Б. – КУКСА, А. Н. *Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны)*. Минск : Белорусский национальный технический университет, 2011 [cit. 2017-05-07]. Dostupné na internete: <<http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/2257/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf?sequence=1>>.

7 Z hľadiska administratívno-teritoriálneho usporiadania malo územie Sovietskeho zväzu pozostávať zo štyroch ríšskych komisariátov – Ostland, Ukrajina, Moskovsko a Kaukaz. Uvažovalo sa aj o zriadení komisariátu Turkestan, ale A. Hitler spočiatku súhlasil iba so zriadením komisariátov na území európskej časti Sovietskeho zväzu. In AMORT, Čestmír. Plány hitlerovského Nemecka na zničení Sovetského svazu. In *Slovanský přehled*, 1981, č. 4, s. 277.

8 Vzhľadom na intenzívny odpor Červenej armády Ríšske komisariáty Moskovsko a Kaukaz neboli zriadené.

9 Z administratívno-teritoriálneho hľadiska sa Generálny okruh Bielorusko delil na 10 okruhov – Baranovičský, Borisovský, Vilejský, Gancevičský, Glubokský, Lidský, Minský, Novogrudský, Slonimský a Slucký, pričom mestský okruh v Minsku predstavoval ešte aj samostatnú administratívnu jednotku.

10 Wilhelm Richard Paul Kube (1897 – 1943) – nemecký politik, žurnalista, hlavný predstaviteľ okupačného režimu v Bielorusku v rokoch 1941 – 1943. Vzdelanie získal na gymnáziu a univerzite v Berlíne. Aktívne sa zúčastnil prvej svetovej vojny. Člen NSDAP (od roku 1927) a dlhé roky pôsobil aj ako aktívny poslanec Ríšskeho snemu. Oženil sa s Anitou Kube, s ktorou mal štyri deti (posledné dieťa sa narodilo po jeho smrti). Zomrel v Minsku, keď bol na neho 22. septembra 1943 bieloruskými partizánkami spáchaný atentát. In Романько, Олег. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии*. Москва : Центрполиграф, 2013, s. 425.

Partizáni ničia železničnú trať¹¹

V Generálnom okruhu Bielorusko ustanovili nemeckí predstavitelia na čele s W. Kubem „nový poriadok“ – politiku genocídy miestneho obyvateľstva i rozkrádania materiálneho bohatstva. Na okupovanom území uskutočnili hitlerovci sčítanie obyvateľstva, zakázali činnosť všetkých organizácií, uskutočňovanie schôdzí, ale taktiež pristúpili k likvidácii komunistov, komsomolcov, aktivistov sovietskej vlády, Židov, cigánov a fyzicky slabých ľudí.¹²

Jedným z charakteristických znakov nemeckej okupačnej správy bola spolupráca nemeckých okupantov s bieloruským obyvateľstvom.¹³ Na podnet generálneho komisára W. Kubeho vznikali na území Generálneho okruhu Bielorusko viaceré organizácie, zväzy a spolky, ktorých hlavným cieľom bola podpora nacistickej správy a zničenie domáceho odboja, predovšetkým zničenie partizánskeho hnutia, ktoré sa začalo formovať hneď v prvých dňoch vojny.

Obyvateľstvo BSSR, ktoré nesúhlasilo s „novým poriadkom“ zavádzaným zo strany Nemecka, začalo už v prvých dňoch vojny živelne vytvárať partizánske sku-

11 http://www.belarus.by/ru/press-center/photo/bojtsy-partizanskogo-otrjada-imeni-av-suvorova-prinimajut-prisjagu-dekabr-1943-g_i_3423.html?page=3

12 Бригадин, Петр Иванович. *История Беларуси в контексте европейской истории: Курс лекций*. Минск : ГИУСТ БГУ, 2007, s. 253.

13 Bližšie o spolupráci časti bieloruského obyvateľstva s Nemcami pozri : Романько, Олег. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии*. Москва : Центрполиграф, 2013. 479 s.

piny a oddiely. Jedným z prvých partizánskych oddielov¹⁴ na území Bieloruska bol oddiel Vasilija Zacharoviča Koržu¹⁵, ktorý mal už 26. júna 1941 viac ako 60 členov a o dva dni neskôr, teda 28. júna 1941, sa zúčastnil aj prvého boja s nemeckými vojskami neďaleko mesta Pinsk.¹⁶ Okrem partizánskeho oddielu V. Z. Koržu k prvým oddielom, ktoré vznikli na území Bieloruska patrili ešte oddiely Tichona Pimjenoviča Bumažkova¹⁷ a Fjodora Illarijonoviča Pavlovského¹⁸, ktoré sa sformovali v Poleskej oblasti na základe iniciatívy partizánov bojujúcich v občianskej vojne. Práve oddielu Červený október pôsobiacemu v Poleskej oblasti pod vedením T. P. Bumažkova a F. I. Pavlovského sa podarilo v polovici júla 1941 zničiť štáb nepriateľskej divízie, 55 obrnených vozidiel, 18 motocyklov a získať veľké množstvo zbraní.¹⁹

- 14 Partizánsky oddiel bol základnou bojovou jednotkou, ktorý mal na začiatku vojny 25 – 70 členov, neskôr od 100 do 350 členov. Existovali však aj partizánske oddiely, ktoré mali aj viac ako 800 členov.
- 15 Vasilij Zacharovič Korž (1899 – 1967) bol jedným z prvých organizátorov a vedúcim predstaviteľom partizánskeho hnutia v Bielorusku, začo bol tomuto generálmajorovi, ktorý vystupoval počas vojny s nemeckými vojskami pod pseudonymom Komarov, udelený titul Hrdina Sovietskeho zväzu. In *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 4. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 1997, s. 237.*
- 16 P. G. Čigrinov uvádza, že práve z iskry tohto stretu sa rozšíril plameň partizánskeho boja, ktorého sa zúčastnili desiatky tisíc patriotov a nepriateľ skoro pochopil, že v tejto vojne bude musieť bojovať nielen s regulárnou armádou, ale aj s celým národom. In *Чигринов, П. Г. Белорусская история научно-популярный очерк. Минск : Современная школа, 2010, s. 741.*
- 17 Tichon Pimjenovič Bumažkov (1910 – 1941) bol jedným z vedúcich predstaviteľov partizánskeho hnutia v Poleskej oblasti v prvom roku vojny. Na začiatku vojny spolu s F. I. Pavlovským založil partizánsku skupinu s názvom Červený október. Zahynul na jeseň 1941 pri plnení bojových úloh. Ako jeden z prvých bol vyznamenaný titulom Hrdina Sovietskeho zväzu. In *Коваленя, А. А. и др. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны). Минск : Издательский центр БГУ, 2004, s. 109.*
- 18 Fjodor Illarijonovič Pavlovskij (1908 – 1989) patril k jedným z najvýznamnejších organizátorov a vedúcich predstaviteľov partizánskeho hnutia na území Poleskej oblasti. Pred vojnou, v roku 1938 sa zúčastnil bojov na jazere Chasan, neskôr bol aj účastníkom sovietsko-fínskej vojny. V júni 1941 založil spolu s T. P. Bumažkovom partizánsku skupinu Červený október. V roku 1942 sa stal veliteľom Poleského partizánskeho zjednotenia, neskôr veliteľom 123. októbrovej partizánskej brigády. V čase vojny pôsobil v rôznych stranických funkciách, po vojne pracoval na rôznych hospodárskych postoch. Za svoju bojovú činnosť bol vyznamenaný titulom Hrdina Sovietskeho zväzu. In *Коваленя, А. А. и др. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны). Минск : Издательский центр БГУ, 2004, s. 110.*
- 19 АРБУЗОВ, А. Т. – БАЛАНДИН, К. И. – БЕЛЯЕВ, А. В. – БОГДАНОВИЧ, Е. Г. – БРАТОЧКИН, А. В. – ДОЛГОТОВИЧ, Б. Д. – КИСЕЛЕВ, В. К. – СЕРВАЧИНСКИЙ, И. Ю. – ХРОМЧЕНКО, Д. Н. – ЩАВЛИНСКИЙ, Н. Б. – КУКСА, А. Н. *Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны). Минск : Белорусский национальный технический университет, 2011, s. 79. [cit. 2017-05-07]. Dostupné na internete:*
<http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/2257/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf?sequence=1>

Skladanie partizánskej prisahy²⁰

K zakladaniu a formovaniu partizánskych skupín na území Bieloruska dochádzalo v tých oblastiach, ktoré sa sprvu ocitli pod nemeckou okupačnou správou a väčšinou to bolo z podnetu predstaviteľov Komunistickej strany (bolševikov) Bieloruska (ďalej aj KS(b)B), resp. bývalých predstaviteľov domáceho odboja z obdobia prvej svetovej vojny a občianskej vojny. Vznik partizánskych oddielov v prvých dňoch a týždňoch vojny mal živelný charakter, a preto niektoré nepretrvali dlhšie obdobie. V roku 1941 na činnosť a formovanie partizánskeho hnutia malo veľký vplyv viacero faktorov. Medzi najdôležitejšie patrila ústup Červenej armády z územia Bieloruska v dôsledku neschopnosti a nepripravenosti postaviť sa zoči-voči nemeckému Wehrmachtu, zložité prírodné a geografické podmienky na území Bieloruska, nedostatok vojenskej výzbroje a zbraní, ako aj zdravotníckych potrieb.²⁰

Všetky tieto skutočnosti sa odzrkadlili na bojaschopnosti bieloruských partizánov v prvých dvoch mesiacoch vojny Sovietskeho zväzu s Nemeckom. Júl a august 1941 znamenali pre niektoré partizánske oddiely a skupiny porážky, iné zase postihlo rozloženie či rozpustenie. Oddiely partizánov, ktorým sa aj napriek týmto skutočnostiam podarilo pretrvať, naďalej uskutočňovali ataky proti nemeckej armáde. Ku koncu roka 1941 pôsobilo na okupovanom území Bieloruska už približne 12 tisíc partizánov sústredených vo viac ako 230 partizánskych oddieloch.

O procese formovania partizánskeho hnutia v Bielorusku svedčia aj výpovede samotných nemeckých vojakov a dôstojníkov. Ako príklad je možné uviesť výpoveď slobodníka 455. pechotného pluku Maxa Hranu. Ten, v liste adresovanom svojej žene Kláre, ktorý bol nájdený po jeho smrti, opísal strety s partizánmi takto: „*Pokiaľ sme prišli do Minska, naša autokolóna sa zastavila šesťkrát, pretože boli narušené mosty a štyrikrát sme boli ostreľovaní z automatov a pušiek. Obzvlášť veľká zastávka bola medzi*

20 http://peramoga.belta.by/ru/gallery?p__63=&id=232

Slonimom a Baranovičami. Tu nás všetkých zastavili a museli sme opravovať veľký most, ktorý partizáni dve hodiny pred naším príchodom zničili. Neprešli sme ani 20 kilometrov a tu sa začala taká paľba, bolo to strašné.”²¹

Ak sa v roku 1941 partizánske hnutie vyznačovalo živelným charakterom, tak rok 1942 priniesol lepšiu organizáciu hnutia, čo sa v konečnom dôsledku prejavilo aj na náraste počtu partizánov a zefektívnení ich činnosti. Rozmach partizánskeho hnutia bol podmienený viacerými skutočnosťami. Prvou, ktorá mala dopad na formovanie a nárast hnutia, bola zložitá situácia bieloruského obyvateľstva pod správou generálneho komisára W. Kubeho. Druhou bolo víťazstvo Červenej armády v bojoch o Moskvu. A treťou, nemenej významnou skutočnosťou, ktorá výrazne zasiahla do života partizánov a zlepšila koordináciu ich práce, bolo vytvorenie Ústredného štábu partizánskeho hnutia v máji 1942.²³

Postupne sa pri Ústrednom štábe partizánskeho hnutia sformovali aj partizánske štáby s pôsobnosťou a právomocou pre jednotlivé republiky Sovietskeho zväzu. Partizánske štáby boli organizované na Ukrajine, v Moldavsku, Litve, Lotyšsku a Estónsku. Na ich čele stáli čelní predstavitelia jednotlivých komunistických strán. Výnimkou nebolo ani Bielorusko.

K sformovaniu *Bieloruského štábu partizánskeho hnutia* došlo 9. septembra 1942. Na jeho čelo sa postavil druhý tajomník ÚV KS(b)B Pjotr Zacharovič Kalinin²⁴. V roku

*Partizáni pri plánovaní bojových akcií*²²

21 Из вечернего сообщения советского Информбюро с текстом письма ефрейтора германских войск о положении в оккупированных районах Советской Белоруссии. In *Белая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : хрестоматия*. А. А. Коваленя и др. (сост.). Минск : Белорусская наука, 2008, s. 166.

22 http://peramoga.belta.by/ru/gallery?p__63=&id=94

23 Ústredný štáb partizánskeho hnutia bol vytvorený 30. mája 1942 pod vedením prvého tajomníka ÚV KS(b)B Pantelejmona Kondrateviča Ponomarenka. Hlavná úloha Ústredného štábu partizánskeho hnutia s pôsobnosťou pre celý Sovietsky zväz v čase vojny spočívala nielen v koordinácii partizánskych skupín, ich kádrovom zabezpečení, ale najmä materiálno-technickom zabezpečení a rádiovom spojení partizánskych oddielov a brigád s bojujúcimi jednotkami Červenej armády.

24 Pjotr Zacharovič Kalinin (1902 – 1966) štátny a stranícky činiteľ BSSR, generálmajor, jeden z hlavných organizátorov a predstaviteľov partizánskeho hnutia v Bielorusku. Od roku 1939 bol zástupcom národného ľudového komisára pre poľnohospodárstvo, neskôr sa stal prvým tajomníkom Vilejského oblastného výboru KS(b)B. V rokoch 1941 – 1944 bol druhým tajomníkom ÚV KS(b)B. V septembri 1942 sa stal náčelníkom Bieloruského štábu partizánskeho hnutia. V rokoch 1946 – 1958 bol poslancom Najvyššieho sovietu

1942 pracovalo pre Bieloruský štáb partizánskeho hnutia 130 ľudí, z toho bolo 95 vojakov a 35 civilistov. Postupne počet pracovníkov štábu narastal a v januári 1944 mal už 954 pracovníkov, z toho bolo 254 vojenských dôstojníkov.²⁵

K hlavným úlohám Bieloruského štábu partizánskeho hnutia patrilo: rozpracovávať strategické bojové plány, koordinovať partizánske boje, zabezpečovať centralizované riadenie partizánskych oddielov a ich spoločný postup s vojskami Červenej armády, plánovať, organizovať i realizovať zadané bojové úlohy na celom území Bieloruska.

Pre uskutočnenie týchto plánov, ktoré určil Bieloruský štáb partizánskeho hnutia, bolo potrebné vykonať veľa práce, ale aj realizovať mnohé vojenské operácie. Nemecký okupačný režim bol v tomto období ešte značne silný, preto sa všetky plány nepodarilo partizánom zrealizovať. Aj napriek tomu, koncom roka 1942 kontrolovali partizáni už viac ako 30 % územia Bieloruska a v tom čase v partizánskych brigádach²⁶ a oddieloch pôsobilo cez 50 tisíc ľudí.²⁷

Porážky Nemecka na východnom fronte a hlavne víťazstvo Červenej armády pri Stalingrade, to všetko sa odzrkadlilo aj na partizánskom hnutí v Bielorusku v nasledujúcich rokoch vojny. Pre partizánske hnutie bol od roku 1943 príznačný masový charakter. O zvyšovanie efektívnosti prepádov a akcií partizánov sa staral v roku 1943 Bieloruský štáb partizánskeho hnutia, ktorý zabezpečil nové posily, ako aj bojové prostriedky.²⁸

Okrem počtu členov partizánskeho hnutia sa zvyšoval aj počet útokov partizánov na nemecké ciele. V roku 1943 partizáni zničili 333 nemeckých vojenských posádok a 217 policajných staníc.²⁹ K významným počinom partizánov patrila aj úspešný atentát na generálneho komisára W. Kubeho v septembri 1943.³⁰

ZSSR, v rokoch 1959 – 1963 poslancom Najvyššieho soviету BSSR. In ИОФФЕ, Эммануил Григорьевич и др. *Высшее партизанское командование Белоруссии. 1941 – 1944 : справочник*. Минск : Беларусь, 2009, s. 45-48.

25 ИОФФЕ, Эммануил Григорьевич и др. *Высшее партизанское командование Белоруссии. 1941 – 1944 : справочник*. Минск : Беларусь, 2009, s. 36.

26 Na základe jednotlivých partizánskych oddielov sa začali v apríli 1942 formovať partizánske brigády. Obyčajne brigáda pozostávala z 3 – 7 partizánskych oddielov, no niekedy aj z 10 partizánskych oddielov, a mala od 600 – 800 členov do niekoľko tisíc. Základ partizánskych oddielov tvorili popri domácich, bieloruských obyvateľoch, aj vojaci Červenej armády, ktorým sa nepodarilo ustúpiť, zajatci, ktorým sa podarilo ujsť a prenasledovaní Židia. Medzi významné partizánske brigády, ktoré sa sformovali na území Bieloruska v rokoch Veľkej vlasteneckej vojny patrili : 1. Bieloruská partizánska brigáda, brigáda V. I. Lenina, partizánska brigáda A. V. Suvorova, partizánska brigáda J. V. Stalina, partizánska brigáda M. I. Kutuzova, partizánska brigáda Pomsta, Boľševik a ďalšie.

27 САХАНОВИЧ, Хеннадз – ШЫБІЕКА, Захар. *Дэ́жыны Бэ́лоруска*. Прага : Накладателství Lidové noviny, 2006, s. 183.

28 Spoza línie frontu boli na územie Bieloruska vyslané aj viaceré špeciálne skupiny, ktoré sa skladali takmer výlučne z partizánov bielorúskej národnosti.

29 Республика Беларусь : Энциклопедия : В 6 т. Т 1. Г. П. Пашков (глав. ред.) и др. Минск : Белорусская Энциклопедия имени Петруся Бровки, 2005, s. 338.

30 Po smrti W. Kubeho bol do funkcie generálneho komisára menovaný Curt von Cottberg. Bližšie o atentáte pozri: МОСКАЛЕНКО, Герман. убийство кубе: чего мы не знаем. In *Беларуская думка*, 2008, № 9, s. 84-91.

Partizáni Minskej brigády vstupujú do hlavného mesta BSSR³¹

Ku koncu roka 1943 kontrolovali partizáni už okolo 60 % okupovaného územia Bieloruska³² a na prelome rokov 1943 – 1944 bojovalo v ich radoch viac ako 300 tisíc partizánov, ktorí boli sformovaní v 157 partizánskych brigádach a 83 samostatných oddieloch.³³

Charakteristickým znakom partizánskeho hnutia v Bielorusku od roku 1943 do roku 1944 bola tzv. *koľajnicová vojna*. Dňa 24. júna 1943 bolo prijaté opatrenie ÚV KS(b) B o začiatku operácie zameranej na masové ničenie železničného transportu nemeckých vojsk smerujúcich na východný front.³⁴ Koľajnicová vojna bola organizovaná v troch etapách a rozhodujúcu úlohu v nej zohrali práve bieloruskí partizáni. V čase prvej etapy (3. august – polovica septembra 1943) bolo zničených viac ako 121 tisíc

31 http://peramoga.belta.by/ru/gallery?p__63=&id=189

32 Республика Беларусь : Энциклопедия : В 6 т. Т 1. Г. П. Пашков (глав. ред.) и др. Минск : Белорусская Энциклопедия имени Петруся Бровки, 2005, s. 338.

33 Арбузов, А. Т. – Баландин, К. И. – Беяев, А. В. – Богданович, Е. Г. – Браточкин, А. В. – Долготович, Б. Д. – Киселев, В. К. – Сервачинский, И. Ю. – Хромченко, Д. Н. – Щавлинский, Н. Б. – Кукса, А. Н. *Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны)*. Минск : Белорусский национальный технический университет, 2011, s. 83. [cit. 2017-05-07]. Dostupné na internete: <<http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/2257/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf?sequence=1>>.

34 Prepady železničných tratí sa uskutočňovali len cez deň, nakoľko Nemci poučení predchádzajúcimi akciami partizánskeho hnutia, premávali vlakmi len za denného svetla, keď bolo ľahšie odhaliť plánovaný útok partizánov. Každý zničený most alebo poškodená trať znamenali zastavenie prevádzky na deň – dva a niekedy aj na dlhší čas.

Memoriálny komplex Chatyň a socha Nepokorený človek³⁵

železničných koľajníc a 184 železničných mostov, čím sa preprava nemeckej armády zredukovala o 40 %.³⁶ Druhá etapa prebiehala od 19. septembra do začiatku novembra 1943. Posledná, tretia etapa koľajnicovej vojny, ktorá prebiehala od 20. júna 1944, bola súčasťou vojenskej oslobodzovacej operácie Bagration³⁷.

Jedným z hlavných cieľov partizánskeho hnutia bolo okrem boja proti nemeckým okupantom, aj ochrana života, zdravia a majetku bieloruského civilného obyvateľstva pred útokmi nemeckých vojakov. Z tohto dôvodu boli na území Bieloruska vytvárané tzv. partizánske zóny, resp. okresy, v ktorých žili bieloruskí obyvatelia chránení partizánmi. V roku 1944 partizánske zóny zaberali takmer 60 % územia republiky.³⁸

Základnou skutočnosťou, ktorá umožňovala vytvorenie týchto zón, bolo zvýšenie efektivity činnosti jednotlivých partizánskych brigád a oddielov. Na území Bieloruska bolo v rokoch Veľkej vlasteneckej vojny vytvorených vyše 20 slobodných partizánskych zón, v ktorých žili v priemere desiatky tisíc bieloruských obyvateľov. K najväčším partizánskym zónam nachádzajúcim sa na území Bieloruska patrili: Okfabrsko-Lubanskaja, Poloc-

35 <http://www.khatyn.by/ru/about/excursion/step1/>

36 Республика Беларусь : Энциклопедия : В 6 т. Т 1. Г. П. Пашков (глав. ред.) и др. Минск : Белорусская Энциклопедия имени Петруся Бровки, 2005, s. 339.

37 Operácia Bagration bola oslobodzovacou operáciou, ku ktorej vzhľadom na priaznivo sa vyvíjajúcu situáciu na východnom fronte, pristúpilo sovietske velenie koncom júna 1944. Oslobodzovacia operácia bola pomenovaná podľa Pjotra Ivanoviča Bagrationa, ktorý bol ruským generálom v dobe Napoleonových vojen. O oslobodzovaní Bieloruska bližšie pozri: Абатуров, В. В. – Литвин, А. М. – Азяцкий, Н. Ф. и др. Освобождение Беларуси, 1943 – 1944. Минск : Белорусская наука, 2014. 943 s.

38 Иоффе, Эммануил Григорьевич и др. Высшее партизанское командование Белоруссии. 1941 – 1944 : справочник. Минск : Беларусь, 2009, s. 4.

ko-Lepel'skaja, Kličevskaja, Borisovsko-Begoml'skaja a iné.³⁹ Väčšina partizánskych zón sa nachádzala v strednej a východnej časti Bieloruska. V rámci jednotlivých zón boli obnovované školy pre deti, siala sa a zbierala úroda, nachádzali sa tu zdravotné strediská, boli vybudované jednotlivé hospodárske podniky, ktoré pracovali pre potreby partizánov a miestneho obyvateľstva. V zónach sa vydávalo približne 170 ilegálnych novín a pracovalo v nich 168 rádiových staníc, z ktorých väčšina mala spojenie ako s Ústredným štábom partizánskeho hnutia, tak i s Bieloruským štábom partizánskeho hnutia. Každá partizánska zóna bola kontrolovaná viacerými partizánskymi brigádami a oddielmi.

Nemecký okupačný režim na území Bieloruska síce na jednej strane formálne spolupracoval s časťou domáceho obyvateľstva, ale na druhej strane, vynakladal značné úsilie v boji proti tým, ktorí odmietali spolupracovať s okupantmi. Aby Nemci oslabili partizánske hnutie, a tým aj protifašistický odboj, uskutočňovali tzv. trestné operácie na výstrahu obyvateľov. Trestné operácie sa vyznačovali krutosťou a mučením. Nemecké jednotky sa pri nich orientovali hlavne na civilné obyvateľstvo (predovšetkým na ženy a deti), ktoré napomáhalo partizánskemu hnutiu. Počas troch rokov okupácie Bieloruska sa uskutočnilo viac ako 140 trestných výprav. K najväčším patrili operácie Cottbus a German, počas ktorých boli zničené stovky domov a zabitých bolo viac ako 30 tisíc ľudí. Trestné operácie prebiehali na území Bieloruska až do júna 1944 a bolo nimi postihnutých viac ako 90 % civilného obyvateľstva. Koniec trestných operácií nastal nástupom oslobodzovacej operácie Bagration.

Symbolom tragédie bieloruského národa sa stala trestná operácia v obci Chatyň. Obyvatelia obce boli obvinení zo spolupráce s partizánmi, ktorí neďaleko obce zavraždili nemeckého dôstojníka. Dňa 22. marca 1943 boli preto obyvatelia tejto dediny nahananí do stodoly a zaživa upálení. Zo 149 nevinných obetí bolo 75 detí. Nemci spálili aj všetkých 26 domov v dedine.⁴⁰

Tragické udalosti v obci Chatyň, ako aj v celom Bielorusku, pripomína úvod nápisu na pamätníku na mramorovej doske pri vchode do Memoriálneho komplexu Chatyň⁴¹, ktorý je venovaný všetkým obyvateľom Bieloruska, ktorí zahynuli v čase Veľkej vlasteneckej vojny:

„Počúvajte ľudia! K vašim srdciam sa obracajú chatyňské zvony. S hnevom i bolesťou hovoria o tragédii tejto obce. 22. marca 1943 oddiel fašistických okupantov obklúčil obec. Všetci obyvatelia – starci, ženy i deti boli nahananí do stodoly a zaživa upálení. Fašistickí barbari obrátili v rozvaliny 209 bieloruských miest a mestských sídlisk, 9 200 obcí. V stovkách z nich boli povraždení mierumilovní obyvatelia... To sa nikdy nezabudne!“⁴²

39 Голубович, Валерий Иванович – Бохан, Юрий Николаевич и др. История Беларуси : в контексте мировых цивилизаций: учеб.-метод. пособие. 3-е изд. Минск : Экоперспектива, 2011, s. 329.

40 Bližšie o histórii Chatyňskej tragédie pozri: Государственный мемориальный комплекс Хатынь. Трагедия Хатыни. Dostupné na internete: <<http://www.khatyn.by/ru/tragedy/>>.

41 Memoriálny komplex Chatyň bol postavený na mieste tragédie tejto dediny. Odkrytý bol 5. júla 1969, teda v dňoch 25. výročia oslobodenia Bieloruska. V centre komplexu sa nachádza 6-metrová bronzová socha *Nepokorený človek*, ktorá zobrazuje muža s mŕtvym chlapčekom na rukách.

42 RJABIK, Michal – MOROCHOVIČ, Vasil. *Malé drámy*. Praha : Naše vojsko, 1984, s. 11-12.

Oslobodením Bieloruska v roku 1944 Červenou armádou v úzkej súčinnosti s bieloruským partizánskym hnutím sa skončila tri roky trvajúca krvavá etapa jeho novodobých dejín. Nemecká okupácia znamenala pre Bielorusko nielen materiálne straty, ale aj značné ľudské obete. Počas rokov 1941 – 1944 zahynul každý tretí obyvateľ Bieloruska.

Partizánske hnutie významnou mierou prispelo k oslobodeniu krajiny a nezapodnelne sa zapísalo do bieloruskej histórie. V priebehu troch rokov sa na jeho území sformovalo 213 partizánskych brigád a 258 samostatných oddielov, ktoré bojovali nezávisle od centrálneho velenia, čo predstavovalo viac ako 374 tisíc ľudí. Okolo 400 tisíc ľudí predstavovalo ďalšie partizánske rezervy. Za odvahu a hrdinstvo bol 87 bojovníkom udelený titul Hrdina Sovietskeho zväzu, a viac ako 140 tisíc ďalších získalo ocenenia a medaily za boj proti nemeckému nepriateľovi.⁴³

Boj za oslobodenie Bieloruska sa zapísal aj do histórie iných štátov. V rokoch Veľkej vlasteneckej vojny v Bielorusku spolu s domácimi partizánmi (71,1 %) bojovali aj ruskí (19,29 %), ukrajinskí (3,89 %), litovskí, lotyšskí, gruzínski, kazašskí a partizáni iných národov Sovietskeho zväzu, ako aj okolo 4 tisíc zahraničných bojovníkov, medzi nimi približne aj 400 Čechov a Slovákov.⁴⁴

Podiel partizánskeho hnutia na oslobodení Bieloruska bol veľký, priniesol však aj značné obete. Bieloruský národ si preto nielen po skončení druhej svetovej vojny, ale ešte aj v súčasnej dobe, vysoko ctí ľudí, ktorí obetovali svoj vlastný život na ochranu svojej vlasti.

43 Иоффе, Эммануил Григорьевич и др. *Высшее партизанское командование Белоруссии. 1941 – 1944 : справочник*. Минск : Беларусь, 2009, s. 4.

44 Республика Беларусь : *Энциклопедия : В 6 т. Т 1*. Г. П. Пашков (глав. ред.) и др. Минск : Белорусская Энциклопедия имени Петруся Бровки, 2005, s. 339.

L'UDIA A DOBA

*Socha grófa F. Széchenyiho v Budapešti
Foto N. Jurčíšínová*

MATEJ BENCÚR (MARTIN KUKUČÍN) A JEHO PÔSOBENIE NA PÔDE SLOVENSKÉHO SPOLKU DETVAN V PRAHE V ROKOCH 1885 – 1893

Lukáš HEDMEG

Abstract: *Matej Bencúr (Martin Kukučín) and his activity in the Slovak student's association Detvan in Prague in the years 1885 – 1893.* During his university studies at The Faculty of Medicine of Czech Charles-Ferdinand university in Prague, Matej Bencúr become a member of Slovak student's association Detvan. As four-times elected chairman of association, he significantly influenced its course towards focusing on literature and education. He participated and collaborated on many association's activities. Probably the most important was the critical reviewing of papers and literary pieces. They belonged to either him or to other members. Another activities were reporting about literary pieces of famous Slovak, Czech or foreign writers, development of association's library and lecturing on topics from various scientific disciplines.

Key words: Matej Bencúr, Martin Kukučín, Prague, Slovak student's association Detvan, Ladislav Nádaši.

Matej Bencúr sa narodil 17. mája 1860 v obci Jasenová v Liptovskej župe a zomrel 21. mája 1928 v mestečku Pakrac v dnešnom Chorvátsku. V rokoch 1871 – 1875 študoval na gymnáziách v Revúcej, Turčianskom sv. Martine a v Banskej Bystrici. V rokoch 1875 – 1878 pokračoval v štúdiu na učiteľskej preparandii¹ v Kláštore pod Znievom a v rokoch 1884 – 1885 na gymnázium v Šoprone, kde ukončil stredoškolské vzdelanie maturitnou skúškou. Koncom októbra 1885 prišiel ako 25-ročný do Prahy, kde sa zapísal najprv ako mimoriadny a v novembri toho istého roku ako riadny poslucháč lekárskej fakulty Českej univerzity Karlo-Ferdinandovej.²

Bencúrova prvotná literárna tvorba bola členom Detvana známa podľa záznamov už necelé dva roky pred jeho príchodom na pôdu spolku. Prvýkrát sa spomína pod svojím umeleckým pseudonymom Martin Kukučín³ na týždňovej schôdzi 4. marca 1884 v referáte študenta medicíny Cyrila Krčméryho *O literárnych prácach M. Kukučina*. Krčméry „*podáva krátky obsah všetkých posud uverejnených prác, poukazuje na vady a dobré stránky jich, vyzdvihuje jich podarené charaktery pochovalne zmieňuje sa o znalosti spisovateľovej v reči ľudu a jeho zvykoch a obyčajoch*“.⁴ O mesiac na to bola

1 Preparandia – zastar. pedagogická škola, učiteľský ústav.

2 *Reprezentatívny biografický lexikón Slovenska*. Zost. Augustín Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 191, heslo Kukučín, Martin.

3 Odhliadnuc od prvých zmienok, ktoré vznikli pred jeho vstupom do spolku, bol Matej Bencúr na pôde Detvana oslovovaný vždy svojím občianskym menom a nie umeleckým pseudonymom.

4 Ústav dejín a archiv Univerzity Karlovy (ÚDAUK) Praha, fond Všestudentský archiv (VSA), kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z VIII. riadnej schôdzky* 4. 3. 1884.

M. Kukučín na fotke od Pavla Socháňa

Pavlom Socháňom prečítaná Bencúrova *Rysavá jalovica*, ktorú sám Socháň charakterizoval ako humoresku.⁵ Hoci jednotliví členovia vyzdvihli „dobré stránky jej, ktoré javia sa hlavne v znalosti reči ľudu a mravov jeho“, bol autor skritizovaný pre údajnú absenciu hlbšej myšlienky v diele.

Začiatky svojho pobytu v Prahe Bencúr opisoval v rukopise *Pamäti z pražskej doby*. Spomína, že „prvé týždne, keď len bolo slobodného času, blúdili sme ulicami, obdivovali milú matičku Prahu, všimali si každého výjavu na ulici s takou pečlivosťou, s akou si český turista na Slovensku zapisuje každú cibul' a cesnak, čo nájde v kde ktorej záhradke“.⁶

Nasledujúcich osem rokov (1885 – 1893), ktoré Bencúr strávil v Prahe štúdiami medicíny, rozvojom svojej prozaickej tvorby a participáciou na činnosti spolku Detvan nezmazateľne ovplyvnili jeho umelecký a osobnostný vývoj. Zastával niekoľkokrát funkcie zapisovateľa a revízora, no predovšetkým štyrikrát po sebe funkciu spol-

kového predsedu. Vďaka tomu výraznou mierou ovplyvnil a posilnil smerovanie Detvana k literárnej a výchovno-vzdelávacej agende. Počas tohto obdobia sa podieľal na rozvoji literárno-kritickej činnosti, či raste spolkovej knižnice. Bencúr v týchto rokoch napísal aj viaceré zo svojich diel, ako napr. *Neprebudený* (1886), *Keď báčik z Chochol'ova umrie* (1890), *Na podkonickom bále* (1891), či *Dve cesty* (1892).

Prvýkrát sa Bencúrovo meno objavilo na prezenčnej listine z týždňovej schôdzky Detvana konanej 14. novembra 1885 v „Libeňské pivnici p. Houdka“.⁷ Zapísaný tu bol ako jeden z 12 činných členov spolku. Na nasledujúcej schôdzi o týždeň neskôr, 20. novembra už nachádzame zápis o tom, ako Bencúr na vyzvanie ostatných členov čítal úryvok z jedného zo svojich prozaických diel, *O Michale*.⁸ Do kritickej debaty sa medzi inými zapojili Cyril Krčméry, Ján Slabej, či Ladislav Nádaši. Tentokrát Bencúr vo všeobecnosti dostal od bratov detvancov za svoje dielo pozitívne ohlasy.

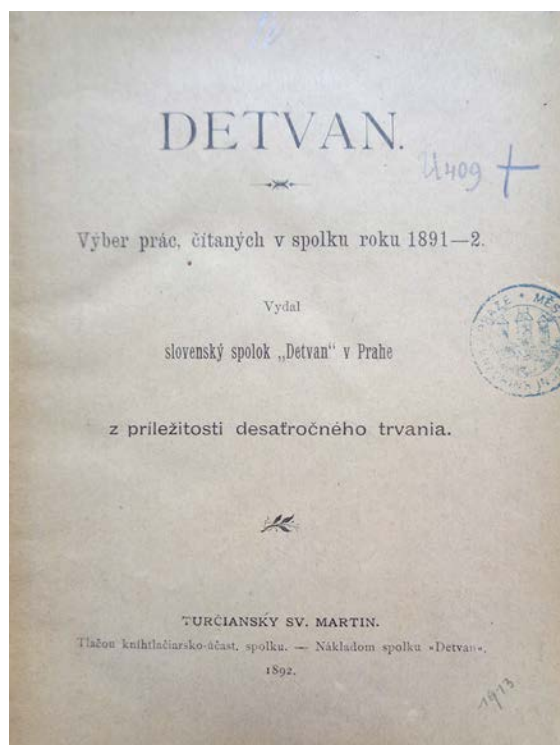
V priebehu niekoľkých ďalších stretnutí začal Bencúr postupne participovať na spolkovom živote. Spočiatku sa zapájal len do kritických debát, ktoré nasledovali po

5 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z X. riadnej týždňovej schôdzky* 1. 4. 1884.

6 Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP) Praha, fond Kukučín Martin. *Pamäti z pražskej doby*.

7 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. A 334, materiály k spolku Detvan. *Prezenčná listina z II. riadnej týždňovej schôdze* 14. 11. 1885.

8 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z III. týždňovej schôdzky* 20. 11. 1885.

Titulný list almanachu spolku Detvan

prečítaní dopredu zvolených prác. Detvanci na stretnutiach prednášali buď diela už známych slovenských, či cudzích autorov, alebo svoje vlastné práce. Miera jeho zapojenosti sa postupne zvyšovala aj s jeho zvolením do funkcie zapisovateľa pri voľbe nových členov spolkového výboru na valnej hromade 5. marca 1886.⁹ Postupom času taktiež narastala aj jeho prednášková činnosť. Už v máji 1886 vykresľoval slovenský ľud v črte *Na prielohu*.¹⁰ Častý kritik prác Cyrila Krčméry „podotýka, že ač práve v nej niet vysokých myšlienok, ktoré v podobnej práci ani miesta by nemaly, predsa za podarenú kresbu ju uznáva“. Medzi ostatnými detvancami si Matej Bencúr postupne vybudoval povest' zbehlého literáta a zväčša nekonfliktného a zodpovedného člena. Môžeme predpokladať, že aj vďaka tomu bol pomerne často

volený do rôznych výborov a komisií. Za všetky môžeme spomenúť napr. komisiu pre organizáciu Hurbanovho večera. Slávnosťou, ktorá sa konala 17. marca 1887 si detvanci chceli uctiť 70. narodeniny Jozefa Miloslava Hurbana.

Bencúr tiež spomínal na svoje neľahké začiatky v pražskom literárnom prostredí. Napísal, že onedlho po jeho príchode do Prahy mu bolo básnikom Rudolfom Pokorným ponúknuté písať do časopisu *Květy* sprievodné prozaické črty. Neprijemné mu ale bolo, „že slovenský text musel byť preložený do češtiny. Čitateľov *Květov* urážala by slovenská próza. Zato sa sám Pokorný ponúkol, že mi ho preloží“. Po ich publikovaní sklamané konštatoval, že svoje vlastné črty po počestení ani nespoznáva. Dodal, že „hneď na prvom kroku som sa presvedčil, že na literárnom poli ja neurobím v Prahe kariéry. A pozdejšie som ani nebanoval“.¹¹ Hoci ho literárna činnosť ako literáta nenapĺňala, bola aspoň pravidelným zdrojom príjmov, ktorý Bencúrovi zabezpečoval ľahšie prežitie v Prahe.¹²

9 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z IX. riadnej valnej hromady* 5. 3. 1886.

10 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z V. týždňovej schôdzky* 1. 5. 1886.

11 LA PNP Praha, fond Kukučín Martin. *Pamäti z pražskej doby*.

12 V priebehu rokov medzi inými členmi spolku aj Matej Bencúr poberal štipendium na podporu chudobnej slovenskej študujúcej mládeže od Kuratória štipendiálnych sloven-

V rámci svojej prednáškovej činnosti v tomto období venoval Bencúr osobitnú pozornosť dielu ruského spisovateľa Leva Nikolajeviča Tolstého. Myšlienky tolstojizmu, ako zvyknú jeho názory súborne označovať, boli na pôde spolku Detvan častou a miestami vášnivo predebatovanou témou. Tolstojovi venoval Bencúr hneď štyri prednášky na prelome mája a júna 1886 pod spoločným názvom *O niektorých zvláštnych plodoch ruskej literatúry, menovite ale o Tolstého diele Vojna a mier*.¹³ Hoci do zápisníc nebol zaznačený ich obsah, prednášky sa stretli s pozitívnou reakciou. Neskôr sa Bencúr dodatočne venoval Tolstovej novele *Kreutzerova sonáta*. Dobovo kontroverznú prácu zaoberajúcu sa ľudskou sexualitou hodnotil pozitívne aj negatívne. Z jednej strany konštatoval, že je „dielo poučné a lektúra povznášajúca nás celá“. Z opačného pohľadu zasa tvrdil: „Keby ideje takéto, ako Tolstoj i v tomto diele hlása, sa ujaľu, musela by sa celá ľudská spoločnosť so svojími inštitúciami a riadmi od koreňa prevrátiť, nesmelo by manželstvo existovať tak ako dnes.“¹⁴

Začiatkom nového akademického roka 1886 – 1887 bol na valnej hromade Bencúr opätovne zvolený za spolkového zapisovateľa. Zaujímavosťou je, že dostal aj niekoľko hlasov na post predsedu spolku, čo do istej miery naznačovalo jeho narastajúcu vážnosť a vplyv na pôde spolku.¹⁵ O pol roka na to, na nasledujúcej valnej hromade bol Matej Bencúr zvolený za predsedu spolku, keďže Ladislav Nádaši odmietol vo funkcii z neuvedených príčin ďalej zotrvať.¹⁶ Ešte pred otvorením prvej týždňovej schôdzky z pozície predsedu Bencúr kritizoval Nádašiho odstúpenie a čiastočný úbytok členov spolku poznamenávajúc, že „ačkoľvek je nás, Slovákov v Prahe dosť malý počet predsa pričínili sa niektorí členovia z príčin nevysvetliteľných, aby vzdialením sa spolkového života malý počet ten ešte menším зробili“.¹⁷

Vavro Šrobár si na Bencúrove jednanie s ostatnými členmi počas jeho predsedníctva spomínal, že „Matej Bencúr-Kukučín bol človek jemnej povahy. Protivily sa mu hádky i zápasy o presvedčenie alebo o hmotné výhody. Nevzdával sa ľahko svojich názorov, ale ani sa neusiloval presviedčať protivníka, ani nechcel mať pravdu za každú cenu. Keď sa v detvanských debatách niekto príliš rozohňil, Bencúr nejakým žartom alebo vtipom hľadel schladiť horlivca“.¹⁸ Aj ako predseda Bencúr nezanevrel na príležitostné čítanie vlastných prác.¹⁹ Napríklad za predstavenie práce *Kanonická vizitácia* (*Visitatio canonica*) dostal od Jána Slabeja návrh, „aby pôvodca častejšie podobnými prácami spolok poba-

ských základín v Turčianskom sv. Martine. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK), Martin, sign. 37 A 28. *List Bencúr Matej Andrejovi Halašovi* 1893.

13 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnice z týždňových schôdzí* 14. 5. , 21. 5. , 28. 5. a 18. 6. 1886.

14 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica zo IV. riadnej týždňovej schôdzky* 17. 5. 1890.

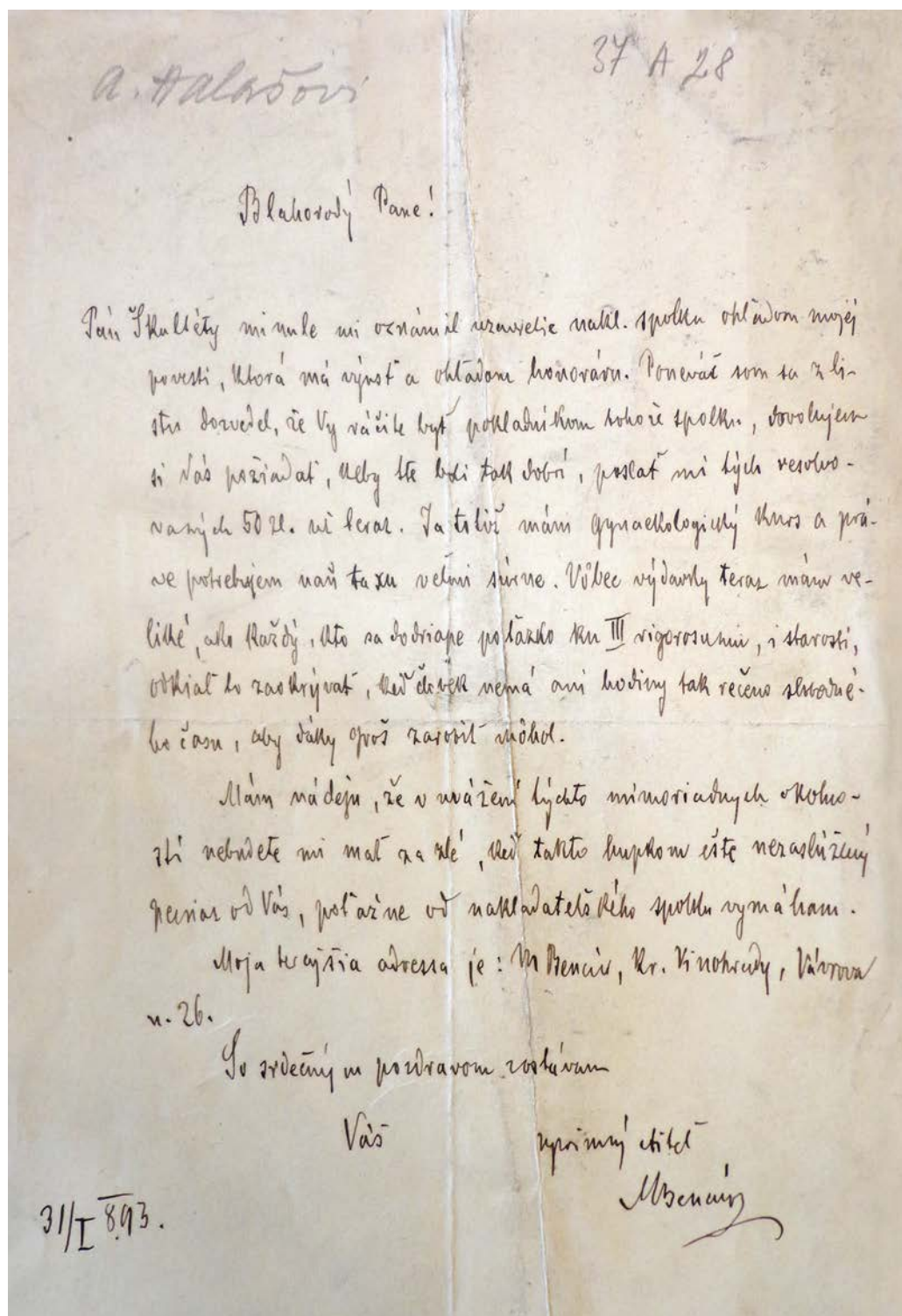
15 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z X. riadnej valnej hromady* 27. 10. 1886.

16 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z XI. riadnej valnej hromady* 23. 3. 1887.

17 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z I. týždňovej schôdzky* 23. 4. 1887.

18 ŠROBÁR, Vavro. *Z môjho života*. Praha : František Borový, 1946, s. 256.

19 Počas pôsobenia na pôde spolku Detvan Bencúr zo svojich prác ešte predniesol: *Náš pán kostolník* a *Voľba ablegáta*.

List M. Kukučina Andrejovi Halašovi z roku 1893. Žiadosť vyplatenie honorára.
 Zdroj LA SNK Martin, sign. 37 A 28.

vil“.²⁰ Na niektorých jeho kritických komentároch ku konkrétnym literárnym dielam si môžeme všimnúť jeho názory na históriu a súdobý stav slovenskej literatúry. Napr. k prednáške Ursínyho²¹ o činohre Samuela Ormisa *Mataj* dodal, že „u nás starší páni ani nesnívali o národnom dramate a že ani toto drama nevyhovuje požiadavkom v tom obore vytknutým“. Doplnil však, že „Ormis prvý dobre pochopil požiadavky nár. dramatu“.²² V iných prípadoch sa snažil prednášajúcich motivovať ku svedomitejšej práci a väčšej dôkladnosti pri spracovávaní tém. Ak téma prednášky presahovala jeho literárnu odbornosť, sústredil sa predovšetkým na kritiku prejavu a schopnosť autora problematiku zrozumiteľne vysvetliť. Týmto spôsobom skritizoval napr. prednášku Bohuslava Hurbana s názvom *O Kantovej filozofii*. Bencúr zmierňujúco konštatoval, že Hurban „moc chcúci podať, nevedel všetko zrozumiteľným urobiť. Vzдор všetkému mu vyslovujeme vďaka, že nás chcel oboznámiť s Kantom a quitujeme jeho snahu“.²³

Valnou hromadou konanou 19. októbra 1887 bol Bencúr aklamačne znovuzvolený do predsedníckej funkcie.²⁴ Na stretnutiach sa ďalej kontinuálne snažil zabezpečiť rozvoj spolku a ostatných členov motivovať ku literárnej a prednáškovej činnosti. Naznačoval, že snaha o (literárny) rozvoj spolku by mala byť akousi morálnou povinnosťou každého člena, no odmietal, ako to bolo na viacerých stretnutiach navrhnuté, ich k tomu hlasovaním donucovať. Koncom januára 1888 sa Detvan na osobitné prizvanie spolku Československá jednota²⁵ stal jej podporujúcim členom. To vo všeobecnosti zapadalo do širších snáh Mateja Bencúra rozširovať spolkové kontakty. Počas jeho spolkového predsedníctva zaznamenal Detvan pomerne vysoký nárast neštudentských členov, čo v prvom rade znamenalo zvýšený prísun členských príspevkov. Do januára 1888 sa za zakladajúcich členov prihlásilo šesť nových a za prispievajúcich dokonca 41 nových členov. Zväčša to boli členovia českej slovakofilskej a slovenskej pronárodne orientovanej inteligencie. Jedným zo známejších prispievajúcich členov bol literárny historik a prvý predseda spolku Detvan Jaroslav Vlček.²⁶

20 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z III. riadnej týždňovej schôdzky* 12. 5. 1887.

21 Keďže v danom akademickom roku boli v spolku Detvan dvaja členovia s priezviskom Ursíny – Cyril a Michal a v zápisnici krstné meno konkretizované nie je, nemôžeme v tomto prípade s presnosťou určiť, o ktorého Ursínyho išlo.

22 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica zo IV. riadnej týždňovej schôdzky* 19. 5. 1887.

23 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z IX. riadnej týždňovej schôdzky* 30. 6. 1887.

24 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z XIII. riadnej valnej hromady* 19. 10. 1887.

25 Predmetný spolok Československá jednota existoval v rokoch 1886 – 1888 a medzi jeho najvýznamnejšie osobnosti patrili spisovateľ Rudolf Pokorný. Neskorší spolok s identickým názvom Československá jednota, založený 7. mája 1896, prevzal od pôvodnej jednoty názov a stanovy. V tomto prípade ale išlo o založenie nového spolku, nie o obnovu pôvodného. Bližšie: JURČIŠINOVÁ, N. *Československá jednota a Slováci: kultúrno-spoločenské aktivity spolku (1896 – 1914)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010, s. 20-21.

26 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z V. riadnej týždňovej schôdzky* 21. 1. 1888.

L. o. 370/42.

1.

Nol som sa naniestil v I. ročnom dome v Karlovej ulici, alebo, ako to na Mr. Vinohradoch radi volajú, "Karlovej tride", kávička táto číste vždy obviňala ľavá storkovho alžbety a na jej koleni bolo pole zasiaté jačmennom alebo vyraďuče repou. Bývali sme spolu s Dušanom - no hovoril som sa s celým "národom" ale predi najviac s našim Jarhom. Dušan bol vždy vo veľkom priateľstve s Ľacom, ktorým čítal Shakespeara.

"Národ" bol vždy veľký, vodcom národa - v čestku, ako vieme, keď sa radí bez vodu, a tak nemôhol ani náš národ - vodcom bol náš aldimista. Aldimistom sme ho volali, lebo bol troch plešivý a na hlave držal, keď bol v svojom byte čiapočku čieru, ako nosujú mistry, ktorá čiapočka, ako sa dalo po blízkom odhliadnutí hovoriť, pozostávala z dvoch vládní, zručne obtrieného. A tomu kuto náš vodca nosil dlhú bradu, ktorá mu podla vlna celú bradu, peknú čiernu bradu a pokiaľ sa u nás dĺžila "radio rigorozum", pokiaľ dĺžila od rána do noci, vyzeral vždy a trochu dudočavý. Právý asketa! Pri tom nosoval vždy v byte: na ulici dlhé kaiserovky tmavej farby, ten čo ho nosil v byte bol nálepkou obviňaný a keď mal sadnúť na zvláštny spôsob vedel položiť dlhé tričie, takže mu pokrývali medle škelná a troch ostré holená. Tajčoval doma z gypsových o dlhou pipasou, tabak držal v gletke, v ktorej mu z domu poslali bryndzu a na tieto gletky rád visal aforizmy, ktoré mu skladali v modro prepletenom latinštylni termínami. Jeden taký aforizmus bol na Mr. "Časť a aserit to sú dve možnosti - jedna živá možnosť, druhá umierajúca."

M. Kukučín: Paměti z pražské doby. Zdroj LA PNP Praha

Ako študenta medicíny Bencúra prirodzene interesovali aj prírodovedecky zamerané prednášky. Veľmi ho zaujala prednáška študenta filozofie Eugena Kamenára s názvom *Pojednania o Darwinovej Descendenčnej theórii*. Hoci detvanci Štefan Marko Daxner ml., Michal Ursíny a Ladislav Nádaši k prednáške vyvolali pomerne ostrú polemiku, Bencúr uznanlivo ocenil Kamenárovu usilovnosť a ochotu. Neskriticizoval ho za to, že si nevybral na referovanie jedno konkrétne dielo (v tomto prípade od Charlesa Darwina), ako to bolo zvykom. Naopak, pochválil ho, že sa pokúsil o syntézu vedcových myšlienok. Odporúčal mu, aby v štúdiu ďalej pokračoval: „Nech sa nad tým p. prednášateľ nepozastavuje keď jeho prácu prísne posudzujú, to je práve dobrý znak, keď sa o práci debatuje, práca o ktorej sa málo hovorí je obyčajne nevelkej ceny.“²⁷

Začiatkom roku 1888 sa výrazne zlepšila aj situácia v spolkovvej knižnici. Vďaka zvýšenej akumulácii peňazí plynúcich najvýraznejšou mierou od prispievajúcich členov si spolok mohol na podnet Ladislava Nádašiho dovoliť uvoľniť sumu 100 zl. (zlatých) na nákup nových kníh, ktorým bola splnomocnená tzv. knižničná komisia na čele s Daxnerom ml. V jej právomoci bolo nakupovať s daným rozpočtom slovenské, ako aj cudzojazyčné knihy.²⁸ Činnosť komisie pokračovala ďalej ešte niekoľko rokov, pričom jej rozpočet bol po použití prostriedkov stále navyšovaný. Podľa správy Gustáva Novomestského, vtedajšieho spolkového knihovníka, za danú sumu komisia kúpila dohromady 36 diel, všetky inojazyčné, prevažne však v ruskom jazyku.²⁹ Orientácia na ruskú literatúru a kultúru, ako sme už spomínali, nebola na pôde spolku ničím neobvyklým. Na konci februára sa detvanci telegraficky dozvedeli³⁰ o smrti a pripravovanom pohrebe Jozefa Miloslava Hurbana. Na pohreb 23. februára 1888 zorganizovali členovia spolku aj z iniciatívy Bencúra malú zbierku, z ktorej zaplatili smútočný veniec a jeho dopravu do Hlbokého.³¹

Dňa 24. marca bol aklamáciou Matej Bencúr takmer jednomyselne tretíkrát po sebe zvolený do funkcie predsedu, vďaka čomu mohol pokračovať vo svojej práci a vedení spolku.³² V rokoch Bencúrovho predsedania sa v zápisniciach pomerne často opakovali návrhy na usporiadanie zábavného večierka. Na jeho zorganizovanie bola zostavená tzv. „zábavná komisia“. Po niekoľkých neúspešných pokusoch usporiadať večierok sa člen komisie Ján Slabej odvolal na nepriaznivé finančné pomery v spolku. Argumentoval, že „komisia zábavná keď povážila okolnosti a náklady v spolku existujúce – dospela k presvedčeniu že za stávajúcich pomerov nie je radno slávnosť uspo-

27 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica zo VI. riadnej týždňovej schôdzky 11. 2. 1888.

28 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica z VIII. mimoriadnej valnej hromady 4. 2. 1888.

29 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. A 334, materiály k spolku Detvan. Knižničná správa 24. 3. 1888.

30 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. A 334, materiály k spolku Detvan. Telegram o Hurbanovej smrti a pohrebe 21. 2. 1888.

31 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. A 334, materiály k spolku Detvan. Pokladničná správa z 24. 3. 1888.

32 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica zo XIV. riadnej valnej hromady 24. 3. 1888.

Veleborný Pane Redaktor!

Ja som tak smelým doručiť priateľovnu prácu, jestli by se to „Květy“ necho-
dila. Vím sice, že Květy jsou jen pro vyspělé a české spisovatele
přístupny, avšak doujím se také naději, že vynimčně i skromnou pra-
cičku slovenského dilettanta uveřejníte, když ne z jiné, tedy alespoň
z příviny té, aby iloná občanstvo vidělo rozdíl jaký je mezi osvědčeným
spisovatelem, jenž pracuje pohořklě moha věnovati nejlepší síly jedině
svému peru a mezi dilettantem, jenž pracuje jenom takta, když sta-
á.

Jestli by však práce tato pro Květy se nehodila, budete
laskav, mi to nechat oznámit, abych si rukopis v redakci
vyzvednouti mohl.

Značím se

Klause Redakci

Vinohrady, Fuchmajerova u. 20. IV p.
1/3 888.

v uctě oddaný

Matej Bencúr
medik.

riadať“.³³ Na pôde spolku nebol večierok s podobným zameraním a obsahom zorganizovaný až do roku 1892. Bencúr vo svojich spomienkach pripúšťal, že počas jeho predsedníctva „spolok až priúzkostlivo sa vyhýbal okázalejšiemu vystupovaniu v rokoch 1887 – 92, upadol teda do krajnosti. Ako jedinú výhovorku možno uviesť, že práve v týchto rokoch podmienky boli nepravdivé podobným slávnostiam. Bolo ich až mnoho, každý spolok hľadel aspoň jednu ročne usporiadať. Následok bol, že podobné slávnosti zovšedneli...“. Dodal však, že „všetky sily obrátil spolok k poučeniu a vzdelávaniu členov“.³⁴ Členovia Detvana sa aj naďalej aktívne zúčastňovali obdobných podujatí, ktoré boli organizované spriatelенými spolkami ako napr. Moravská Beseda, Radhošť, Ruský krúžok v Prahe, či Spolok Jeronym. Odhliadnuc od zábavného aspektu týchto podujatí, sa členovia Detvana na nich zúčastňovali s cieľom prezentovať seba a celé slovenské študentstvo, rozširovať sieť svojich kontaktov a prípadne získať ďalších prispievajúcich členov. Detvanci sa príležitostne zúčastňovali aj pietnych posedení. V spolku napr. hlboko rezonovala smrť českého básnika a slovakofila Rudolfa Pokorného. Členovia spolku Detvan sa zúčastnili slávnostného večera organizovaného na podporu rodiny zosnulého 13. decembra 1888.³⁵

Postupom času sa na spolkových stretnutiach menil aj kritický charakter čítania prác. Tie boli pôvodne vypočuté ostatnými členmi a následne k nim bola otvorená kritická debata. V máji 1888 bol tento zaužívaný koncept modifikovaný. Na návrh Š. M. Daxnera ml. a po obsiahlej polemike s ostatnými literárne činnými členmi Bencúr požadoval, aby sa prihlásil jednotlivec, ktorý objektívnejšie a konštruktívnejšie posúdi vybrané práce. Na poste „spolkového kritika“ sa vystriedalo viacero členov. Ako prvý sa prihlásil študent obchodnej akadémie Viliam Paulíny. Kritika bola spravidla prezentovaná buď po verejnom prečítaní práce na nasledujúcej schôdzke, alebo ak ju „recenzent“ dostal vopred bola čítaná hneď po vypočutej recenzovanej práci. Kritické debaty s ostatným členmi mohli nasledovať až po odznení oboch vystúpení. Nový koncept bol ešte upravený na žiadosť Nádašiho tak, že písomná kritika bola vypracovaná len na autorovo prianie (povolenie),³⁶ keďže nie všetci členovia spolku dokázali brať kritiku s určitou dávkou nadhľadu. V zápisniciach sa objavuje prípad detvanca Eugena Kamenára, ktorý svoje vystúpenie zo spolku v júni 1888 odôvodňuje okrem iného³⁷ aj stále sa opakujúcou a podľa jeho názoru

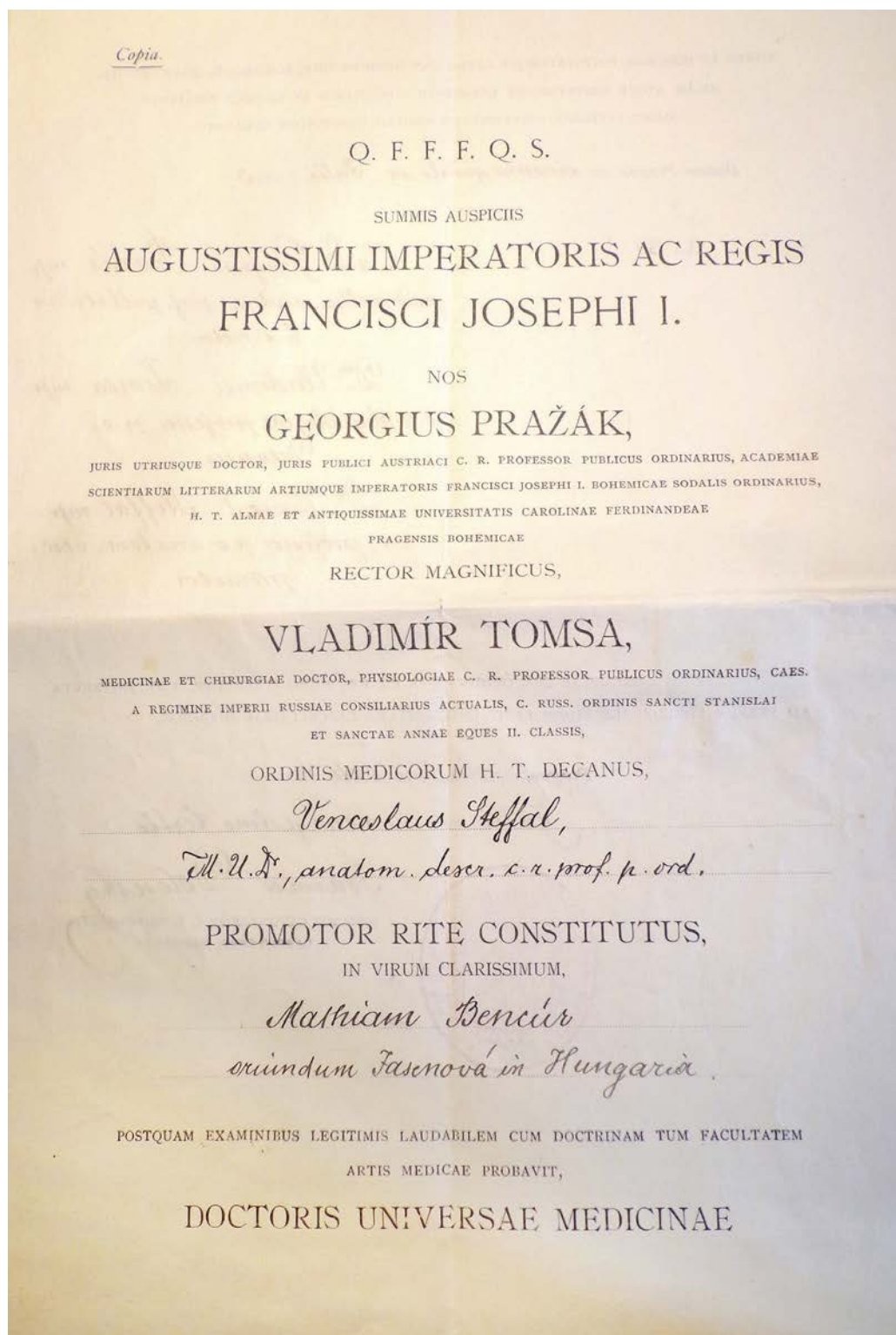
33 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica zo XIV. riadnej valnej hromady* 24. 3. 1888.

34 BENCÚR, M. Krátky nástin dejín spolku „Detvan“. In *Detvan: Výber prác, čítaných v spolku v roku 1891 – 92*. Turčiansky sv. Martin : Tlačou kníhtlačiarsko-účastinného spolku – Nákladom spolku Detvan, 1892, s. 12.

35 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. A 334, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z II. výborovej schôdzky* 15. 12. 1888.

36 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica zo XIV. riadnej týždňovej schôdzky* 5. 5. 1888.

37 Ďalším dôvodom bol fakt, že Kamenár ešte koncom apríla 1888 požadoval od Bencúra zmenu dňa konania spolkových stretnutí zo soboty na piatok, keďže v sobotu sa zúčastňoval na stretnutiach dvoch bližšie nemenovaných spolkov, jedného bulharského a druhého ruského. V tejto požiadavke mu ale Bencúr nevyhovel. ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z XIII. riadnej týždňovej schôdzky* 28. 4. 1888.

Promočný dekrét M. Bencúra z roku 1893. Zdroj LA PNP Praha

neprimerane tvrdou kritikou jeho referátov. Tá vraj pochádzala hlavne „od ľudí, ktoré nepodali ani najjednoduchší referátik. Takouto kritikou spolok neodchová si pracovníkov, ale každý člen, keď ho takto skritizujú – bude sa hanbiť a bude sa ostýchať podať ešte ráz nejakú prácu...“. Bencúr z pozície spolkového predsedu bránil vecnosť a konštruktívnosť kritik a k jeho odchodu sa vyjadril, že ak „p. Kamenára uráža takáto kritika – to je veľmi smutná vec, pretože vôbec je známe, že vysokopostavený, a veľmi vzdelaný ľudia nie len že sa nehnevajú na kritiku – ale vôbec si ju prajú“.³⁸

Pomerne častým problémom, ktorý sa v spolku vyskytoval aj počas Bencúrovho predsedníctva bolo omeškávanie alebo neplatenie členských poplatkov. Podľa platných spolkových stanov z roku 1882³⁹ museli všetci činní členovia zaplatiť pri vstupe do spolku 50 kr. (grajciarov) a každý mesiac uhrádzať 30 kr. ako členský poplatok. Toto ustanovenie sa vzťahovalo bez výnimky na všetkých, aj tých najchudobnejších členov. Hoci Bencúr odmietal občasnú návrhy na odpúšťanie neuhradených poplatkov chudobným členom, opakovane im predlžoval dobu splatnosti, aby si dlhy mohli vyrovnať.⁴⁰ Platné stanovy totižto uvádzali v § 7, že „činným členom prestáva byť kto za 3 mesiace po sebe nezaplatí mesačného príspevku...“.⁴¹

Začiatkom nového akademického roka 1888/89 (v októbri) bol Bencúr zvolený za predsedu spolku Detvan po štvrtý a poslednýkrát.⁴² V poslednom polroku svojho predsedania Bencúr sa naďalej usiloval o rozvoj spolkovej knižnice, literárno-kritickej činnosti a vzťahov s ostatnými spolkami a okruhom proslovensky cítiacich osobností.⁴³ Pod Bencúrovou taktovkou sa naďalej pokračovalo v čítaní a hodnotení literárnych prác. Napr. z novších členov predniesol svoju báseň *Sen renegáta* Vavro Šrobár. Na jej posúdenie sa prihlásil Ladislav Nádaši. Ohodnotil ju neobvykle pozitívne, no absenciu písomne ním pripravenej kritiky Bencúr pokarhal slovami, že „je to profanizovanie a nehodné počínanie, keď sa kritika nepíše“.⁴⁴ Tvrdá kritika za pred-

38 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z XIX. riadnej týždňovej schôdzky* 23. 6. 1888.

39 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. A 335, materiály k spolku Detvan. *Stanovy spolku Detvan* z 15. 3. 1882.

40 Zaujímavým faktom je, že aj členovia ako Bencúr, Nádaši, Daxner a iní so zaplatením príležitostne meškali. Väčšinou však išlo len o jedno, či dvojmesačné meškanie. Je chválhodné, že si Bencúr v tejto veci zachoval morálnu integritu a z pozície predsedu neodpustil ani sám sebe svoje vlastné podlžnosti voči spolku. Napr. ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z XV. riadnej týždňovej schôdzky* 17. 5. 1888.

41 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. A 335, materiály k spolku Detvan. *Stanovy spolku Detvan* z 15. 3. 1882

42 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z XV. riadnej valnej hromady* 30. 10. 1888.

43 Z Bencúrovej iniciatívy napr. vyšiel návrh vyslať na pol roka dopredu pripravovanú oslavu 70. narodenín František Ladislav Riegra deputáciu v zložení Žiga Paulíny-Tóth a Ján Slabej. Podobné stretnutia boli pochopiteľne často miestom s potenciálom na nadväzovanie nových a zveľaďovanie už existujúcich kontaktov. ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica zo IV. riadnej týždňovej schôdzky* 13. 12. 1888.

44 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z X. riadnej týždňovej schôdzky* 28. 2. 1889.

nášanie sa však ušla aj samému Bencúrovi. V jeho prípade sa ostrá kritika týkala zväčša spôsobu jeho prejavu, než samotného obsahu. Zápisnice naznačujú, že v porovnaní s ostatnými členmi bol v ústnom prejave jednoducho menej disponovaný. Napr. keď prednášal referát o hre Júliusa Zeyera *Sulamit*, študent farmácie Michal Hodža mu vytýkal, že „ak má p. referent za každým slovom opakovať „tedy“ a „onô“, aby radšej nehovoril nič“.⁴⁵ Vavro Šrobár vo svojich pamätiach napísal, že „v Detvane nebolo ľahko ozdobiť sa spisovateľskými vavrínmi. A obstať pred kritikou Nádašiho, to už bolo veľké vyznamenanie! I Kukučín musel si vypočuť hodne trpkých kritik, hoci stál už na prvom meste medzi slovenskými spisovateľmi“.⁴⁶ Vcelku podnetné je sledovať vzájomné vzťahy Mateja Bencúra a Ladislava Nádašiho na stránkach zápisníc počas spoločných rokov strávených v Detvane. Hoci medzi oboma členmi spolku existovalo silné priateľstvo, pri prednášaní referátov či najnovších prác si len málokedy odpustili tvrdú vzájomnú kritiku. Bencúr dokonca Nádašimu musel z pozície predsedu pri viacerých príležitostiach vytýkať temperament a pritvrdé kritické hodnotenie ostatných prednášajúcich.

Valná hromada konaná vo februári 1889 so sebou priniesla opätovnú nutnosť voľby spolkových funkcionárov. Hoci väčšina spolku chcela už po piatykrát zvoliť Mateja Bencúra za predsedu, ten to rezolútne odmietol. Navzdory prehováraniu zo strany Nádašiho, Smetanaya, či Žiga Paulíny-Tótha, predsedníctvo neprijal. Odôvodnil to tým, že „on bol dosavád“ v tom presvedčení, že spolok „Detvan“ úplne vyhovoval svojmu úkolu, keď sa v ňom bral zreteľ *zvlášte ku literárnemu vzdelaniu členov – ponevác ale niektorí členovia chcú rozšíriť či meniť program v takej miere, ku čomu sa on cíti byť prislabyým, žiada, aby si členovia vyvolili takého predsedu, ktorý bude môcť vyhovieť týmto novým požiadavkám*“.⁴⁷ Bencúr si začal uvedomovať pomaly prichádzajúcu zmenu orientácie spolku.⁴⁸ Išlo o rozšírenie obsahu spolkových stretnutí o politické otázky zamerané stále častejšie na slovenské národné hnutie a postupne sa formujúcu česko-slovenskú vzájomnosť, ktoré reprezentovali v ďalšom období najvýraznejšou mierou členovia Detvana Vavro Šrobár a Milan Rastislav Štefánik.

V ďalších štyroch rokoch, ktoré Bencúr strávil v Prahe ako člen Detvana sa jeho aktivity na pôde spolku aj naďalej sústredili v najväčšej miere na aktívne zúčastňovanie sa týždenných stretnutí, participáciu na spolkových rozhodnutiach a prednášanie a kritiku literárnych prác. Počas tohto obdobia až do jeho odchodu zo spolku v decembri 1893 ešte dvakrát zastával funkciu zapisovateľa dvakrát funkciu revízora.

Aj z pozície radového člena sa naďalej sporadicky zapájal do debát o budúcom smerovaní spolku a podával návrhy na úpravu agendy a fungovania spolku. V rámci návrhov na úpravu spolkovej agendy sa napr. zaslúžil o zmenu konceptu písania jednateľských správ, ktoré vďaka nemu začali obsahovať aj informácie zo správ ďal-

45 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z X. riadnej týždňovej schôdzky* 28. 2. 1889.

46 ŠROBÁR, Vavro. *Z môjho života*. Praha : František Borový, 1946, s. 157.

47 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica zo XVI. valnej hromady* 30. 2. 1889.

48 Spolku sa nakoniec po búrlivých debatách, počas ktorých sa viacerí členovia novozvoleného výboru opakovane vzdávali svojich funkcií podarilo zvoliť plnohodnotný výbor na čele so Štefanom Markom Daxnerom ml. vo funkcii predsedu.

ších funkcionárov,⁴⁹ či o návrh na vydávanie tlačенých polročných správ, ktoré by plnili aj reprezentatívnu funkciu. Aktívne podporoval a participoval na prípravách rôznych zábavných večierok, ktoré kontinuálne vnímal aj cez ich prezentačný potenciál. Výraznou mierou participoval napr. na príprave jedného zo Slovenských večierok, ktoré Detvan už tradične organizoval v spolupráci so spolkom Moravská Beseda⁵⁰. Konal sa 29. januára 1892 a v rámci programu mal na ňom Bencúr bližšie nekonkretizovanú prednášku.⁵¹ Zaujímavosťou je, že Bencúrovi bolo ponúknuté predsedníctvo ešte raz, a to v októbri 1892. Bencúr argumentoval, že „*dušou spolku je predseda a takou dušou by na žiaden pád byť nemohol*“ a taktiež svojou prílišnou zaneprázdnenosťou a povinnosťami, preto návrh odmietol.⁵²

Bencúrove názory na literatúru boli i naďalej medzi detvancami veľmi rešpektované. Pri viacerých príležitostiach ho žiadali o rady týkajúce sa rozširovania a interného usporiadania spolkovej knižnice, či obstarávania vhodných nových titulov (kníh a brožúrok), ktoré mal za úlohu prezrieť a na stretnutiach následne na zakúpenie odporučiť, či zamietnuť. Ostro sa postavil proti zakúpeniu *Antológie poetickej literatúry nemeckej* od Františka Otta Matzenauera, (pseudonym M. Beňovský), „*ponevác preklady Beňovského neplynú velikou korektnosťou*“.⁵³ Sporadicky sa prihovárал za predplatenie rôznych časopisov, ako napr. Časopisu českého *studentstva*, či beletristického časopisu *Niva*.⁵⁴

Koncom roka 1891 sa na pôde Detvana začala pripravovať pamätná publikácia, ktorá mala byť venovaná 10. výročiu založenia spolku.⁵⁵ Zamýšľaný almanach mal pozostávať z výberu prác, ktoré boli čítané členmi spolku na týždňových stretnutiach a „nástinu“, ktorý by prerozprával v stručnosti jeho desaťročnú históriu. Tematický záber príspevkov mal byť od prírodovedných tém až po beletriu. Ako člen „almanachovej komisie“ sa Bencúr významnou mierou podieľal na redakčných prípravách publikácie. Na stretnutiach pravidelne vyzýval ostatných členov, aby prihlasovali a následne zasielali svoje príspevky na posúdenie komisiou. Sám kritizoval nedostatok beletristických diel v almanachu, čo podnietilo Jána Smetanaya napísať svoj príspevok. Okrem vlastnej poviedky *Dve cesty* sa na želanie väčši-

49 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z III. riadnej týždňovej schôdzky* 23. 10. 1889.

50 Bencúr aj tu opäť preukázal chvályhodnú morálnu integritu, keď nedovolil počas diskusie o nutnosti platenia vstupného pre detvancov odhlasovať voľný vstup. Argumentoval skutočnosťou, že ani členovia Moravskej Besedy, ktorá večierok spoluorganizovala nemali voľný vstup. Taktiež prihliadal na záujem spolku udržiavať nadštandardné vzťahy s Besedou aj do budúcnosti, čo mohla takáto skutočnosť naštříbiť.

51 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica zo VI. riadnej týždňovej schôdzky* 23. 1. 1892.

52 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z riadneho valného zhromaždenia* 29. 10. 1892.

53 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z II. riadnej týždňovej schôdzky* 25. 4. 1890.

54 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z IV. riadnej týždňovej schôdzky* 9. 1. 1892.

55 Spolok Detvan bol založený 15. 3. 1882 v kaviarni starej Slávie ÚDAUK Praha, fond VSA, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica z I. valnej hromady* 15. 3. 1882.

ny členov podujal napísať úvodnú časť – *Krátky nástin dejín spolku Detvan*. So zberom potrebného materiálu mu pomohli Vavro Šrobár a Jozef Minárik. Okrem toho veľkú časť príspevkov v almanachu sám opravoval a redigoval. Nástin bol následne prednesený na slávnostnej schôdzi konanej 2. apríla 1892 v miestnostiach Chodérovoho restaurantu.⁵⁶ Finálnu verziu almanachu pod názvom *Detvan. Výber prác, čítaných v spolku roku 1891 – 92*⁵⁷ spolok dal vytlačiť v martinskom Kníhtlačiarsko-účastin-nom spolku v náklade 500 kusov. Bencúr „ako člen almanachovej komisie oznamuje, že almanach dľa stanoveného poriadku vyšiel v mesiaci júli a stretnul sa posiaľ všade s dobrým úspechom mravným“. Vzhľadom na významné investície, ktoré boli na jeho publikovanie vynaložené v spolku panovala obava z veľkých finančných strát. Doplnil, že „ostatne je nádej, že spolok hmotnú škodu nebude mať a keby aj mal, dá sa očakávať, že náš podnik získal nám doma mnoho priateľov“.⁵⁸ Viaceré exempláre almanachu boli rozposlané početným spriatelým českým, ako aj zahraničným slovenským spolkom a významným osobnostiam českého a slovenského kultúrneho života. Zvyšok nákladu bol určený na predaj. Dopyt po almanachu ale nebol taký vysoký, ako to členovia Detvana predpokladali. Bencúr referval, že „vydanie nášho almanachu potkalo sa posiaľ so strašným finančným fiaskom a nemôžeme očakávať že by sa takouto cestou niečo odpredalo. Preto navrhujem spolku [...] vyzvať privátnou cestou naše obecenstvo ohľadom almanachu a do našich a českých časopisov dať inzeráty“.⁵⁹ Časť nákladu sa taktiež expedovala etablovaným pražským kníhkupcom Františkovi Augustinovi Urbánkovi, či Františkovi Topičovi.

Bencúr sa i naďalej na stretnutiach pravidelne venoval kritickému rozboru vybraných diel slovenskej, českej, ale aj svetovej literatúry.⁶⁰ Osobitne zaujímavou bola jeho prednáška o diele Otakara Hostinského *O realismě uměleckém*. Interesantná je skutočnosť, že Bencúr tu kriticky pojednával o literárnom realizme, pričom on sám bol považovaný za priekopníka tohto smeru na Slovensku. Bencúr v nej konštatoval, že „realistom sa príkre vytýka, že zavierajú pred krásou oči, že kreslia hnusobu a hriech a vlastne púhu zmyselnosť. Také nemôže byť umenie. Umenie nie je na to, aby nám život strpčovalo, ale dodávalo nových síl, aby nám ožiarovalo naše cesty“.⁶¹

56 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica zo slávnostnej schôdze 2. 4. 1892.

57 *Detvan: Výber prác, čítaných v spolku v roku 1891 – 92*. Turčiansky sv. Martin : Tlačou kníhtlačiarsko-účastinného spolku – Nákladom spolku Detvan, 1892, 211 s.

58 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica z riadneho valného zhromaždenia 29. 10. 1892.

59 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica z II. riadnej týždňovej schôdzky 12. 11. 1892.

60 Vo svojich prednáškach Bencúr v priebehu pôsobenia v spolku rozoberal diela ako *Hájkova žena*, *Na obchôdzke* (Pavol Országh Hviezdoslav), *Sulamit*, *Onďrej Černyšev* (Július Zeyer), *Dym* (Ivan Sergejevič Turgenev), *Idiot* (Fjodor Michajlovič Dostojevskij), *Samo-hrady* (Václav Vlček), *Kreutzerova sonáta* (Lev Nikolajevič Tolstoj), *Veľkostatkár* (František Adolf Šubert), *Dým života* (Boleslav Michajlovič Markevič), či *Útok zisku* (František Xaver Sloboda).

61 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica zo VII. riadnej týždňovej schôdzky 24. 1. 1891.

Popri príležitostnom participovaní na kritických debatách, v ktorých sa rozoberali prednesené diela niektorých literárne činných členov, sa Bencúr v niekoľkých prípadoch podujal aj ku vyhotoveniu písomnej recenzie, čo vo všeobecnosti viedlo k ďaleko detailnejšiemu posúdeniu. Takýmto spôsobom posudzoval veselohru *Ako sa u nás žije* z pera Vavra Šrobára. Postrehnúť tu môžeme okrem pochvalných komentárov ku Šrobárovi jeho silne kritické názory na stav slovenskej dramatickej tvorby. Bencúr konštatoval, že táto práca „zasluhuje už i preto väčšej pozornosti, že je prvá dramatická, ktorá bola čítaná vo spolku, dosavad' sa čítavaly len menšie práce. {...} Po Chalupkovi nenalezá vynikajúceho básnika dramatického, lebo tí čo písali buď si privlastnili cudzí trud, alebo ich práce zostaly a zostanú po večné veky len na papiery. Však niet sa čomu diviť, stáleho javiska u nás niet, režiséri naši sú bez vkusu, obecnstvo tleska všetkému a takzvaná kritika pritom oplýva v pochvalách a nestačí gratulovať k novým a novým umeleckým silám – skrátka my v ohľade tomto nestojíme ďalej ako hocktoré stredoveké národíky“.⁶²

Z prednášok v jeho post-predsiedníckom období ho výrazne zaujala napr. prednáška Štefana Marka Daxnera ml. s názvom *O kritike*. Daxner sa v nej zamerával vo všeobecnosti na správnu mieru, funkciu, vlastnosti, výchovný význam, či metódy literatúry. V rámci slovenského prostredia ostro kritizoval jej neobjektívnosť parciálne spôsobenú osobnými nepriateľstvami medzi slovenskými literátmi. Bencúr súhlasil, že „u nás dosavad' dobrej kritiky nebolo. Keby sme však išli do minulosti, tak videli by sme kritiku Dohnániho, Kalinčáka a v najnovšej dobe videli by sme kritiku od Jaroslava Vlčka“. Neobjektívnu kritiku ale nevidel iba v slovenskom priestore, keďže „planá stranická kritika je faktorom, ktorý nemožno podceňovať, je príklad česká literatúra, kde máme toľko geniusov. A keď by sme na nich hľadeli okom objektívnym, nuž veru málo zodpovedajúceho by sme na nich našli“. Myslel si, že ideálne je „nájsť onej zlatej strednej cesty, ktorá stojí medzi kritikou bezohľadnou a medzi kritikou benevolentnou“.⁶³

Problematike slovenskej tlače sa Bencúr venoval napr. vo svojej reakcii na kritický referát člena spolku Eduarda Petrikovicha s názvom *O Národných Novinách a jich redigovaníu*, v ktorých im vytkol: „1. povrchné redigovanie, 2. riedku tlač, 3. že Vajanského články nie sú písané pre náš ľud.“ Okrem toho bol silne kritický aj voči prílišnej pasivite *Narodných novín*. Hoci Bencúr dal Petrikovichovi čiastočne za pravdu, keď poznamenal, že „redigovanie N. N. zastávať nemôžem a nechcem“, pritom uviedol, že „akí sme my, taký orgán máme. My sme národ hanebný, v nás je mizéria a preto nemáme sa tomu čo diviť. {...} Keby sa u nás niečo robilo, mali by sme materiálu dosť, ale sa nerobí nič, a čo sa robí, jedine v Martine“.⁶⁴ Šrobár ohromene dodal, že „nikto nečakal, že by krotký Kukučín, spisovateľ slovenský, stojací na vrcholku slávy, mohol tak ostre súdiť o svojom národe, zo života ktorého čerpal bohatstvá ducha, vychvaľoval jeho umenie, vtip, humor, kraj i spev“.⁶⁵

62 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica z VIII. riadnej týždňovej schôdzky 31. 1. 1890.

63 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica z VIII. riadnej týždňovej schôdzky 28. 6. 1890.

64 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. Zápisnica z II. riadnej týždňovej schôdzky 14. 5. 1892.

65 ŠROBÁR, Vavro. *Z môjho života*. Praha : František Borový, 1946, s. 257.

Osobitnou témou na kritické posudzovanie bola pre Bencúra problematika literárneho prekladu. Sám z času na čas na pôde spolku vystúpil s niektorým z vlastných prekladov. Jedným z nich bol napr. preklad humoristickej poviedky Nikolaja Vasilieviča Gogoľa *Ako sa Ivan Ivanovič a Ivan Nikiforovič rozkmotrili*. Bencúr dostal pozitívne hodnotenia: „*Po skončení predsedá p. Smetanay v mene spolku tu Bencúrovi vzdáva vďaku za pôžitok, ktorý nám p. Bencúr svojím dokonalým prekladom Gogolovej „Povesti o tom, jako sa povadil Ivan Ivanovič s Ivanom Nikiforovičem?“*“, pripravil.“⁶⁶ Za povšimnutie určite stojí Bencúrova reakcia na preklad poviedky *Výstrel* od Alexandra Sergejeviča Puškina, ktorú preložil člen spolku Detvan Jozef Hajduk. Pohoršene skritizoval stav dobového slovenského prekladateľstva, ktoré v konečnom dôsledku len ďalej prispieva k spomaľovaniu vzdelanostného progresu slovenského národa. Konštatoval, že „*na Slovensku panuje nedostatok prekladov, ktorá okolnosť má za následok, že publikum stojí na nízkom stupni obzoru literárneho. Tomuto ovšem ťažko odpomôcť, lebo naši spisovatelia majú vždy tie isté vedomosti rečové. Znejú nemecky, maďarsky a snád’ ešte horšie slovensky, a ponevác’ inej reči neznajú chápu sa preklady z nemčiny a maďarčiny. Toto je potom veľmi zbytočná, luxuriózna vec, tým viacej, lebo máme pred sebou urgentnejšie práce. U nás prekladá sa obyčajne za darmo, prečo i prekladateľov je málo a mimo niektorých prekladov z poľštiny a ruštiny, nemáme zhola žiadnych. Sú toho ovšem príčinou i jiné pomery a okolnosti. Chýbajú peniaze, peniaze a zas len peniaze*“.⁶⁷

V poslednom polroku členstva v spolku Detvan Bencúrova činnosť slabla. V júli 1893 promoval,⁶⁸ oficiálne ukončil štúdium medicíny a začínal sa pripravovať na odchod z Prahy. Z jeho sporadických komentárov zachytených v zápisniciach bola však stále zjavná starosť o dobro a budúcnosť spolku a jeho členov. Matej Bencúr bol ako fyzicky prítomný činný člen uvedený poslednýkrát na týždňovej schôdzke 2. decembra 1893. Dokonca i na tejto schôdzi apeloval na členov, aby odhlasovali vstup spolku do Národopisného výboru či bližšie nekonkretizovaného spolku Slavia.⁶⁹ Po ukončení schôdze nenachádzame v spolkových zápisniciach už zmienky o jeho pôsobení na pôde Detvana.⁷⁰ Koncom roka odišiel na ostrov Brač, kde sa v obci Selca stal lekárom a v roku 1894 si zmenil občianstvo z uhorského na rakúske.⁷¹

66 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica* zo VI. riadnej týždňovej schôdzky 6. 6. 1890.

67 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica* z III. riadnej týždňovej schôdzky 4. 5. 1890.

68 LA PNP Praha, fond Kukučín Martin. *Promočný dekrét Mateja Bencúra* 1893.

69 Po zvážení existujúcich archívnych materiálov vo fonde Detvana mohol Bencúr referovať o Ústrednom akademickom výbore národopisnom, alebo o Výbore pre usporiadanie Národopisnej výstavy a o Literárnom a rečníckom spolku Slavia.

70 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. B 319, materiály k spolku Detvan. *Zápisnica* zo IV. riadnej týždňovej schôdzky 2. 12. 1893.

71 LA PNP Praha, fond Kukučín Martin. *Žiadosť o udelenie rakúskeho štátneho občianstva* 1894.

ЗАСУДЖЕНИЙ НА 10 РОКІВ РАДЯНСЬКИХ ТАБОРІВ. БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ІГУМЕНА ІУСТИНА (МИХАЙЛА СІДАКА)

Юрій ДАНИЛЕЦЬ

Abstrakt: *Odsúdený na 10 rokov do sovietskych táborov: náčrt biografie igumena Iustyna (Mychajla Sidaka).* V texte sa popisuje životná cesta jedného z prenasledovaných pravoslávnych duchovných na Zakarpatsku v sovietskych časoch – igumena Iustyna (Sidaka). Na základe dokumentov z archívu eparchie a z priebehu trestného konania sú stanovené kľúčové míľniky jeho života, zachytené detstvo, roky mladosti, vzdelávanie, práca misionára. Uvedený je celý rad faktov, ktoré svedčia o neopodstatnenosti obvinenia a väznenia v táboroch.

Kľúčové slová: Duchovenstvo, kláštor (monastier), represie, mních.

Abstract: *Sentenced to 10 years in Soviet camps: an outline biography of Igumen Iustyn (Mychajl Sidak).* The text recounts the journey of one of the persecuted member of Orthodox clergy in Transcarpathia in Soviet times - igumena Iustyna (Sidaka). Based on documents from the archives of the eparchy and the criminal proceedings they are set out key milestones of his life, childhood, the years of youth, education, and missionary work. Given by the wide range of facts that testify about unfounded accusations and imprisonment in the camps.

Key words: clergy, monastery (monastery), repression, Munich.

Історія християнства на Закарпатті сягає глибокої давнини, а дослідники по цей час сперечаються до влади якого єпископства входили місцеві парафії. Після укладення Ужгородської унії 1646 р. та смерті останнього православного єпископа Досифея Угольського в 1735 р., православ'я на землях Північно-Східної Угорщини майже припинило своє існування. На початку ХХ ст. серед русинів розпочався православний рух. Угорський уряд всіляко намагався перешкодити цьому явищу, бачачи в ньому соціальний і національно-визвольний характер. Влада організувала два судові процеси проти православних в Мараморош-Сиготі (1903-1904, 1913-1914 рр.), які не могли припинити цей процес. На чолі православного руху став ієромонах Олексій (Кабалюк) (канонізований у 2001 р.)¹.

Із включенням Закарпаття до складу Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь (1919 р.) православна церква отримала можливість вільно розвиватися. Згідно з канонічними правами, на цю територію поширила свою владу Сербська православна церква (далі СПЦ). У 1921 р. Синод СПЦ направив на Підкарпатську Русь свого делегата – єпископа Нішського Досифея (Васича). Цьому єпископу належить значна роль в утвердженні православ'я серед русинів. Він заснував десятки православних парафій, упорядкував чернече життя. Були ство-

1 Данилець, Юрій. *Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторуського сповідника*. Чернівці : Місто, 2013. 168 с.

Po zložení mníšskych sľubov

рені чоловічі і жіночі монастирі в Ізі, Липчі, Теремлі. Після єпископа Досифея «Карпаторуською православною церквою» керували єпископ Новосадський Іриней (Чирич)², Призренський Серафим (Іованович)³ та Бітольський Йосип (Цвйович)⁴.

У 1931 р була відновлена Мукачівська кафедра, до складу якої також увійшли парафії Східної Словаччини. Першим Мукачівсько-Пряшівським єпископом став Дамаскін (Грданичка). Єпископ реорганізував Духовну консисторію, сприяв підвищенню освіти духовенства. Чеський уряд почав надавати православному духовенству фінансову допомогу⁵. В 1936 р. до складу Мукачівсько-Пряшівської єпархії входили 127 парафій і 160 тис. чол. Діяло також п'ять монастирів: три чоловічі – Свято-Миколаївський (Іза), Свято-Преображенський (Теребля), Преп. Іова Почаївського (Ладомирова), і два

жіночі – Різдва Пресв. Богородиці (Липча) і Благовіщення Пресв. Богородиці (Домбоки). Крім того існувало ще п'ять чоловічих скитів⁶. У 1938 р на Мукачівсько-Пряшівську кафедру був призначений єпископ Володимир (Раїч). У Мукачеві єпископ пробув недовго, оскільки, згідно з Мюнхенським угодою частина Підкарпатської Русі була окупована Угорщиною. Єпархіальне управління та архієрей перейшли до Хуста, який у березні 1939 р. також захопили угорці.

- 2 Данилець, Юрій. *Діяльність єпископа Новосадсько-Бачкського Іринія (Чирича) на Підкарпатській Русі в 1927-1928 рр.* // *Сакратіса-Карпатика*. Вип. 35. Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. Ужгород, 2006. С. 161-166.
- 3 Данилець, Юрій. *Мисионерская деятельность епископов Ириния (Чирича) и Серафима (Иовановича) на Подкарпатской Руси (1927-1930 гг.) (на материалах Закарпатья)* // *Саборност VIII, Пожаревац*, 2014. С. 101-116.
- 4 Данилець Юрій. *Окремі аспекти діяльності єпископа Йосифа (Цвієвича) на Закарпатті в 1930-1931 рр.* // *Матеріали Дніпропетровської сесії II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання»* (Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.). Частина V. Дніпропетровськ, 2013. С. 158-160.
- 5 ДАНИЛЕЦЬ, Юрій. *Окремі аспекти діяльності єпископа Дамаскіна (Грданички) на Підкарпатській Русі (1931–1938 рр.)* // *Православ'я – цивілізаційний стрижень слов'янського світу*. Зб. наук. праць / Ред. колегія: П.П. Толочко (головний редактор), О.П. Моця (відповідальний редактор) та ін. К.: Фенікс, 2011. С. 262-267; Його ж. *Мисионерська діяльність єпископа Дамаскіна (Грданички) на Підкарпатській Русі* // *Pravoslávny biblický zborník*. Горлице. I / 2015. С. 103-113; HUMENSKÝ M. Vladyka Damaskin (Grdanicki). *In Pravoslavia a súčasnosť. Zborník príspevkov zo VII. vedeckej konferencie študentov, absolventov a mladých vedeckých pracovníkov*. Prešov, 31. marec 2015. С. 102-107.
- 6 Алексий (Дехтерев), инок. *Православие на Подкарпатской Руси* // *Подкарпатская Русь (1919-1936)*. Ужгород, 1936. С. 99.

У квітні 1941 р. єпископа Володимира заарештували, а в жовтні того ж року вислали до Сербії⁷.

Регент Угорщини Міклош Хорті призначив «адміністратором греко-східних угорських та греко-східних русинських церковних частин» Михайла Попова. Попов проводив проугорську політику і намагався створити в Угорщині «Автокефальну Православну Церкву»⁸. 5 лютого 1944 р. новим адміністратором був призначений ігумен Феофан (Сабов). У документі його посада значиться як «Єпископський Заступник і Адміністратор Православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії»⁹.

Після визволення Закарпаття Радянською армією в кінці жовтня 1944 р. розпочався процес інтеграції краю до складу СРСР, а місцевих православних під омофор Московського Патріарха. Остаточний перехід з Сербської православної церкви був закріплений на засіданні Священного Синоду Руської православної церкви від 22 жовтня 1945 г. Після ратифікації радянсько-чехословацького договору, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. у складі УРСР була утворена Закарпатська область¹⁰.

Православне духовенство в основному вітало визволення Закарпаття у жовтні 1944 р. Доповідна записка політичного управління 4 Українського фронту підтверджує нашу думку. Автор документу – полковник С. Тюльпанов вказував, що православні приймають активну участь у возз'єднанню русі краю з СРСР. «Православное движение не было ни большевистским, ни советским (как утверждали венгры), скорее можно говорить – оно было умеренно антисоветским, но оно было определено национальным, народным движением, формой борьбы за сохранение своей национальной и русской культуры»¹¹.

Однак, Червона армія принесла не тільки визволення, а й політичні репресії та переслідування релігійних спільнот. Першою відчула принади радянзації на собі греко-католицька церква та її духовенство. 1 листопада 1947 р. було вби-

7 Данилец, Юрий. *Пастырская деятельность епископа Владимира (Раича) в Закарпатье накануне и в годы Второй мировой войны* // Вестник Пермского университета. История. 2010. Вып. 1 (13). Война и российское общество. Пермь, 2010. С. 21-29.

8 Данилец Ю. *Релігійна діяльність Михайла Попова на Закарпатті в 1938-1944 роках* // Українське релігієзнавство. 2007. № 43. С. 99-105; Данко О. *Православна церква на Закарпатті* // Закарпаття під Угорщиною 1938-1944 рр. / Упор. та передм. В. Маркуся та В. Худанича. Ужгород: Гражда, 1999. С. 165-181; Хланта О., Офіцинський Р. *Про один із закарпатоукраїнських епізодів міжнародно-релігійного контексту (Діяльність Михайла Попова, адміністратора Мукачівської православної єпархії у 1938-1944 роках)* // Україна на міжнародній арені у ХХ столітті. Науково-методичний збірник матеріалів конференції на допомогу учням шкіл і студентам (Ужгород, 13 травня 1999 р.). Ужгород : Патент, 2000. С. 61-84.

9 АРХИВ УПРАВЛЕНИЯ СЛУЖБЫ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ. Арх. уголовное дело 1411-С. (Попов М.М.) (7. 04. 1947–16. 08. 1947 гг.). Л. 395.

10 Макара, Микола. *Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.)*. Ужгород, 1995. С. 51.

11 РОССИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ СОЦИАЛЬНОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ. Ф. 386. Оп. 2. Д. 5. Л. 205.

Kázeň

то греко-католицького єпископа Теодора (Ромжу). Протягом всієї акції проти церкви було заарештовано 124 священників, з них 28 померло у тюрмах і таборах¹². Переслідуванню було піддано й інші релігійні спільноти.

Дана публікація присвячена вивченню життєвого шляху одного із репресованих православних священників – ігумена Іустина (Сідака). Наукових досліджень, що присвячені вивченню біографії релігійного діяча вийшло не багато. Проблемою репресій проти релігійних організацій на Закарпатті в радянський час займалися О. Довганич та О. Хланта¹³. Крім того названі дослідники підготували окремий нарис про ігумена Іустина в збірнику документів «Реабілітовані історією»¹⁴. Автор цих рядків у співавторстві також опублікував нарис про о. Сідака в 2011 р., спираючись в основному на документи єпархіального архіву

12 Детальніше про репресії проти греко-католицької церкви див.: БЕНДАС, Стефан, БЕНДАС, Даниїл. *Священники-мученики, сповідники вірності*. Ужгород, 1999. 412 с.; ПУШКАШ, Ласло. *Кир Теодор Ромжа: життя і смерть Єпископа*. Львів, 2001. 244 с.; ФЕНИЧ, Володимир. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною. Ужгород, 2007. 107 с.

13 ДОВГАНИЧ, Омелян, ХЛАНТА, Омелян. *У жорнах сталінських репресій: 3 історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з РПЦ, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х рр. XX ст.* / Передм. В. Беда. Ужгород : Карпати-Гражда, 1999. 126 с., іл.

14 ДОВГАНИЧ, Омелян, ХЛАНТА, Омелян. *Смисл його життя у служінні народові // Реабілітований історією: В 27 т. Закарпатська область: У 2 кн.* Ужгород: Закарпаття, 2004. Кн. 2. С. 533-537.

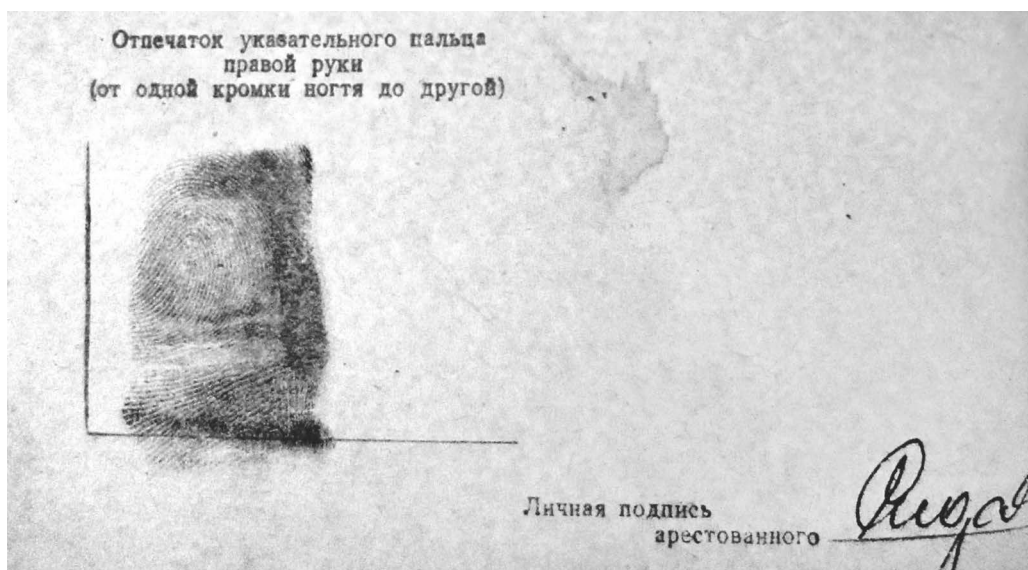
в Мукачеві¹⁵. Підготовлено статтю про репресії проти православного духовенства на Закарпатті у 1940-1950 рр.¹⁶.

Джерельною основою нашої статті стали матеріали архіву Мукачівської православної єпархії, Державного архіву Закарпатської області, Російського державного архіву соціальної і політичної історії, спогади очевидців. Особливо унікальні матеріали містяться в кримінальній справі священика, що виявлена нами в Галузевому архіву Служби безпеки України у м. Київ¹⁷.

Михайло Сідак народився 14 жовтня 1918 р. в с. Збини¹⁸ в багатодітній родині лісоруба Василя Сідака та Олени Щербей¹⁹. В сім'ї народилося 10 дітей. У сусідньому селі Жденієво хлопець закінчив 4 класи народної школи. У 1930 р. батьки віддали сина продовжувати навчання у Свалявську гімназію. Припускаємо, що саме в гімназії М. Сідак прийняв православ'я, адже на той час його рідне село було суцільно греко-католицьким.

У 1930-х рр. на території Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії не було власних духовних закладів. У зв'язку з цим єпископ Дамаскін (Грданічка)²⁰ у 1934 р. направив юнака з гірського села до Сремських Карловців (Sremski Karlovci, Воєводина, Сербія). У цьому місті діяла духовна семінарія, яку закінчило чимало вихідців із Закарпаття. Богословські студії в семінарії тривали до 1940 р.²¹. Після семінарії Михайло вступив на богословський факультет Белградського університету²². У зв'язку з початком війни Німеччини проти Югославії навчання було припинено. З весни 1941 р. до літа 1942 р. Михайло був послушником монастиря Велика Ремета в Сремських Карловцях.

-
- 15 ДАНИЛЕЦЬ, Юрій, МОНИЧ, Олександр. *Ігумен Іустин (Сідак) // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в XX ст.* / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Паканич), прот. О. Монич, А. Світлинець, Д. Анашкін, С. Канайло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина. Ужгород, 2011. С. 120-127.
 - 16 ДАНИЛЕЦЬ, Юрій. *Священники-мученики: репресії проти православного духовенства на Закарпатті (на межі 1940-1950 рр. XX ст.)* // Персонал. 2007. №1. С. 36-41.
 - 17 ГАЛУЗЕВИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (далі ГА УСБУ). Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). 267 арк.
 - 18 Нині Воловецький район Закарпатської області України.
 - 19 Особова справа ігумена Іустина (Сідака) // Поточний архів Мукачівської православної єпархії.
 - 20 Про єпископа Дамаскіна (Грданічку) дет. див: ДАНИЛЕЦЬ, Юрій. Окремі аспекти діяльності єпископа Дамаскіна (Грданічки) на Підкарпатській Русі (1931–1938 рр.) // Православ'я – цивілізаційний стрижень слов'янського світу. Зб. наук. праць / Ред. колегія: П.П. Толочко (головний редактор), О.П. Моця (відповідальний редактор) та ін. – К.: Фенікс, 2011. – С. 262-267; ДАНИЛЕЦЬ, Юрій. Місіонерська діяльність єпископа Дамаскіна (Грданічки) на Підкарпатській Русі. In *Pravoslavny biblicky zbornik. Gorlice. I* / 2015. С. 103-113; HUMENSKÝ, Miroslav. Vladyka Damaskin (Grdanicki) In *Pravoslavie a súčasnosť. Zborník príspevkov zo VII. Vedeckej konferencie študentov, absolventov a mladých vedeckých pracovníkov*. Prešov, 31. marec 2015. С. 102-107.
 - 21 ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (Далі ДАЗО). Ф. Р – 1490. Оп. 4д. Спр. 168. Арк. 98 зв.
 - 22 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 21.

Z trestného spisu (na obrázku vidieť dva texty v ruštine - odlačok ukazováka na pravej ruke (od jedného okraja nechty k druhému) a - osobný podpis väzňa)

У 1942 р. німецькі каральні органи провели масові арешти серед духовенства сербської православної церкви. Було заарештовано більшість архієреїв СПЦ на чолі з патріархом Гавриїлом (Дожич). У згаданому монастирі був заарештований і М. Сідак. Німці відправили затриманого у м. Бреслау²³, де він працював продуктовому магазину до жовтня 1943 р.²⁴

Portrét z tábora

У документах кримінальної справи знаходимо інформацію про перечення з примусових робіт. «В связи с тем, что я являлся подданным Венгрии, которая в тот период времени являлась союзником Германии, я через администрацию главной продуктовой базы обратился в венгерское консульство, находящееся в г. Бреслау, с ходатайством о моем возвращении в Венгрию. На мое заявление через некоторое время пришел ответ, где указывалось. Что мне необходимо заполнить соответствующие анкеты, которые тот час же мною были заполнены, отданы администрации указанной базы, а оттуда отосланы в консульство. Через несколько дней я получил документы на право въезда в Венгрию»²⁵. По-

23 Breslau, пол. Wrocław, Вроцлав, Сілезія, Польща.

24 Особова справа ігумена Іустина (Сідака) // Поточний архів Мукачівської православної єпархії.

25 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 34 зв.

вертаючись до Угорщини, М. Сідак був затриманий на кордоні на 30 днів для встановлення особи.

Восени 1943 р. М. Сідак перебирається до Угорщини, де стає слухачем православного богословського факультету Будапештського університету. Паралельно з навчанням він виконує обов'язки псаломщика у с. Жденієво на Закарпатті. Студенти були під пильним наглядом німецького Гестапо. Один із листів до свого друга М. Сідак завершив словами: «Терпи козак, отаманом будеш». Через цей вислів його було викликано на допит, але через дві доби звільнено. Повернувшись у вересні 1944 р. на Закарпаття Михайло влаштувався на роботу в Хустську десятирічку. Викладав німецьку мову, історію, Закон Божий²⁶.

Приїхавши до Хуста, він часто відвідував Свято-Пантелеймонівський скит на околицях міста. Цю обитель у 1936 р. заснував ієромонах Мелетій (Руцак), що повернувся з Афону. Під впливом о. Мелетія, Михайло приймає чернецтво. 4 липня 1946 р. монах Іустин пише листа на ім'я єпископа Мукачівсько-Ужгородського Нестора (Сидорук) у якому просить рукоположити його у священницький сан. 21 вересня 1946 р., на божественній літургії в Іллінській каплиці Липчанського жіночого монастиря єпископ Нестор висвятив Іустина у сан ієродиякона, а наступного дня, в храмі Різдва Богородиці – в сан ієромонаха²⁷. Першим приходом, де служив о. Іустин було с. Чумальово на Тячівщині. Настоятелем Свято-Покровського храму молодий ієромонах прослужив з червня 1947 р. до 5 квітня 1948 р. Про пастирську діяльність ієромонаха Іустина в Чумальові не достатньо інформації. В його особовій справі, що знаходиться в єпархіальному архіві в Мукачеві, міститься лише автобіографія, написана 30 січня 1947 р. в Чумальові.

Інформацію про діяльність в Чумальові доповнюють матеріали допитів о. Іустина, проведені у квітні-липні 1951 р. На допиті від 11 квітня 1951 р. слідчий запитав арештованого, чи навчав той релігії дітей шкільного віку, після возз'єднання Закарпаття з УРСР. Чернець повідомив, що «проживая в с. Чумалево я в марте 1947 года только один раз в церковном доме собрал примерно 20 или 30 человек детей школьного возраста, которым объяснял, как нужно им подготовиться к исповеди. Это действие я обучением детей религии не считаю и случай был единичным, т.к. органами советской власти мне было запрещено проводить аналогические занятия»²⁸. До допитів було залучено свідків, в тому числі учнів 8-10 класів з с. Чумальово²⁹. Вони повідомили, що відвідували після богослужінь уроки Закону Божого. Священик читав учням Біблію, трактував її зміст, вчив церковних пісень.

У квітні 1948 р. ієромонах Іустин був переведений на пастирське служіння в с. Негрово Іршавського округу. Певний час також обслуговував парафію

26 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 21 зв.

27 Особова справа ігумена Іустина (Сідака) // Поточний архів Мукачівської православної єпархії.

28 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 23.

29 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 93-96.

Ako vysvätený ihumen

в с. Доробратово. 10 вересня 1950 р. священник звернувся до Патріарха Московського Алексія з листом, у якому просив прийняти його слухачем Московської духовної академії. Однак прохання ієромонаха Іустина залишилося поза увагою³⁰. До Різдва Христового 1951 р. з благословення єпископа Іларіона (Кочергіна) ієромонаха Іустина (Сідака) було нагороджено набедреником.

У с. Негрово у священника виникли проблеми з уповноваженим окружному КПБУ А. Ржецьким, котрий працював також старшим землевпорядником Іршавського округу. На початку квітня 1950 р. до уповноваженого ради у справах РПЦ в Ужгороді надійшов лист-звернення від православних вірників с. Негрово. Селяни повідомляли, що під час одного з богослужінь до храму ввійшов А. Ржецький, що був у стані сп'яніння. Він чіплявся до жінок та грозив засадити свяще-

ника до в'язниці. о. Іустин заспокоїв вірників та попросив їх розійтися по домівках. Лист підписало 20 вірників. Селяни наголошували, що в разі необхідності можуть зібрати до 200 підписів³¹.

6 квітня 1951 р. ієромонах Іустин був заарештований органами МДБ. Документи кримінальної справи свідчать, що 24 березня було затверджено постанову на арешт та постанову на обрання міри затримання. Арешт санкціонували заступник прокурора УРСР Шугуров та міністр держбезпеки УРСР Ковальчук. У першому документі вказувалося, що «Сідак, будучи ворожебно настроєним по отношению к советской власти, используя свое положение священнослужителя, проводит среди населения антисоветскую агитацию, в которой выражает недовольство существующим в СССР политическим строем и возводит клевету на советскую действительность»³².

Безпосередньо арешт та обшук здійснив старший оперуповноважений УМДБ в Закарпатській області лейтенант Черних. У протоколі обшуку вказувалося, що на квартирі у Сідака було виявлено: паспорт, військовий квиток, періодичні видання та книги різного змісту³³. 9 квітня 1951 р. старший слідчий спецвідділу лейтенант Пацула прийняв справу до свого провадження і початку попереднього слідства³⁴. Допити заарештованого проводилися в основному

30 Особова справа ігумена Іустина (Сідака) // Поточний архів Мукачівської православної єпархії.

31 ДАЗО. Ф. Р – 544. Оп. 2. Спр. 23. Арк. 19-21.

32 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 7.

33 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 14.

34 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 2.

у нічну частину доби. Перший допит слідчий провів у ніч з 9 на 10 квітня 1951 р. (22 год. 40 хв. – 01 год. 45 хв.). Питання стосувалися переважно основних віх біографії³⁵. Наступного дня допит проводився з 23 год. 00 хв. до 4 год. 00 хв. Священик повідомив, що під час богослужіння в храмі звертався до вірників з моральними настановами, навчав дітей шкільного віку слухати батьків, поважати старших, брати приклад з Христа Спасителя³⁶. Під час допиту 13 квітня слідчий звинуватив заарештованого у антирадянській діяльності. Зокрема було наведено приклади виступів священика на зборах священиків у м. Мукачево (весна 1950 р.), в с. Білки (літом 1948 р.), під час богослужіння в с. Негрово. Більшість звинувачень арештований відкинув.

До справи залучили покази свідків, що були зібрані задовго до арешту (у серпні 1950 р., лютому 1951 р.) та безпосередньо під час попереднього слідства. Серед свідків фігурують колишній голова сільради, дружинник, секретар парторганізації, учні, представники духовенства. Один із свідків повідомив, що під час зборів священиків у с. Білки 12 липня 1948 р. Сідак заявив: «Православным грозят две опасности, это справа коммунизм, а слева католицизм, и если мы хотим спасти себя от этих двух опасностей, то мы должны бороться и с тем и с другим нашим врагом, т.е. мы должны бороться как с католицизмом так и с коммунизмом»³⁷. Інший свідок заявив, що 23 квітня 1950 р., під час обіду в честь інтронізації нового єпископа, о. Іустин проголосив наступні слова: «Мы примем к себе в епископы и цыгана, если он придет к нам с правдой. Но если к нам придет Сталин без правды, то мы его не примем»³⁸.

14 квітня 1951 р. лейтенант Пацула підготував постанову про пред'явлення звинувачення. Після цього документу о. Іустин із заарештованого перетворився на обвинуваченого. Слідчий продовжив свою роботу, допити відновилися. З 14 квітня по 14 травня 1951 р. було проведено 10 допитів обвинуваченого та чимало допитів свідків³⁹. Їх зміст свідчить про те, що лейтенант Пацула намагався виявити зв'язок ієромонаха з угорською та німецькою розвідкою, довести його антиколгоспну агітацію та антирадянську діяльність, зберігання антирадянської літератури. З допитів стає також зрозуміло, що під час обшуку священику було підкинута книга антирадянського змісту.

21 травня 1951 р. справу було передано начальнику 4 відділення спецвідділу УМДБ, капітану Хроловичу⁴⁰. 1 червня 1951 р. він провів допит обвинувачено-

35 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 20-21 зв.

36 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 23.

37 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 81.

38 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 84 зв.

39 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 31-53.

40 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 3.

го. Питання торкалися кількості землі, якою користувався священик, виступів проти колгоспного ладу та комсомолу⁴¹. Наступного дня було ухвалено постанову про продовження строку ведення слідства і тримання під вартою. Цей документ містить важливі факти, що потребують аналізу. Зокрема, у постанові вказувалося, що 14 квітня 1951 р. Сідаку було пред'явлено звинувачення по ст. 54-10 ч. 2. УК УРСР, але винним він себе не визнав. На допитах в УМДБ обвинувачений показав, що під час Другої світової війни він перебував на території Югославії, Угорщини та Німеччини.

«С целью проверки и установления преступной деятельности Сидак на территории указанных стран нами посланы запросы в МГБ СССР и МГБ УССР, но ответы пока не получены. В показаниях свидетелей к делу Сидак имеются существенные противоречия, для устранения которых нами посланы запросы в Иршавский, Хустский, Раховский, Тячевский окротделы МГБ и Мукачевский Горотдел МГБ с целью дополнительного допроса свидетелей по делу, но ответов пока не поступило»⁴². Крім того, ієромонах Іустин заявив клопотання про додатковий допит 22 свідків, які мали підтвердити, що він не проводив антирадянську агітацію в храмі в с. Негрово.

Допити свідків підтвердили слова обвинуваченого. У згаданому випадку з Ржецьким виявилось, що твердження цього чиновника були не правдивими. Священик не виступав у храмі з антирадянськими закличками, не зривав збори колгоспників після богослужіння. Селяни заявляли, що Ржецький був у стані сп'яніння, порушував громадський спокій, ображав священика та вірників.

15 червня 1951 р. капітан Хролович, розглянувши матеріали справи, передав її для подальшого ведення слідства начальнику 3 відділення спецвідділу УМДБ, капітану Гаврилову⁴³. Останній, вивчивши документи, прийняв рішення провести ряд додаткових слідчих міроприємств⁴⁴. Крім допитів було проведено ряд очних ставок обвинуваченого з свідками, долучено довідки та характеристики з різних установ, пояснюючі записки.

3 липня 1951 р. капітан Гаврилов підготував протокол про завершення слідства. 4 липня – був надрукований обвинувальний висновок, який 6 липня затвердив заступник прокурора Закарпатської області⁴⁵. Справу було направлено до суду. 17-18 липня 1951 р. відбувалося засідання судової колегії в кримінальних справах Закарпатського обласного суду. Справа розглядалася у закритому режимі. Згідно протоколу засідання, свідки, що мали свідчити у справі не з'явилися на суд. Було прийнято рішення розпочати слухання в їх відсутності, а остан-

41 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 54-55.

42 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 55 а.

43 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 5.

44 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 6.

45 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 224.

ніх викликати на другий день засідання. Підсудний виголосив клопотання про виклик до суду додаткових свідків. Ці особи мали підтвердити слова о. Іустина про те, що під час випадку у с. Білки він говорив про боротьбу проти католицизму та атеїзму (безбожжя)⁴⁶.

«Головуючий зачитав обвинувальний висновок. Підсудний признає себе винним частково»⁴⁷. У своєму виступі підсудний заявив, що «в своїх проповідях іноді я призивав до боротьби руську церков, але тільки духовної, т. е. релігійної по відношенні до моралі віруючих. У 1948 р. в с. Білках, я призвав священників боротися против католицизму, який все був нашим ворогом і атеїзму, т. е. безбожжя. Я розумів боротьбу духовну, щоб учити народ чесності, але під атеїстами я нерозумів комуністів, бо атеїстом може бути не тільки комуніст. Я, як священник повинен поширювати віру. В політичній формі я ніколи не висловлювався. Против комунізму як соціального матеріального устроюства я ніколи не виступав, а навпаки, підтримував, що доказує і те, що я сам брав участь в організації колгоспу у нашому селі... Я не вважаю боротьбу против атеїзму, одну із видів боротьби против комунізму. Всі мої проповіді були проведені в рамках допустимих конституцією. Я старався працювати в користь держави і народу, а не на ущерб»⁴⁸.

Наступного дня робота суду продовжилася. Прибуло 4 із 6 свідків, які підтвердили слова обвинуваченого. Їх виступ показав, що під час попереднього слідства їх слова були записані не зовсім точно. Під час дебатів прокурор заявив, що вина підсудного доведена повністю та просив засудити його до 10 років. В свою чергу адвокат виступив з протилежною думкою, вважаючи вину підсудного не доведеною⁴⁹.

У підсумку Закарпатський обласний суд на підставі ст. 54-10 ч. II КК УРСР, з санкції ст. 54-2 КК УРСР засудив о. Іустина (Сідака) до позбавлення волі у виправно-трудовах таборах строком на 10 років, з поразкою в правах строком на 5 років і конфіскацією належного йому майна⁵⁰.

19 липня 1951 р. ієромонах Іустин подав касаційну скаргу до Верховного суду УРСР⁵¹, однак вона була відхилена. Для відбуття покарання засудженого відправили в Унженський табір на станцію Сухобезводна колишньої Горьківської області Росії.

46 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 231.

47 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 231 зв.

48 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 232.

49 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 238.

50 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 240.

51 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 242-243.

30 березня 1954 р. о. Іустин написав скаргу на ім'я голови Ради Міністрів СРСР Г. Маленкова⁵². 20 травня 1954 р. на ім'я голови Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилова було відправлено клопотання про помилування від матері засудженого⁵³. 2 серпня 1954 р. скаргу було розглянуто старшим ревизором управління Міністерства Юстиції по Закарпатській області. Він залишив вирок без змін⁵⁴.

7 червня 1956 р. звільнений з ув'язнення на основі указу Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1956 р. зняттям з нього судимості і всіх право обмежень⁵⁵.

Повернувшись з табору на Закарпаття о. Іустина було прийнято у клір Мукачівсько-Ужгородської єпархії та направлено на приход у с. Білки Іршавського району⁵⁶. 23 жовтня 1956 р. єпископ Варлаам (Борисевич) переводить ченця в с. Великий Раковець, з обслуговуванням с. Малий Раковець Іршавського району. На початку 1957 р. перебув у складі братії Свято-Преображенського чоловічого монастиря в с. Теремля Тячівського району. В лютому-березні 1957 р. о. Іустин обслуговує Вознесенський та Покровський храми м. Хуст.

У 1957 -1961 рр. він настоятель приходу у с. Ділове з обслуговуванням с. Кобилецька Поляна Рахівського району. За розпорядженням єпархіального управління, ієромонах Іустин тимчасово обслуговував храми в с. Добрянське Тячівського району, селах: Ясіня, Лазещина, Чорна Тиса Рахівського району⁵⁷.

31 березня 1960 р. ієромонах Іустин (Сідак) інформував уповноваженого у справах РПЦ, що в с. Ділове Рахівського району було зрізано три придорожні хрести, розграбовано каплицю, культові речі викинуто на берег річки. «Хрест кинули в Тису, а вода занесла його на румунську сторону»⁵⁸. З приводу подій у Діловому в архіві знаходимо також колективний лист віруючих від 10 червня 1960 р. на ім'я М. Хрущова⁵⁹.

Після повернення з ув'язнення, ієромонах Іустин пише кілька листів до Москви з проханням посприяти у здобутті вищої богословської освіти. Особливо цікавою є переписка, що велася влітку 1958 р. Так 21 червня 1958 р. керуючий

52 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 249-253.

53 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 247-248.

54 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 255-259.

55 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 263.

56 Данилець, Юрій, Монич, Олександр. *Ігумен Іустин (Сідак) // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в XX ст. / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуев), архієпископ Антоній (Паканич), прот. О. Монич, А. Світлинець, Д. Анашкін, С. Канайло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина. Ужгород, 2011. С. 126.*

57 Особова справа ігумена Іустина (Сідака) // Поточний архів Мукачівської православної єпархії.

58 ДАЗО. Ф. Р – 544. Оп. 3. Спр. 36. Арк. 46.

59 ДАЗО. Ф. Р – 544. Оп. 3. Спр. 36. Арк. 123.

справами Московської патріархії переслав архієпископу Варлааму листа ієромонаха Іустина до Патріарха Московського Алексія І. Наведемо частину цього листа: «Прошу оказать мне помощь в пополнении своих знаний, т.е., поступить на один из западноевропейских богословских факультетов, будь это протестантских (Восточная Германия), старокатолических (Швейцария), или же англиканских в Англии. Среднее богословское образование получил в духовной семинарии Св. Саввы в Сремских Карловцах (Югославия). Год слушал лекции на богословском факультете Белградского университета. Закончил духовную семинарию в Будапеште. Все это меня не удовлетворяет, так как не успел овладеть ни одним из европейских языков, дающих возможность поближе познакомиться с богословской мыслью, как святых Отцов, так и нашего времени»⁶⁰.

Керуючий справами Московської патріархії рекомендував архієпископу Варлааму: «1. Объяснить иеромонаху Иустину всю несознательность его домогательств, принимая к тому же во внимание его незнание европейских языков; 2. Сообщить характер этого иеромонаха в отношении умственном и нравственности»⁶¹.

14 серпня 1961 р. ієромонах Іустин (Сідак) був знову призначений настоятелем храму в с. Негрово Іршавського району. У 1964 р. нагороджений наперсним хрестом, а в 1967 р. саном ігумена. У с. Негрово ігумен Іустин прослужив до 7 лютого 1978 р., коли у зв'язку з погіршенням здоров'я, вийшов за штат.

В особовій справі ігумена Іустина знаходимо чимало позитивних відгуків про нього як священика. «Полный духовных способностей, сеет семена любви Евангелия Христова в сердцах вверенного ему словесного стада. Не жалея своих физических сил, как проповедник-миссионер, является везде, где нужно питать алчущих духом Словом Божиим. Как ученый богослов, стоит непоколебимо на стражи Православной Веры, не впуская волков в ограду Христову»; «Уважаем прихожанами за хорошее служение и проповеди. Безукоризненного морального поведения»⁶². 16 вересня 1992 р. Закарпатський обласний суд реабілітував ігумена Іустина, знявши з нього всі звинувачення⁶³. Однак, вже 21 жовтня 1992 р. внаслідок тривалої хвороби ігумен помер.

Таким чином, ігумен Іустин був одним із тих священиків, котрі сумлінно виконували свій обов'язок перед церквою. Через свої погляди його було переслідувано та ув'язнено на довгі роки тюремного ув'язнення. Після амністії він повернувся в рідний край, не зламався під тиском системи. Священик і надалі продовжував свій подвижницький шлях.

60 ДАЗО. Ф. Р – 544. Оп. 3. Спр. 36. Арк. 123.

61 ДАЗО. Ф. Р – 544. Оп. 3. Спр. 36. Арк. 123.

62 Особова справа ігумена Іустина (Сідака) // Поточний архів Мукачівської православної єпархії.

63 ГА УСБУ. Архівна кримінальна справа № 75887-ФП (Сідак Михайло Васильович). Арк. 265.

K ŠEŠŤDESIATINÁM PROF. PhDr. PETRA ŠVORCA, CSc.

Peter KOVAL

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Posledný januárový deň roku 2017 oslávil životné jubileum člen Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. Narodil sa v Liptovskom Mikuláši a základnú školu absolvoval vo svojom bydlisku Štrbe. Gymnaziálne štúdiá s humanitným zameraním ukončil v roku 1976 v Poprade. Vysokoškolské štúdium (v odbore dejepis – filozofia) absolvoval na FF v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (UPJŠ) v Košiciach v roku 1981. Bolo pre neho mimoriadne úspešné a získal Cenu rektora UPJŠ v Košiciach. V rovnakom roku získal akademický titul PhDr. na FF v Prešove.

V roku 1981 sa začala profesionálna kariéra prof. Švorca na pozícii odborného pracovníka Východoslovenského múzea v Košiciach, kde sa zameriaval na súčasné dejiny a dejiny poľnohospodárstva. Od januára 1983 je jeho meno späté

v pedagogickej i vedeckej sfére s historickým pracoviskom FF v Prešove. Do roku 1998 zastával na Katedre dejín FF UPJŠ miesto odborného asistenta. Odzrkadlením jeho historicko-vedeckých snáh bola úspešná obhajoba kandidátskej práce a získanie titulu CSc. na pôde FF Univerzity Komenského v Bratislave v roku 1990. Témou jeho dizertácie bola kolektivizácia a vývoj poľnohospodárstva na Spiši v 50. a 60. rokoch.

Vedecko-pedagogický titul docent bol P. Švorcovi udelený na FF PU v Prešove v roku 1998. Habilitačná práca niesla názov *Slováci, Rusíni-Ukrajinci a československá štátnosť*. Od roku 2004 pôsobí na katedre dejín a archívniectva ako profesor.

V rámci univerzitných štruktúr zastával prof. Švorc viacero funkcií. V rokoch 2001 – 2005 bol vedúcim Katedry slovenských dejín a archívniectva na FF PU, 2011 – 2012 prodekanom FF PU; od roku 2012 poverený vedením Katedry novovekých a najnovších slovenských dejín IH FF PU. V rokoch 1991 – 1993 bol členom Akademického senátu UPJŠ v Košiciach a v rokoch 1994 – 1996 bol predsedom Akademického senátu FF v Prešove UPJŠ v Košiciach a v tom istom období aj členom Rady vysokých škôl SR. V roku 2000 – 2003 zastával funkciu podpredsedu Akademického senátu PU.

Profesor Švorc sa v pedagogickej činnosti už ako odborný asistent zamerával na disciplínu Dejiny Československa po roku 1918 a Úvod do štúdia dejepisu, ktorých garantom je dodnes. V prednáškovej činnosti sa rovnako venoval problematike rozpadu Rakúsko-Uhorska, slovenskému a českému odboju počas prvej svetovej vojny, vzniku ČSR a vytvárania jej hraníc so zameraním na územie Podkarpatskej Rusi.

Tieto témy boli dominantné aj pri vedení desiatok bakalárskych, diplomových a doktorandských prác. V súčasnosti zabezpečuje na IH výučbu predmetov na všetkých troch stupňoch štúdia: *Slovenské a československé dejiny po roku 1918*, *Úvod do štúdia dejepisu*, *Historický proseminár*, *Vybrané kapitoly z dejín ČSR*, *Dejiny Podkarpatskej Rusi 1918 – 1946*, *Národnostná otázka v medzivojnovom Československu*, *Politický systém prvej ČSR*, *Základy vedeckej práce*, *Metodológia dejín*, *Slovenské dejiny v 20. storočí*. Profesor P. Švorc je garantom študijných programov archívnictvo a slovenské dejiny (3. stupeň).

Vo vedeckom výskume sa venuje cirkevným dejinám, dejinám Československa v medzivojnovom období s osobitým zreteľom na dejiny Podkarpatskej Rusi a východného Slovenska. Toto zameranie sa odzrkadlilo v zapojení sa do viacerých grantových úloh riešených na pôde domácej FF či iných slovenských, príp. zahraničných historických pracovísk. Výstupom jeho grantových aktivít bolo viacero monografických prác v autorstve či spoluautorstve, desiatky vedeckých štúdií a zostavovateľstvo vedeckých zborníkov. Z knižných publikácií možno spomenúť napr.: *Rozbíjali monarchiu. Populárny slovník osobností česko-slovenského odboja 1914 – 1918* (Košice 1992), *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)* (Prešov 2003), *Svidník v premenách času* (Sabinov 2005), *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946* (Praha 2007), *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia* (Prešov 2012), *Štrbské vizitácie a ich aktéri. Od Tolerančného patentu po prvú svetovú vojnu* (Prešov 2016). Ako spoluzostavovateľ sa podieľal na vydaní napr. medzinárodných zborníkov ako: *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei* (Wien 1996), *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939* (Prešov – Graz 2002), *Cirkvi a národy strednej Európy (1800 – 1950)* (Prešov – Wien 2008), *Veľká doba v malom priestore. Zlomové udalosti v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)* (Prešov – Graz 2012).

Za prácu historika bol prof. Švorc viackrát ocenený. Za knihu *Rozbíjali monarchiu* (Košice 1992) získal v roku 1993 *Cenu Literárneho fondu*. Kniha *Sprievodca po sakrálnych pamiatkach a cirkevnom živote Prešova* (Prešov 1992) bola ohodnotená *Cenou mesta Prešov* v roku 2000. *Prémiou Literárneho fondu za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2003* bol ocenený za monografickú prácu *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)* (Prešov 2003). Rektor PU udelil mu v roku 2008 *Cenu rektora* za prácu *Zakletá zem* (Praha 2007). Za svoju publikačnú činnosť bol prof. Švorc zaradený do viacerých biografických slovníkov napr.: *An International Directory of Business*. Aldershot (England) – Vermont (USA) 1994, *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia* (Martin 2001), *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies. III. R – Z* (Praha 2005), *Encyklopedia of Rusyn History and Culture* (Toronto – Buffalo – London 2005), *Encyklopedija istoriji kul'tury karpatskych rusyniv* (Užhorod 2010).

Ocenením jeho práce sú aj členstvá vo viacerých akademických, odborných vedeckých a profesijných organizáciách. Je podpredsedom Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v Bratislave, členom Slovenského národného komitétu historikov, členom Svetovej akadémie rusínskej kultúry (Toronto), členom Slovensko-českej a Slovensko-ukrajinskej komisie historikov, členom Vedeckej rady FF PU v Prešove, členom Vedeckej rady FF UPJŠ v Košiciach, členom Spolku slovenských spisovateľov, členom redakčných rád vedeckých časopisov na Slovensku, v Nemecku, Poľsku a Ukrajine.

Svojou plodnou a poctivou historickou prácou prof. PhDr. P. Švorc, CSc., kvalitatívne pozdvihol výskum slovenských a československých dejín 20. storočia a dejín východoslovenského regiónu. Ako člen IH FF PU v Prešove zvýšil a neúnavným zapájaním aj svojich kolegov do ďalších aktivít na poli historickej vedy sústavne pozdvihuje úroveň a vedecko-pedagogickú prestíž tohto pracoviska.

Použitá literatúra:

- ŠVORC, Peter. 2003. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 424 s. ISBN 80-89046-16-9
- ŠVORC, Peter. 2002. *Personálna bibliografia (do roku 2002)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 80 s. ISBN 80-89046-10-X
- ŠVORC, Peter. 2016. *Štrbské vizitácie a ich aktéri. Od Tolerančného patentu po prvú svetovú vojnu*. Prešov : Universum, 241 s. ISBN 978-80-89046-95-9

Výber z personálnej bibliografie prof. PhDr. Petra Švorca, CSc.

- ŠVORC, Peter. 1988. *Podtatranské premeny*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, 196 s.
- ŠVORC, Peter. 1990. *Profily prvých (T. G. Masaryk, M. R. Štefánik, E. Beneš, M. Dula, K. Kramář, V. Šrobár)*. Prešov : Expertízno-vzdelávací inštitút v Prešove, 1990, 70 s.
- ŠVORC, Peter. 1991. *Zrod republiky. (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914 – 1918)*. Košice : Slovo, 1991, 132 s.
- ŠVORC, Peter. 1992. *Rozbíjali monarchiu. Populárny slovník osobností česko-slovenského odboja 1914 – 1918*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, 175 s.
- ŠVORC, Peter. 1996. *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Prešov : Universum, 1996, 127 s.
- ŠVORC, Peter – KOVAL, Pavol. 1999. *Mestská hromadná doprava v Prešove 1949 – 1999*. Prešov 1999, 100 s.
- ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik – JURČIŠINOVÁ, Nadežda. 2005. *Svidník v premenách času*. Sabinov : Dino, 2005, 111 s.
- ŠVORC, Peter a kol. 2006. *Spríevodca po historickom Prešove*. Prešov : Universum, 2006, 176 s.
- ŠVORC, Peter. 2007. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 318 s.
- ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik. 2009. *Mesto v pohybe*. Prešov : Universum, 2009, 104 s.
- ŠVORC, Peter a kol. 2012. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : FF PU, 2012, 250 s.
- ŠVORC, Peter. 2013. *Keď sa dedinou strigy prehánali*. Prešov : UNIVERSUM, 2013, 126 s.
- ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik. 2014. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období. Sondy do spoločensko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života*. Prešov : FF PU, 2014, 246 s.
- POLLÁK, Miroslav a ŠVORC, Peter (ed.). 2015. *Spišské exody v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2015, 228 s.

ROZHOVORY

*Interiér Casína v Monte Carlo 2. pol. 19. stor.
Foto J. Jurčičin*

ROZHOVOR S PhDr. EVOU KOWALSKOU, DrSc.

PhDr. Eva Kowalská, DrSc.
počas prednášky. Foto Peter Koval'

PhDr. Eva Kowalská, DrSc., je popredná slovenská historička. Venuje sa dejinám raného novoveku so zameraním na dejiny cirkvi a konfesionalizáciu, školstvo a kultúru. Z týchto oblastí publikovala niekoľko monografií a mnoho štúdií, často aj v zahraničí, kde absolvovala aj niekoľko študijných a výskumných pobytov. Je členkou vedeckých rád univerzít a vedeckých inštitúcií aj redakčných rád viacerých časopisov.¹

Ján Adam: *Istý historik, sám sa zlostím na takúto anonymizáciu, takže bol to Ivan Chalupecký, v jednej recenzii alebo rozhovore rozdelil historikov na dve skupiny, tých, čo pracujú (aj) s prameňmi a tých, čo pracujú (len) s literatúrou. V rozdelení bol asi aj kúsok dešpektu k tej druhej kategórii. Prečo si v tej skupine, v ktorej si?*

Eva Kowalská: Lebo si ctím pramene a bez nich to nie je až také zaujímavé. Literatúra je dobrá vec, teórie sú dobrá vec, ale keď nemajú oporu v prameňoch tak vlastne to nie je pravé orechové, nemá to šťavu.

Ján Adam: *Už vo viac ako 30 rokoch starom Úvode do dejepisu, ale napr. aj v svojej poslednej knihe venovanej komparatívnym dejinám Európy hovorí Miroslav Hroch, že je zbytočné rozmnožovať extenzívnym spôsobom už známe poznatky (napr. o postavení poddaných), resp. potvrdzovať to, čo už vieme, radšej treba energiu nasmerovať na syntetizovanie poznatkov smerom ku komparácii a typológii.*

Eva Kowalská: Profesor Hroch mi vždy hovoril, že ma je škoda na to, čo robím, že mám robiť komparatívne dejiny, že na to mám, ale to tam nedávaj (*smiech*). Ja som inej mienky, nie celkom zdieľam tieto jeho bonmoty okolo významu komparácií a teórií. Ale v zásade ak poznáš teóriu a máš ju podloženú autentickým štúdiom, tak lepšie pochopíš, čo sa deje a tým môžeš lepšie porovnávať priebeh istých procesov, ktoré sú aktuálne v súčasnosti alebo ktoré boli v minulosti. Ale to, ako prebiehali v minulosti, by iba na základe nejakého teoretizujúceho poznania nebolo celkom jednoduché dohľadať. Sú veľké udalosti, veľké dejiny, ale na základe štúdia prameňov môžu byť ináč vnímané.

Ján Adam: *Zawsze teoretyzuj, povedal raz Jerzy Topolski. Lahšie sa však teoretizuje tomu, kto si svoje odsedel v archívoch...*

¹ Bližšie: <http://www.history.sav.sk/index.php?id=eva-kowalska>

Eva Kowalská: Presne tak.

Ján Adam... *a najlepšie nad rôznymi materiálmi, čo je nakoniec aj prípad spomínaného M. Hrocha, ako niekomu, kto sa do toho pustí bez takejto predprípravy.*

Eva Kowalská: Bez opory v prameňoch sa historik môže vydať nielen falošným smerom, ale vlastne aj takým, ktorý je viac-menej na povrchu. To je potom falošné vnímanie histórie, keď sa pozeráš len na to, čo už bolo niekde v porovnateľných situáciách, ale vyznenie jednotlivých udalostí alebo jednotlivých procesov v konkrétnych prípadoch bude úplne iné. A to bez poznania nejakých pramenných zdrojov celkom nejde. Ja som proste stará škola.

Ján Adam: *Nedávno v Postoji uverejnili článok Daniela Pipesa (syna Richarda Pipesa), ktorý vyzdvihuje kritiku súčasného stavu a štúdia histórie od Niala Fergussona z jesene minulého roku.² Ten poukázal na úpadok štúdia „klasických“ odvetví historiografie ako sú politické a sociálno-ekonomické dejiny a rozmach partiálnych disciplín alebo tém, ako príklad uvádza kurz Dejiny emócií na Yale.³*

Eva Kowalská: Ono to vlastne je tak, že historiografia sa rozvíja akoby v nejakých vlnách. „Veľké dejiny“, klasické naratívy mali hviezdne obdobie v 19. – prvej polovici 20. storočia. Reakcia na to boli nové smery ako mikrohistória, dejiny mentalít, dejiny kultúry v zmysle Petra Burkea a podobne. V súčasnosti sa to už zase vníma ako ponor do nejakých skurilných vecí. Je to možno zaujímavé, ale nehovorí to o tom, kam v podstate môžeme smerovať, lebo čo sa dnes deje, sú vážne veci a v podstate vidíš, že čo sa dnes odohráva, musíš vnímať na pozadí toho, čo bolo kedysi. Nemožno si vystačiť iba s dejinami emócií, používaním toaletných zariadení, kozmetiky alebo čohokoľvek v tom zmysle. Treba vnímať kontexty a rôzne zaujímavosti z každodenného života neposkytnú celkový obraz, musíš to asi kombinovať.

Ján Adam: *Aký je teda tvoj vzťah k týmto vyššie spomínaným, aj ďalším novším smerom?*

Eva Kowalská: No, poznačilo ma to, podstatným spôsobom, ale som sa tomu ubránila (smiech). V tom zmysle, že som sa s nimi zoznámila, zobrala si isté inšpirácie a vnímam svoj výskum aj z tohto hľadiska. Ja som však z generácie, ktorá bola vychovaná na teórii marxizmu, z vulgarizovaného, preto prílišné teoretizovanie beriem s rezervou. Na druhej strane teóriu ako takú, resp. rôzne teoretické koncepty samozrejme nezaznávam, ale práve, čo je možno generačná záležitosť ako reakcia na naše štúdium, ani nepreceňujem. Mám k tomu taký neutrálny postoj. Prameň je pre mňa však stále dôležitý, ale môžem potvrdiť, že sa dnes už na tie isté pramene dívam inými očami a nachádzam v nich aj to, čo som predtým prehliadla.

Ján Adam: *Takže nás to naučilo vnímať prameň komplexnejšie?*

Eva Kowalská: Áno, u nás zase treba zobrať do úvahy jednu vec, že na rozdiel od iných historiografií nemáme veľa prameňov vydaných, spracovaných vo forme kritických edícií. Takúto prácu musíš robiť sama, keď chceš ísť do prameňa. A to je

2 <https://www.postoj.sk/22863/historici-v-amoku>

3 <https://www.goacta.org/images/download/Ali-Ferguson-Merrill-Speech.pdf>

v podstate iný typ práce, ako keď máš predpripravené materiály, ktoré už len dávaš do iných kontextov, iných súvislostí. U nás na doktorandskom štúdiu bazírujeme na tom, aby študenti dostali teoretickú prípravu. Netvrdím, že je to úplne tip-top, ako by sme si predstavovali, ale dozvedia sa v rámci kurzu, ktorý ponúkame, o základných konceptoch interpretácie dejín teórie nacionalizmu, teórie mikrohistórie, dejín mentalít, dejín kultúry, modernizácie. Toto dostanú ako základnú teoretickú výbavu, ktorú inde ponúkajú vysoké školy. A keď ja zisťujem, že nečítajú, nevedia, kto je Peter Burke, Miroslav Hroch a ďalší, nepoznajú, čo je konfesionalizácia, tak sa im tieto koncepty snažíme poskytnúť, aby sa vedeli orientovať, vedeli s tým pracovať pri vlastných výskumoch.

Ján Adam: *Za tvojich doktorandských čias to bolo jednoduchšie, bola jedna oficiálna teória aj metodológia, ktorá bola vlastne ideológiou, a hotovo. Spomínala si súčasné doktorandské štúdium. A čo tvoja kandidátska, vtedajšou terminológiou povedané, téma? Bol to tvoj výber alebo ti to určili?*

Eva Kowalská: Áno, aj. Na diplomovke som robila dejiny školstva a v podstate to bola téma zo starších dejín. Z princípu som nechcela ísť robiť 19. a ani 20. storočie, to ma veľmi nebavilo, ale mala som za sebou nejaké výskumy z 18. storočia. Na úplný stredovek som zase nemala výbavu archivársku a vôbec medievistickú. Takže to bolo obdobie raného novoveku, ktoré ma najviac zaujímalo a tam vlastne dejiny školstva neboli „závadné“. Nebolo to nikomu trňom v oku, dalo sa cez to prejsť celkom dobre a od toho som sa odrazila ďalej.

Ján Adam: *Historik nesedí len v za pracovným stolom, v knižniciach a archívoch, ale má aj mimopracovný život. Takže čo teraz čítaš? Ale nie odborné.*

Eva Kowalská: (Smiech) Keď ja iné ako odborné veľmi nečítam. Prečítala som teraz Veroniku Čapskú, ktorá veľmi zaujímavým spôsobom analyzovala kultúrny mecenát jednej aristokratickej rodiny. Čo to znamenalo byť kultúrnym a vôbec byť mecenom v období 18. storočia, keď začína osvietenstvo, v podstate také „promo“. Akým spôsobom sa to „barokové“ mení na „osvietenské“. Začala som listovať aj Heinsa Schillinga, jeho nový životopis Martina Luthera. Je to taká konštitutívna vec, ktorá ma bude asi dlho priťahovať, lebo Schilling pozoruhodným spôsobom prešiel od sformulovania konceptu konfesionalizácie k písaniu biografie Luthera. Od toho, ako prebiehali procesy v 16. – 17. storočí vo vzťahu cirkev – štát ako veľkých entít, ako sa vytváral ich vzájomný pomer, ako fungovala vôbec spoločnosť, došiel v podstate k tomu, že si všima Luthera ako jednotlivú osobu. Práve u Schillinga je zaujímavý posun od veľkej teórie k životopisu konkrétneho človeka, ktorý je ale zase obohatený o tie konceptuálne veci. Je to veľmi dobrá kniha... A čo také by som ešte mala čítať?

Ján Adam: *No tak divadlo.*

Eva Kowalská: Naposledy som v Košiciach videla Zločin a trest. Bolo to veľmi zaujímavé predstavenie, až na to, že sa mi nehodilo do toho priestoru (historická budova Štátneho divadla, pozn. J. A.), skôr by som si ho vedela predstaviť v nejakom štúdiu, ale bolo to veľmi dobré.

Ján Adam: *Tak to môže aspoň naraz vidieť viac ľudí a nakoniec tá minimalistická scéna mala viac štúdiový charakter a osvetlenie nakoniec tiež. A kino?*

Eva Kowalská: Jáj, to sa ani nesmiem priznať (smiech). Kamarátka ma zviedla na Všetko alebo nič. No, Evita...

Ján Adam: *Aspoň to môžeš kritizovať z prvej ruky, nie ako tí, ktorým je všetko jasné aj bez toho, aby to videli.*

Eva Kowalská: No veď práve. Ja som to vnímala ako fenomén kultúry, pristupovala som k tomu analyticky.

Ján Adam: *Začínala si svoju vedeckú dráhu výskumom dejín školstva, občas sa k tomu vrátiš. Si aj školiteľkou doktorandov, no na rozdiel od viacerých kolegov z ústavu, ktorí pôsobia na rôznych univerzitách, sa ale priamej pedagogickej činnosti nevenuješ. Aj keď, a dnešné stretnutie je toho dôkazom, sa kontaktom s univerzitným prostredím nevyhýbaš. Zasadáš vo vedeckých radách, oponuješ, zúčastňuješ sa konferencií. Učenie ťa nikdy nelákalo?*

Eva Kowalská: Raz, už dávnejšie, som povedala, že učiť nebudem. Ja nemám schopnosť, podľa mňa, učiť, takže sa do tejto sféry veľmi nehrniem. Asi by ma frustrovali študenti, ktorí sú nezainteresovaní. Ja rada pracujem s ľuďmi, ktorí sú motivovaní, a to sú doktorandi. To priznávam, tam ma to baví, s nimi robíť. Rutinu vysokoškolského učenia, poviem to rovno, by som asi nezvládala.

Ján Adam: *Dovoľ mi nesúhlasiť s touto tvojou autocharakteristikou. Celkom rád by som k tebe chodil do školy a hádam by som nebol nezainteresovaný. Ďakujem za rozhovor a teším sa na ďalšie stretnutie.*

S PhDr. Evou Kowalskou, DrSc., sa zhováral Ján Adam.

PREDSTAVUJEME

*Gréckokatolícky chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky z r. 1770, Miroľa.
Foto N. Jurčišinová*

◀ *Anjelský hrad, Rím. Foto N. Jurčišinová*

KAŠTIEĽ BETLIAR – ODKAZ JEDNÉHO ŠLACHTICKÉHO RODU

Katarína BÁNYÁSZOVÁ

Abstract: *Castle Betliar – message of one nobility house.* The Betliar castle is one of the most visited historical monuments in Slovakia. The family of the Andrássy is associated with its rich history, members of the family belonged among the leading politicians, farmers, entrepreneurs, travellers, collectors and patrons of art. As the only mansion on our territory, it retained its collections in their entirety as the last owners left behind. The collections were not interfered by wars or post-war plunder and for all the time it preserved the function of a museum. Despite attempts to distort the past and suppress the importance of the nobility, the expert team is trying to create an exhibition of the Andrassy Museum by bringing together the functions of individual rooms and by partial research to enrich the interpretation for numerous visitors. Today, the Betliar Museum (the Betliar mansion together with the castle Krásna Hôrka and the mausoleum in Krásnohorské Podhradie) is connected within the network of the Slovak National Museum.

Key words: Betliar, Gemer, Castle – house of Andrassy, Nobility, Museum – exposition.

Azda najskloňovanejším kaštieľom tohto roka je kaštieľ v Betliari a to vďaka „historicky ladenému“ seriálu pod názvom 1890, ktorý vysiela jedna zo slovenských televíznych staníc. Pre odbornú a snáď už aj laickú verejnosť je však významnejší fakt, že ide o jediný kaštieľ na Slovensku, ktorý sa zachoval v celistvosti so svojimi zbierkami tak, ako ich zanechali poslední majitelia – členovia rodu Andrassy.¹ Toto tvrdenie nie je prehnané, samozrejme, môžeme povedať, že aj hnutelné pamiatky v iných objektoch (zámok Bojnice, hrad Červený Kameň a ďalšie) sa zachovali v početnejšom pomere.² Ale často ide o objekty určené ako zvozoové miesta a predme-

- 1 Poslední členovia rodu opustili kaštieľ v auguste 1944. Po krátkom pobyte v Budapešti smerovali do lichtenštajnského Vaduzu, kde sa rodičia Emanuel II. (1892 – 1953) s manželkou Máriou (1892 – 1975) a synom Gejzom II. (1920 – 1997) usadili. Ich dcéra Ilona (1917 – 1990) ostala žiť v Budapešti, kde bola ako príslušníčka šľachtického rodu prenasledovaná a perzekvovaná. Andrassyovci sa o hrad a kaštieľ zaujímali, po skončení vojny, ako aj v 90. rokoch 20. storočia vzniesli aj isté nároky na svoj bývalý majetok, avšak bezúspešne.
- 2 V sieti slovenských múzeí je v bývalých šľachtických sídlach deväť expozícií tvoriacich historické interiérové celky: Betliar, Krásna Hôrka, Červený Kameň, Svätý Anton, Bojnica, Oravský Podzámok, Markušovce, Humenné, Topoľčianky. Z nich boli Červený Kameň, Bojnica a Markušovce zvozoovými miestami. BARCZI, Július. Múzeum Andrassyovcov v Betliari. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 59. Bezprostredne po vojne nedošlo v kaštieli Betliar k žiadnym zmenám, čo sa inventára týka a po znárodnení bol asi od roku 1947 sprístupnený verejnosti, čím sa zachovala jeho kontinuita. Napr. kaštieľ vo Svätom Antone bol deväť rokov po druhej svetovej vojne využívaný na viaceré účely (sklady, kancelárie, byty lesnej správy) a až potom sa rozhodlo, že v ňom bude zriadené

Kaštieľ Betliar dnes. Betliar, 2014. Foto: Vlado Eliáš

ty nachádzajúce sa v nich nepatrili k pôvodnej výbave týchto pamiatok. Boli tu umelo premiestnené a to často bez lokačných súvislostí, čo znemožňuje vypátrať ich pôvod či miesto používania. Charakter kaštieľa Betliar neporušila ani vojna, ani povojnové drancovanie, dokonca ani nastupujúci režim.³ Všetko, čo sa v ňom zachovalo (s výnimkou niektorých akvizícií po roku 1979), pochádza zo zbierok rodu Andrassy a pomáha vytvárať si predstavu o tom, ako žila šľachta v 19. a v prvej polovici 20. storočia.

Kompaktnosť týchto zbierok (s malými stratami počas éry komunizmu) pomohli zachovať najmä bývalí pracovníci grófa a jeho správcovia.⁴ Najväčší podiel

múzeum a prebehlo ešte viac ako desať rokov, kým začal byť využívaný ako kultúrna pamiatka, čo výrazne znehodnotilo jeho pôvodnosť a funkciu priestorov. HRIČOVCOVÁ, Ingrid. Kaštieľ vo Svätom Antone počas 2. svetovej vojny a bezprostredne po nej. In *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Zborník príspevkov z odbornej konferencie, Múzeum SNP, Banská Bystrica, 10. – 11. november 2015. Zost. Gabriela Podušelová, Viera Majchrovičová. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017, s. 132-136. Dostupné na: http://www.snm.sk/swift_data/source/odborna_verejnost/odporucana_literatura/Muzea%20vo%20vojne_DEF.pdf.

- 3 Známemu osudu šľachtických sídiel unikli vojnovým zverstvám len tri kaštiele: Betliar, Orlové a Hodkovce. Neboli vykradnuté, vypálené, ani inak zničené. Skonfiškovaný kaštieľ v Hodkovciach a revízny majetok – kaštieľ v Orlovom postihol však osud v duchu ideí nastupujúceho režimu: ich zbierky sa sčasti rozkradli, sčasti zničili a sčasti stali súčasťou zvozov.
- 4 Podrobnejšie sa tejto téme venujú príspevky: TAKÁCSOVÁ, Katarína – MÁTÉOVÁ, Tímea. Kaštieľ Betliar a hrad Krásna Hôrka po odchode Andrassyovcov. Konfiškácia majetkov a formovanie múzea. In *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Zborník príspevkov z odbornej konferencie, Múzeum SNP, Banská

Dr. Alžbeta Güntherová-Mayerová s tajomníčkou a dokumentátorkou Jolanou Haizerovou pri popisovaní zbierok kaštieľa. In *Slovenka*, roč. 8, 18. júl 1955, č. 29, s. 8 – 9. Archív SNM-BET, fond: Múzeum Betliar.

múzeum a kaštieľ to boli šťastné tri roky, keď doktorka so svojou pomocníčkou Jolanou Haizerovou spísala a odborne zhodnotila viac ako 3 750 kusov zbierkových predmetov vo forme dvoch evidenčných kníh⁷ a tým položila základ dokumentačnej činnosti v múzeu.

Po odchode Andrásyovcov sa ich majetky stali pôdohospodárskym konfiškátom.⁸ Až Medzirezortná komisia pre pridelovanie kaštieľov na svojom zasadnutí dňa 23. novembra

má na tom prvý správca v rokoch vojny a prvých povojnových rokoch, ev. a. v. kňaz Štefan Havlík (1914 – 1988). Zásluhou jeho osobnej intervencie strážili v období od 1. marca 1945 do 31. marca 1946⁵ kaštieľ dvaja ozbrojení príslušníci Červenej armády. „Vďaka“ svojej velementnej snahe uchovať zbierky kaštieľa, ako aj celistvosť areálu kaštieľa, si vyslúžil osem rokov odňatia slobody (nakoniec si odsedel päť a pol roka) vo viacerých československých väzniciach (v Rožňave, Košiciach, Ilave, Mladej Boleslavi, Valdiciach, Banskej Bystrici, Senici a v Plzni). Kaštieľ mal to šťastie, že keď mu hrozila adaptácia na internát baníckeho učilišťa alebo iné „vhodné využitie“, jeho postavenie ako múzea svojou odbornosťou a erudovanosťou uchránila zakladateľka umenovedy na Slovensku a významná muzeologička dr. Alžbeta Güntherová-Mayerová (1905 – 1973). Ani s touto výraznou osobnosťou sa režim nemaznal a paradoxne bola na Gemer „vysídlená“ v rokoch 1952 – 1955.⁶ Pre

Bystrica, 10. – 11. november 2015. Zost. Gabriela Podušelová, Viera Majchrovičová. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017, s. 137-155. Dostupné na: http://www.snm.sk/swift_data/source/odborna_verejnost/odporucana_literatura/Muzea%20vo%20vojne_DEF.pdf. TAKÁCSOVÁ BÁNYÁSZOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol. Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku v Betliari. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, č. 1, s. 69-81.

5 OROSOVÁ, Martina. Osudy rezidencií vyššej šľachty a ich zbierok po roku 1918 a po roku 1945. In *Magnátske rody v našich dejinách. 1526 – 1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 326.

6 Viac: BARCZI, Július. Alžbeta Güntherová-Mayerová – roky „vyhnanstva“ 1952 – 1955. In *Monument revue*. Bratislava, roč. 2, 2013, č. 1, s. 28-33. <<https://www.pamiatky.sk/Content/Data/File/ARCHIV/Monument-1-2013.pdf>>

7 Evidenčné knihy R1 a R2 sa aj dnes používajú ako základný zdroj k evidencii zbierok.

8 Kaštieľ bol do správy štátu prevzatý na základe nariadenia SNR č. 104/45 a dekrétu prezidenta republiky č. 108/1945. V zmysle nariadenia SNR zo dňa 27. februára 1945, ako aj vy-

1949 konštatovala, že Betliar by mal byť pridelený Povereníctvu školstva, vied a umení a národnému podniku Československé štátne lesy. Sporným ostávalo iba, ktoré časti majú pamiatkový charakter, o čom mala rozhodnúť osobitná komisia.⁹ Dňa 3. januára 1950 boli ako štátny kultúrny majetok delimitačnou komisiou vymedzené: kaštieľ, dom kastelána s kuchyňou, dom vrátnika, dom záhradníka, vrátnica a rotunda, skleníky a ostatné budovy parkovej sústavy. Dňa 3. februára 1950 bola odovzdaná budova pracovne do správy NKK od Československých štátnych lesov.¹⁰ O kaštieli sa teda definitívne rozhodlo, že bude slúžiť ako múzeum demonštrujúce bývanie šľachty (a prepychový život šľachty na úkor ľudu). Náplň múzea sa podarilo zachovať do dnešných dní.

Rekonštrukcia kaštieľa ukončená v roku 1994 vytvorila expozíciu Život a bytová kultúra šľachty v 18. a 19. storočí (1991).¹¹ Tento umelo vytvorený scenár úplne potlačil charakter kaštieľa ako miesta, kde sa žilo, a to najmä znehodnotením funkcie miestností a apartmánov. V jednotlivých izbách boli inštalované zbierkové predmety snažiace sa o určitý sloh alebo významnú etapu vo vývoji umenia a umeleckého remesla. Táto koncepcia sa zakladala najmä na výučbe žiakov a študentov ukazujúcim jednotlivé slohy, najmä v nábytkárstve. Počas sprevádzania skupín sa upozorňovalo na významnejšie solitéry (niekedy opradené legendami) a potláčal sa tak celkový charakter zbierky rodu.

Pamiatková obnova, za ktorú získalo múzeum aj prestížnu cenu *Europa Nostra*¹² (1995), veľmi úspešne a dôsledne vymazala z kaštieľa jeho príjemnú atmosféru, stopu pôvodných majiteľov a zničila mnohé z jeho pamiatkových hodnôt. Vo svojej primárnej funkcii sa vôbec nezachovali budovy majera, kuchynského domu, pracovne či bytov pre personál, ani budova knižnice, ateliér, poľovnícky dom a tzv. Bosnya bar, kde gróf plánoval vystaviť svoje orientálne a archeologické zbierky.¹³ Kaštieľ si po obnove zachoval veľa z pôvodného mobiliára, ale svoj charakter nie.

hlášky Povereníctva SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu zo dňa 10. marca 1945 bol prevzatý ako pôdohospodársky majetok osoby maďarskej národnosti, ktorej majetok prevyšuje výmeru 50 ha. Veľkostatok tvorilo z veľkej časti lesné hospodárstvo a len malú časť orná pôda (les – 1 000 ha (park 70 ha), orná pôda – 32 ha, lúky – 5 ha, pastviny – 4 ha, záhrada – 2 ha, zastavaná plocha – 3 ha, spolu – 1 046 ha). Kaštieľ sa označoval ako zachovalý funkčný, hospodárske budovy v dobrom stave. Kvetinárske i zeleninárske záhradníctvo so všetkým zariadením. MNV dalo do predbežného bezplatného nájmu asi tretinu ornej pôdy 38 uchádzačom (ženám narukovaných vojakov a bezzemkom), ostatná pôda bola obrábaná vo vlastnej réžii. Ostala tu časť zamestnancov – bývalý správca, kastelán, horári, záhradník. Zostali iba tri kravy. Archív SNM-MBE, fond Múzeum Betliar, 19. 3. 1945.

- 9 Archív PÚSR Bratislava, fond Pamiatkové orgány na Slovensku (1919 – 1951), 12. 2. 1949.
- 10 V zmysle nariadenia splnomocneného ministerstva pre Slovensko č. 155/1919 bol park vyhlásený za chránenú prírodnú pamiatku. Archív SNM - MBE, fond Múzeum Betliar, 7. 3. 1949.
- 11 Kolektív autorov. Scenár špecializovanej expozície NKP Betliar Život a bytová kultúra šľachty v 18. a 19. storočí. Múzeum Betliar, 1991, 280 s.
- 12 Medzinárodná cena EUROPA NOSTRA bola udelená za obnovu objektu a historickej expozície.
- 13 BARCZI, Július. Múzeum ako zážitok. In *365° magazín o umení*. 1/2015, Bratislava : Slovenská národná galéria, 2014, článok 13, nestránkované.

Tri generácie rodu Andrassyovcov, ktorí ešte obývali kaštieľ: zľava gróf Emanuel II. Andrassy, Gejza II. Andrassy, Gejza Andrassy, Mária, rod. Choloniewska a Ilona Andrassy. Ateliér Szenes, Budapešť, okolo roku 1936. SNM-BET, fond: historické fotografie.

Dnes sa tento zámer snaží vystriedať súčasné odborné vedenie múzea, ktoré si za cieľ stanovilo navrátiť kaštieľ do podoby, keď v ňom žili poslední majitelia panstva. Práve výnimočne zachované priestory, ktoré boli ušetrené od neskorších zásahov, rekonštrukčných a reštauračných prác, tzv. časové schránky (angl. time capsule), ktoré by sa dalo povedať, že vo zvlášť výnimočných momentoch, umožňujú takmer vstúpiť do minulosti, sa považujú za najcennejšie súčasti hradných a kaštieľskych interiérov.¹⁴ Aj keď sa túto ideu z dôvodu necitlivej rekonštrukcie¹⁵ nepodarí naplniť, niektorým miestnostiam a apartmánom sa už podarilo prinavrátiť ich pôvodnú funkciu. Práve takto sa postupne kreuje nová expozícia pod názvom *Múzeum Andrásyovcov*.¹⁶

Samotný kaštieľ slúžil ako reprezentatívne poľovnícke sídlo rodu Andrásy. Bol postavený na základoch bebekovského hrádku obohnaneho vodnou priekopou. Na mieste staršieho menšieho renesančného kaštieľa (zo 17. alebo začiatku 18. storočia), ktorého projektant nie je dodnes známy,¹⁷ vznikla v rokoch 1881 – 1886 za grófa Emanuela I. Andrásyho (1821 – 1891), obývajúceho v tom čase kaštieľ v Parchovanoch na Zemplíne¹⁸ rezidencia, ktorú využíval predovšetkým ako poľovnícke sídlo a múzeum pre svoju bohatú zbierku. Sústredená tu bola časť rodovej zbierky a súborom orientálnych zbraní, šperkov či skvostami umeleckého remesla sa Andrásyovci prezentovali nielen ako zdatní podnikatelia a lukratívni obchodní partneri, ale najmä ako zberatelia a poľovníci. V súdobej tlači sa stretávame s početnými zmienkami o kaštieli v Betliari ako o múzeu, kde sú zásluhou jeho vtedajšieho majiteľa grófa Emanuela I. Andrásyho zhromaždené najrôznejšie zbierky a kuriozity z celého sveta.¹⁹ Gróf Emanuel I.,²⁰ známy pod prezývkou „železný gróf“, sa

14 LUKÁŠOVÁ, Eva. *Zámecké interiéry. Pohledy do aristokratických sídel od časů renesance do doby první poloviny 19. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 7.

15 Na mysli máme najmä pôvodné tapety na stenách, kachlice, čalúnenia nábytku, textilie a orientálne koberce, technické zariadenia (sčasti zachované mimo sprístupnenej trasy) a iné.

16 Samotná idea Múzea Andrásyovcov nevychádza z akejsi mylne interpretovanej nezmyselnej „postiredentistickej“ nostalgie za šľachtou, ale zo skutočnosti, že budova kaštieľa a jej využitie boli ako múzeum chápané už v 19. storočí, keď kaštieľ vlastnil tento rod. BARCZI, Július. *Múzeum Andrásyovcov v Betliari*. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 57.

17 SISA, József. *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*. Budapest : Vince Kiadó, 2007, s. 155-157.

18 Betliarska vetva Andrásyovcov vlastnila okrem kaštieľa v Betliari a v Parchovanoch, aj paláce v Budapešti, kaštiele v Trebišove, Humennom, Veľatoch, Kráľovej pri Senci, Voderadoch a iné. Hrad Krásna Hôrka, mauzóleum grófa Dionýza a Františky Andrásyovcov, obrazáreň v Krásnohorskom Podhradí patrili k majetkom monockej (dlholúckej) vetvy Andrásyovcov. Hrad, ako rodové sídlo oboch vetiev, sa stal akýmsi spoločným hmotným i duchovným dedičstvom Andrásyovcov. Jeho úpravy a obnovy financovali členovia rodu na základe rodinných dohôd.

19 Pozri: MARKÓ, Miklós. A Betléri kastély. In *Vasárnapi Ujság*. roč. 42, 1895, č. 45, s. 744. A magyar urak otthon. Gróf Andrásy Manó. In *Ország világ*. Budapest, roč. 8, 1887, č. 15 – 18, s. 235-241. A magyar urak otthon. Gróf Andrásy Manó. In *Ország világ*. Budapest, roč. 8, 16. apríl 1887, č. 16, s. titul., 254-261.

20 Gróf Emanuel I. Andrásy, magnát, podnikateľ, cestovateľ a podporovateľ umenia, bol najstarším bratom známejšieho grófa Júliusa Andrásyho (1823 – 1890), ktorý výrazne za-

Kaštieľ Betliar. Okolo roku 1890. SNM-BET, fond: historické fotografie.

inšpiroval predovšetkým anglickými vidieckymi sídlami, ale na kaštieli môžeme nájsť aj prvky ovplyvnené francúzskou architektúrou. Emanuelov syn, gróf Gejza I. (1856 – 1938) nechal kaštieľ začiatkom 20. storočia (asi 1905) zmodernizovať,²¹ čím vznikla skutočne luxusná rezidencia s elektrickým osvetlením, ústredným kúrením, 16 kúpeľňami, krásnou knižnicou a početnými pohodlnými apartmánmi, kde okrem jeho rodiny bývala aj spoločenská elita, zúčastňujúca sa na známych betliarskych poľovačkách.²² Nasledujúca generácia, na čele ktorej stál Emanuel II. (1892 – 1953), zasiahla do interiérov a zbierok kaštieľa najmenej, no jeho miestnosti a archív doplnila o množstvo fotografií a poľovníckych trofejí.²³

Ku kaštieľu patrí aj rozsiahly anglický park.²⁴ Za jeho zakladateľa považujeme grófa Leopolda Andrásyho (1767 – 1824), osvieteného aristokrata, slobodomurára a významného zberateľa. Podľa zoznamu vedeného organizáciou ICOMOS,²⁵

siahol do celoeurópskej politiky a v roku 1867 korunoval cisárovnú Alžbetu za uhorskú kráľovnú.

21 Andrásyovci si na Slovensku pripisujú mnoho prvenstiev – ako prví otvorili verejnú knižnicu, ako prví (možno na svete) chovali ľadové medvede, ako prví mali auto. BARCZI, Július. Múzeum Andrásyovcov v Betliari. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 59.

22 *Sprievodca expozíciou Múzeum Andrásyovcov*. BARCZI, Július (ed.) Betliar, 2015, s. 1-2.

23 BARCZI, Július. Múzeum Andrásyovcov v Betliari. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 57.

24 Pred poštátnením predstavoval územie o rozlohe 83 hektárov, dnes je to 56 hektárov.

25 Medzinárodný výbor ICOMOS/IFLA (Medzinárodná rada pre pamiatky a sídla) zaradil v roku 1978 prírodný park v Betliari do zoznamu umelecky a kultúrne hodnotných parkov sveta, ktorý eviduje UNESCO. Vzťahujú sa naň základné zásady ochrany a obnovy pamiatok, ktoré sú formulované na medzinárodnej úrovni v Benátskej charte (platnej

Pruský princ Henrich (1862-1929) (tretí zľava) pri svojej trofeji – medveďovi. Súľová, 1909. SNM-BET, fond: historické fotografie.

patrí medzi najvýznamnejšie historické záhrady sveta (známi záhradní architekti Henrich Nebien, Josef Bergmann). Pred kaštieľom sa nachádza fontána so sochou Psyché od francúzskeho sochára (kovolejára) Ferdinanda Barbedienne (1810 – 1892). V parku je mnoho zaujímavých zákutí a stavieb: zverinec v podobe stredovekého hradu s vežičkou, kde Andrásyovci chovali medveďa hnedého, líšku, vlka a rysa. Okrem týchto druhov mal rozsiahly andrásyovský revír aj zvernicu pre jeleniu, danieliu a mufloniú zver. Založil ju v roku 1885 gróf Emanuel Andrásy a jej základ tvorilo asi 16 jedincov jeleníc a päť jeleňov privezených zo Zemplína. V rozširovaní zvernice pokračoval Emanuelov syn gróf Gejza Andrásy, ktorý ju doplnil o danieliu a mufloniú zver z Moravy. Ďalšími drobnými architektonickými pamiatkami sú slobodomurársky a čínsky pavilón, japonský most či Hermesova studňa, kde počas piknikov v horúcich letných mesiacoch chladili Andrásyovci nápoje. Pri vstupnej bráne sa nachádza klasicistická rotunda z konca 18. storočia, ktorú Andrásyovci využívali najprv ako knižnicu a neskôr ako archív.²⁶

Počas známych honov a poľovačiek, ktoré kaštieľ preslávili po celej monarchii, slúžil kaštieľ na ubytovanie vzácných hostí. Architektúra kaštieľa bola navrhnutá tak, aby vďaka enfiládám, chodbám vytvoreným z miestností do seba sa otvárajúcich, bolo možné zatvorením dverí vytvoriť apartmány so salónom, spálňou a sa-

od roku 1964) doplnenej Florentskou chatou z roku 1981. NAGYOVÁ, Brigita. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 49, 2001, č. 3, s. 61.

26 *Spríevodca expozíciou Múzeum Andrásyovcov*. BARCZI, Július (ed.). Betliar, 2015, s. 2.

Pokladňa múzea v areáli kaštiela. Betliar, 2015. Foto: Vlado Eliáš.

mostatnou kúpeľňou. Preto je dnes v kaštieli 16 kúpeľní (vo všetkých nárožných miestnostiach troch poschodí), z ktorých niektoré sa udržiavajú funkčné. Týmto spôsobom dokázal kaštieľ prijať veľké množstvo hostí aj s ich suitami.²⁷ Najvychytenejšou poľovačkou v Betliari a na Súľovej bola poľovačka na medveďa. Okrem domácej šľachty sa poľovačiek a honov zúčastňovali aj najvyšší predstavitelia zahraničnej aristokracie: v roku 1887 Betliar navštívil srbský kráľ Milan Obrenović (1868 – 1901) so synom princom Alexandrom (1876 – 1903), v roku 1895 a 1897 rakúsky arcivojvoda Otto František Jozef Habsburský a v roku 1909 rakúsky arcivojvoda Jozef

Plagát k výstave SNM-Múzea Betliar pod názvom 1890 – vol. I. Seriál vs. história. 2017, graf. úprava: Vlado Eliáš.

27 Sprievodca expozíciou Múzeum Andrásyovcov. BARCZI, Július (ed.). Betliar, 2015, s. 6.

Galéria starých majstrov. Kaštieľ Betliar, 2017. Foto: Vlado Eliáš.

August Habsbursko-Lotrinský (1872 – 1962) a pruské knieža Henrich (1862 – 1929), ktorý v súľovských lesoch zastrelil svojho prvého medveďa v živote. Andrassyovci na svojom panstve hostili v roku 1883 aj následníka rakúsko-uhorského trónu, aférami presláveného Rudolfa Habsburga.²⁸

Kaštieľ Betliar dnes patrí do siete múzeí Slovenského národného múzea (SNM) so sídlom v Bratislave. Požiar hradu Krásna Hôrka, ktorý (aj s výnimočnou stavbou secesného slohu mauzóleom v Krásnohorskom Podhradí) takisto patrí do SNM Múzeum Betliar, negatívne ovplyvnil prirodzený chod múzea. Zapríčinil ale aj zmenu vedenia a odkryl viaceré problémy v SNM. Výmenou vedenia sa viac ako zdvojnásobil počet odborných zamestnancov.²⁹ Múzeum dbá aj o rozšírenie výbavy depozitárov a dielní. Adaptácia nevyužitých budov v areáli kaštieľa na depozitáre³⁰ výrazne napomohla stavu dlhodobého uloženia zbierkových predmetov (nielen po požari hradu Krásna Hôrka, ale aj predmetov patriacich do betliarskych zbierok).

Múzeum sa dnes snaží prezentovať ako otvorené múzeum so širokými aktivitami pre laickú i odbornú verejnosť. Vďaka prísnejším kritériám na výber sprie-

28 MÁTÉOVÁ, Tímea – TAKÁCSOVÁ BÁNYÁSZOVÁ, Katarína. Andrassyovci ako vášniví poľovníci. Poľovačky a hony ako jesenná domáca aktivita a ich odraz v životnom štýle šľachty na prelome 19. a 20. storočia. Príspevok do odbornej monografie *Volný čas šľachty objektívom*. Projekt NAKI, NPÚ Praha, 20 s., odovzdané do tlače.

29 Múzeum má dnes okrem historičky, archivárky a dokumentátorky aj dvoch kurátorov z odboru dejín umenia, ako aj reštaurátorku (so špecializáciou na maľbu a profiláciou na textil) a konzervátorku (s upriamením na kovy a predmety šperkárkeho umenia).

30 Napr. vytvorenie depozitára nábytku, depozitára papiera a textilu alebo vyčlenením ohrozených kusov zbierkových predmetov v osobitných priestoroch.

vodcov zvyšuje kvalitu personálu prichádzajúceho do prvého styku s verejnosťou. Vybudovaním novej pokladne a bufetu, údržbou verejných toaliet a zväčšením priestoru múzeumshopu, ako aj aktualizáciou ponúkaného sortimentu sa snaží priblížiť múzeám 21. storočia. Môžeme však konštatovať, že čo je v zahraničí bežným štandardom, je na Slovensku ťažkým bojom vysvetľovania oprávnenia požiadaviek a neustálym zapájaním sa do verejného obstarávania. Napriek tomu vidíme v múzeách zmeny, ktoré nielen návštevníkom, ale aj zbierkam prinášajú viaceré benefity. Ku kaštieliu patrí aj anglický park, ktorého starostlivosť si vyžaduje veľa financií a energie, napriek tomu sa každoročne darí obnovovať alebo kultivovať jeho časti.

SNM Múzeum Betliar (po požiari hradu najmä kaštieľ) ponúka zahraničným a domácim návštevníkom viacero pravidelných i mimoriadnych aktivít. K najväčším podujatiam roka patrí otvorenie hlavnej výstavy a sprievodné podujatia (v minulom roku populárna výstava *Žofia – Pani Krásnej Hôrky*, v roku 2015 *Jej Veličenstvo kráľovná, venovaná cisárovnjej a kráľovnej Alžbete*). Tento rok je témou výstavy život v období okolo roku 1890 so sprievodnými podujatiami týkajúcimi sa televízneho seriálu. Okrem hlavných podujatí múzeum ponúka verejnosti možnosť zúčastniť sa aj početných tvorivých dielní, tematicky ladených workshopoch a rôznych pravidelných (koncerty, pikniky, odborné prednášky) a mimoriadnych podujatí.

Kaštieľ Betliar navštívi ročne viac ako 50 000 turistov (so stúpajúcou tendenciou!).³¹ Pracovníci múzea sa snažia expozície kaštieľa prispôbovať myšlienke kaštieľa ako miesta, kde sa žilo a každoročne prichádzajú so zmenami, napr. aj v inštalovaní niektorých zbierkových predmetov, doteraz skrytých pre zrakom verejnosti v depozitároch. Už po ukončení filmovania seriálu 1890, keď bolo múzeum pre nakrúcanie, upratovanie a reinštaláciu niektorých miestností uzatvorené, kaštieľ otvoril svoje brány s vynoveným kabinetom rarít³² a galériou starých majstrov, kde sa po vzore hospodárskeho inventára kaštieľa 1891 snažilo o vytvorenie galérie najvzácnejších diel výtvarného umenia z kaštieľa. V minulých rokoch sa podarilo na základe dobových pohľadníc a historických fotografií obnoviť inštaláciu schodiska prinavrátením najväčších trofejí jeleňov karpatských a inej zveri. V roku 2014 bola sprístupnená expozícia egyptológie (architekt Martin Skoček) a exotických trofejí pochádzajúcich najmä z poľovačky grófa Gejzu I. v Sudáne. Ďalej nasledovali adaptácie apartmánu grófa, apartmánu grófkyn, detskej izby s kúpeľňou a honosnej hosťovskej spálne. Aj týmito čiastkovými zmenami sa múzeum snaží prinavrátiť niektorým miestnostiam kaštieľa ich pôvodný charakter.

Nielen návštevníci múzea, ale aj samotní pracovníci kaštieľa sa majú pri svojom pobyte v kaštieli „na čo tešiť“. Po odchode Andrassyovcov ostali v kaštieli dodnes priestory a kusy nábytku, ktoré neboli doteraz otvorené a náležite preskúmané.

31 Snaha nového vedenia, zmena expozície, organizovanie podujatí či zlepšenie podmienok pre turistov je odmenené stúpajúcou návštevnosťou. Kým napr. pred požiarom hradu bola návštevnosť hradu v roku 2011 56 509 a kaštieľa 46 305 návštevníkov (spolu s mauzóleom za všetky tri objekty 110 510), v roku 2015 iba kaštieľ navštívilo 56 938 návštevníkov a v roku 2016 to už bolo 67 707 návštevníkov, čo predstavuje ročne nárast o viac ako 10 000.

32 Spolu s krásnohorskými skriňami Žofie Serédyovej a Márie Festetichovej tvorí unikátny príklad dejín zberateľstva a kultúry 19. storočia. BARCZI, Július. Múzeum Andrassyovcov v Betliari. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 59.

Veď ani samotná knižnica nebola celkovo odborne spracovaná.³³ Počet inkunábul sa v posledných rokoch zvýšil o štyri kusy (čiže dnes ich je osem), bol objavený priestor v zádverí, priamo v knižnici, s naukladanými knihami, dokumentmi, mapami a rukopismi. Zbierka historickej fotografie, nájdená roztrúsená po miestnostiach kaštieľa, ktorá bola z interiérov kaštieľa po vojne dôkladne odstránená, dosahuje už okolo 10 000 záberov. Senzačný nález rukopisu knihy hodínok s bohatými ilumináciami po polovici 15. storočia³⁴ je dôkazom, že aj v nasledujúcich rokoch majú pracovníci múzea pred sebou veľa tvorivej práce, ktorej plody môžu naďalej prekvapovať a lákať početných návštevníkov. Vedenie chce prijatím nového knihovníka rozšíriť odbornosť múzea. Aj touto cestou by sme chceli upozorniť na možnosť zamestnať sa v našom múzeu a ubezpečiť absolventov, že v kultúrnych inštitúciách ostáva naďalej veľa práce a mnoho závisí od správneho výberu zamestnancov, aby tieto ustanovizne napredovali.

Kúpeľňa detskej izby na severovýchode. Kaštieľ Betliar, 2017. Foto: Vlado Eliáš.

33 Vo forme abecedne radených zoznamov je spracovaných okolo 14 200 kníh. Toto spracovanie nie je komplexné, nezohľadňuje napr. príviesky, údaje o tlačiaciach sú často neúplné. Genéze spracovania historickej knižnice v kaštieli Betliar sa venuje štúdia: TAKÁCSOVÁ, Katarína. Osudy historickej knižnice v kaštieli Betliar: odborné spracovanie a stav vedeckého bádania. In *Z dejín šľachtických knižníc na Slovensku I.* Ed. Marcela Domenová, Prešov : PU, 2013, s. 52-67.

Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova1>>

34 Nález bude po prvýkrát predstavený na špecializovanom podujatí múzea za účasti odborného zamestnanca SNG Dušana Burana v máji 2017. BARCZI, Július. Bohatá kniha hodínok Ilony Andrassyovej z Betliara. In *365° magazín o umení.* 1/2017. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2017, článok 12, nestránkované.

PRIPOMÍNAME SI

*Vestibul liečebného domu Alžbeta v Bardejovských kúpeľoch.
Foto N. Jurčíšínová*

◀ *Bazilika sv. Štefana v Budapešti Foto N. Jurčíšínová*

CISÁROVNÁ ALŽBETA BAVORSKÁ V BARDEJOVSKÝCH KÚPEĽOCH¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

V minulom roku 2016 uplynulo 100 rokov od úmrtia rakúskeho cisára a uhorského kráľa Františka Jozefa I. a v tomto roku si pripomenieme 180 rokov od narodenia jeho manželky Alžbety Bavorskej (známej ako Sisi). Narodila sa v mníchovskom paláci na Vianoce v roku 1837 ako štvrté dieťa vojvodu Maximiliána Bavorského a jeho manželky Ludoviky Bavorskej. Vyrastala vo vľúdnom prostredí, voľnej prírode a vo vzájomnej súrodeneckej láske na vidieckom zámku Possenhofen. O jej výchovu dbala najmä starostlivá matka. Otcom bola vedená k tomu, aby sa nijako nevyvyšovala nad obyčajných vidiečanov, chodila s ním na poľovačky, naučil ju hrať na gitaru, rada jazdila na koni. Jej život sa od základu zmenil po tom, keď sa stala manželkou rakúskeho cisára Františka Jozefa I.

Mladý, osemnásťročný František Jozef I. nastúpil na trón v rušnom období revolúcie 1848/1849 dňa 2. decembra 1848. Začiatkom 50. rokov si začal hľadať primeranú manželku. Iniciatívu v tejto záležitosti vyvinula jeho matka Žofia, ktorá zaranžovala stretnutie so svojou sestrou Ludovikou, ku ktorému došlo v auguste 1853 v letnej rezidencii v Bad Ischli. Ludovika tu prišla so svojimi dcérami 19-ročnou Helenou a ešte ani nie 16-ročnou Alžbetou, pričom sa predpokladalo, že manželkou mladého panovníka bude Helena. Avšak cisára zaujala mladšia sestra Alžbeta, ktorá sa správala odviazane a úplne prirodzene. Sisi cisárovi voľbu prijala. Svadba Františka Jozefa I. a Alžbety Bavorskej sa uskutočnila 24. apríla 1854 vo viedenskom kostole sv. Augustína. Na jar 1855 sa manželom narodila dcéra Žofia, o rok na to Gizela. Potom však prišla krutá rana v živote manželov. V roku 1857 im náhle vo veku dvoch rokov zomrela Žofia na čierny kašeľ počas cesty Uhorským kráľovstvom. Beznádej a slzy nahradilo rodinné šťastie až po narodení dlho vytúženého syna Rudolfa v roku 1858.

Manželstvo Františka Jozefa a Alžbety sa zrodilo z veľkej lásky, ale čoskoro sa stalo formálnym. Spôsobilo to viacero faktorov, najmä však citová chladnosť Františka Jozefa, Alžbetina extravagantnosť a zásahy jeho matky. Alžbeta si nikdy nezvykla na viedenské prostredie, nezmyselne zviazané s prísnyim protokolom. Čoraz častejšie konflikty so svokrou, úplné odstavenie od výchovy detí, už spomínané úmrtie prvého dieťaťa a následné výčitky svedomia ju úplne zlomili. Riešila ich útekmi z Viedne. Hnaná vnútorným nepokojom sa vydala na potulky Európou. Cisár sa naučil trpezlivosti znášať samotu.

V 60-tych rokoch 19. storočia považovali cisárovnú Alžbetu za najkrajšiu panovníčku na svete. Držala prísne diéty a neustále cvičila. Trpela anorexiou. Rok po rakúsko-uhorskom vyrovnaní² sa manželom síce ešte narodila v Uhorsku dcé-

1 Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/0428/15 *Šariš v historickom kontexte jedného storočia (1848 – 1948)*.

2 V roku 1866 bola habsburská ríša porazená Pruskom v prusko-rakúskej vojne, čo vyvolalo v krajine ďalšiu vnútornú krízu, čo urýchlilo priebeh rokovaní o rakúsko-uhorskom

ra Mária Valéria (1868), ale ďalšie roky žili manželia prevažne svojím životom. Na zvláštne manželstvo si zvykla aj širšia verejnosť. Pravda, išlo o jednostranný proces, lebo František Jozef miloval svoju krásnu a náladovú manželku až do jej tragickej smrti v roku 1898.³ Obrovským psychickým šokom bola pre manželov samovražda ich syna a následníka trónu Rudolfa. Jeho pohlavná choroba, depresie, nenaplnený súkromný život a alkohol sa rozhodnou mierou podpísali pod jeho celkový telesný a duševný stav. V jeho dôsledku spáchal 30. januára 1889 samovraždu zastrelením spolu so svojou 18-ročnou milenkou, barónkou Mary Vetserovou, na cisárskom loveckom zámočku Mayerling (v dnešnom Dolnom Rakúsku). Po smrti syna sa jeho rodičia ešte viac odcudzili. Alžbeta odvtedy chodila zásadne v čiernom oblečení a vyhýbala sa Viedni.

O necelých šesť rokov po tragickej smrti syna Rudolfa, v dôsledku ktorej sa zdravotný stav cisárovnjej Alžbety veľmi zhoršil, uzavrela sa do seba a väčšinu času trávila v kúpeľoch vo Švajčiarsku, Nemecku i vo Francúzsku. Dňa 1. júla 1895 prišla do Bardejovských Kúpeľov, ktoré sa na prelome 19. a 20. storočia zaradili medzi najlepšie zariadené v celej monarchii.⁴ Patrili k obľúbeným a navštevovaným kúpeľným strediskám s bohatým spoločenským životom pulzujúcim v Uhorsku. Významné osobnosti spoločensko-politického života v rakúsko-uhorskej monarchii i mimo nej, zvlášť uhorskú šľachtu sem lákala nielen liečivá sila minerálnych vôd, ale aj priaznivá poloha v malebnom údolí obklopenom ihličnatými lesmi.

Cisárovná Alžbeta sa ubytovala v luxusnom hoteli Deák (v súčasnosti liečebný dom Alžbeta), ktorý bol na tu dobu moderne zariadený, bol vybavený vodovodom a elektrinou. So služobníctvom obývala ľavé krídlo na prvom poschodí. Na tento účel bol vybudovaný v hotely samostatný vchod a samostatné schodisko. Alžbeta strávila v Bardejovských Kúpeľoch tri týždne. V sprievode svojich spoločníkov, členov

vyrovnaní, ktoré pripravoval osobitný výbor uhorského snemu pod vedením Františka Deáka a podpredsedu uhorského snemu Júliusa Andrássyho. V tejto situácii sa Viedeň rozhodla ustúpiť maďarskému tlaku a vyrovnať sa s Maďarmi. Po osobitných vyjednávaniach zástupcov viedenského dvora s Františkom Deákom a Júliusom Andrássym (Andrášim), obiduc krajinské snemy v Predlitavsku, presadili u panovníka uzavretie dohody o štátoprávnom vyrovnaní s maďarskými politikmi. Dňa 17. februára 1867 bol 44-ročný gróf Július Andrássy vymenovaný za prvého porevolučného ministerského predsedu uhorskej vlády. Vyrovnanie bolo ešte utvrdené korunováciou Františka Jozefa I. za uhorského kráľa v Budíne začiatkom júna 1867. Habsburská ríša sa zmenila na dualistický štát Rakúsko-Uhorsko.

- 3 Dňa 9. septembra 1898 bola cisárovná Alžbeta v Ženeve inkognito pod menom grófka Hohenembs. Jej prítomnosť však bola odhalená. V nasledujúci deň keď sa ponáhľala na parník v prístave, pristúpil k nej náhle muž a bodol ju ostrým predmetom (pilníkom) do srdcovej oblasti. Poranená ešte nastúpila na parník avšak pod niekoľkých minútach sa jej stav zhoršil a na následky zomrela. Atentátnikom bol 25-ročný Luigi Lucheni, ktorý nemal k Alžbete žiadny osobný vzťah ani motív k vražde.
- 4 Bardejovské kúpele, ktoré boli založené v roku 1247, navštívili viacerí príslušníci vysokej európskej šľachty. Napr. tu pobýval rakúsky cisár Jozef II. (1783), Mária Lujza, neskoršia manželka cisára Napoleona (1809), ruský cár Alexander I. (1821) a poľská kráľovná Mária Kazimierza Sobieska, manželka poľského kráľa Jána III. Sobieskeho. Kúpeľný pobyt väčšiny prominentných hostí trval tri až šesť týždňov.

kráľovskej suity chodievala na zdravotné prechádzky, obdivovala krásnu prírodu, dostávala minerálne kúpele a pitné kúry (pila vodu z minerálneho prameňa Perlivý, dnes je to prameň Alžbeta), ktoré jej veľmi pomáhali. Cisárovná ocenila skutočnosť, že kúpeľní hostia v maximálnej miere rešpektovali úctivý odstup a usilovali sa ju čo najmenej rušiť. O jej zdravotný stav sa počas pobytu staral hlavný kúpeľný lekár Hendrich Hintz. Vplyvom liečivých vôd a jedinečnej klímy sa Alžbete zvýšila chuť do jedla. Denne jej boli servírované mäsité jedlá, pričom veľmi obľubovala špeciality maďarskej kuchyne. Zvlášť oceňovala prácu kuchára Františka Schuberta, ktorý celý čas pobytu dbal o jej stravovanie. Osobitný kuchynský a cukrárenský personál pripravoval cisárovnnej rôzne druhy jedál, zákuskov, pečiva a sladkosti. Počas pobytu navštevovala omše, ktoré slúžil dekan – farár Anton Korányi.

Ako uvádza Roman Holec v knihe *Poslední Habsburgovci a Slovensko*, počas pobytu v Bardejovských Kúpeľoch obdržala Alžbeta od manžela sedem listov. Alžbete sa v kúpeľoch páčilo, vyhovoval jej samozrejme komfort hotela, krásne kúpeľné parky, vidiecke prostredie a nádhera prírody. Počas pobytu navštívila aj Bardejov a to týždeň po príchode do kúpeľov – 8. júla 1895, zavítala na radnicu, po ktorej ju sprevádzal mešťanosta Alojz Rodhy a prezrela si i ďalšie historické pamiatky. Navštívila Dóm sv. Egídia, kde ju sprevádzal prepošť Korányi, ktorému z veľkej vďaky a na znak spokojnosti darovala vzácny prsteň. Ten je v súčasnosti cenným exponátom Šarišského múzea v Bardejove.

Alžbeta opustila Bardejovské Kúpele 22. júla 1895. Pri odchode obdarovala rôznymi pozornosťami ľudí z personálu, ktorí jej počas pobytu niečím poslúžili. Na jar v roku 1896 bola odhalená pamätná tabuľa na priečelí hotela Deák (dnes Alžbeta). Na pamiatku pobytu cisárovnnej v Bardejovských Kúpeľoch bola v auguste 1903 odhalená socha sediacej cisárovnnej v parku pred hotelom Deák. Sochu v životnej veľkosti z bronzu zhotovil maďarský umelec Július Donáth z finančnej zbierky obyvateľov mesta Bardejov. Tvár a črty zobrazenej cisárovnnej sú mladšie, cisárovná mala počas pobytu 58 rokov, avšak jej mladšia podobizeň na soche mala svoj symboliku – Alžbeta odchádzala z kúpeľov odpočinutá a omladená.

Použitá literatúra:

- HOLEC, Roman. *Poslední habsburgovci a Slovensko*. Bratislava : Ikar, 2001. ISBN 80-551-0024-1
- PRASCHL-BISCHEROVÁ, Gabriele. *Naše milá Sisi*. Banská Bystrica : Ikar, 2010. ISBN 978-80-249-1315-5
- GALANDAUER, Jan – HONZÍK, Miroslav. *Osud trónu habsburského*. Praha : Obzor, 1987.
- URBAN Otto. *František Josef I.* Praha : Mladá fronta, 1991. ISBN 80-204-8173-3
- MÚCSKA, Vincent – DVOŘÁKOVÁ, Daniela – LENGYELOVÁ, Tünde – HOLEC, Roman. *Lásky a škandály v našich panovníckých rodoch*. Praha : Otto nakladatelství s. r. o., 2014. ISBN 978-80-7451-299-5
- HOLEC, Roman – BOVAN, Marián. *V službách cisára Františka Jozefa. Z pamätí lokaja a dvornej dámy*. Bratislava : Slovart, 2013. ISBN 978-80-556-0880-8
- Rakúsko-Uhorsko. Habsburská ríša v rokoch 1867 – 1918*. Bratislava : Slovart, 2011. ISBN 978-80-556-0350-6

DOPAD APPONYIHO ŠKOLSKÝCH ZÁKONOV NA ĽUDOVÉ ŠKOLSTVO NA VÝCHODE SLOVENSKA¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Od prijatia Apponyiho školských zákonov v roku 1907, ako aj vykonávacích nariadení ministerstva školstva k týmto zákonom, ktoré zavŕšili proces poštátnenia a tým aj pomadžarčenia nemaďarského, teda i slovenského ľudového školstva v Uhorsku, uplynie 110 rokov. Zapadali do celkovej tendencie školskej politiky uhorských vlád po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867, najmä od roku 1879. V rámci týchto trendov dochádzalo v oblasti ľudového školstva k postupnému oslabovaniu školstva s nemaďarským vyučovacím jazykom. Prejavilo sa to v legislatívnych opatreniach – prijímaním viacerých zákonov a administratívnych opatrení, ktoré viedli k odnárodňovaniu nemaďarských ľudových škôl v záujme úsilia uhorských politických garnitúr sformovať kompaktný, jednorečový maďarský politický národ. K realizácii tejto idey mala prispieť predovšetkým škola a školská výchova mládeže. Pred verejnosťou ich uhorská vláda schvaľovala ako opatrenia rozširujúce znalosti z maďarského jazyka ako štátneho jazyka, čím sa vraj národnostiam dávala možnosť uplatnenia v politickom, hospodárskom i kultúrnom živote.

V roku 1907 panovník František Jozef I. sankcionoval zákony, ktoré uhorskému snemu predložil na schválenie minister školstva Albert Apponyi. Cieľom týchto školských zákonov bola spomínaná maďarizácia národnostného ľudového školstva. Sám Apponyi to priznal súkromne i verejne, ale ani ďalší maďarskí politici sa tým netajili. Čo vlastne Apponyiho školské zákony stanovovali? Napr. paragraf 19 tohto zákona nariaďoval, aby v školách s vyučovacou rečou nemaďarskou bez ohľadu na to, či dostávajú podporu od štátu či nie, musí sa vo všetkých triedach učiť maďarská reč – podľa učebného plánu a rozsahu týždenných hodín ministrom školstva vydaného v takej miere, aby nemaďarské dieťa koncom štvrtého roku bolo schopné vyjadriť svoje myšlienky v maďarskej reči tak ústne, ako aj písomne.² Pre slovenské deti, ktoré pred vstupom do školy nevedeli vôbec maďarsky, to bolo veľmi náročné. Ak chcel učiteľ splniť túto požiadavku a školskí inšpektori veľmi dôsledne sledovali práve vyučovanie maďarčiny, musel zanedbávať výučbu ostatných predmetov.³

Zásľuhu na založení slovenských, resp. slovensko-maďarských ľudových škôl mali predovšetkým cirkvi – rímsko-katolícka, evanjelická a. v. a čiastočne i grécko-katolícka. Práve vo vzťahu k nim urobili Apponyiho školské zákony zmeny. Dovolili síce cirkvám, aby školy aj naďalej vydržovali, avšak autonómie, ktorými dovtedy disponovali (mali právo určiť vyučovaciu reč a učivo, vymenovať vyučujúcich,

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.
- 2 Štátny archív Prešov. Fond Šarišská župa, sign. 466. Sprievodný list k Učebným plánom správcom cirkevných škôl.
- 3 Po roku 1909 pribudlo nariadenie o povinnom vyučovaní náboženstva v maďarčine, ktoré znamenalo bezpodmienečné maďarizovanie celej školskej sústavy.

uskutočňovať disciplinárne práva a pod.) ich zbavili. Zákon bol vlastne zaobaleným zoštátnením konfesionálnych škôl na útraty cirkvi.

Správcovia cirkevných ľudových škôl, ako aj štátni školskí inšpektori v jednotlivých župách aj východného Slovenska obdržali od ministra školstva Alberta Apponyiho 14. novembra 1908 rozpracovaný Učebný plán vyučovania maďarského jazyka v ľudových školách s nemaďarským vyučovacím jazykom. K nemu bola pripojená ministerstvom vypracovaná Príručka k používaniu učebných plánov maďarského jazyka v školách s nemaďarským vyučovacím jazykom.

Neblahé následky uskutočňovania uhorských školských zákonov najmä Apponyiho na rozvoj slovenského ľudového školstva na východnom Slovensku (s upriamením sa na štyri župy – spišskú, šarišskú, zemplínsku a abovskú) dokazujú aj údaje z rokov 1876 – 1913. V Spišskej župe v roku 1876 bolo zo všetkých 229 ľudových škôl 128 slovenských (slovensko-maďarských), v roku 1901 ich bolo 131 z 246 ľudových škôl (teda viac než 50 %). Po prijatí Apponyiho školských zákonov došlo k prudkému poklesu slovenských, resp. slovensko-maďarských ľudových škôl v roku 1908 na 44 (z 235) a v roku 1913 na ešte menej – 26 slovenských resp. slovensko-maďarských ľudových škôl (z 234). V Šarišskej župe sa dôsledky Apponyiho zákonov prejavili oveľa nepriaznivejšie. V roku 1876 zo všetkých 264 ľudových škôl bolo 141 slovenských, resp. slovensko-maďarských, v roku 1895 122 (z 257), t. j. necelých 50 %, v roku 1901 ešte 109 slovenských ľudových škôl (z 269). Avšak po prijatí Apponyiho zákonov v roku 1908 ich bolo už len šesť (z celkového počtu 244) a v roku 1913 ani jedna (spolu 267 ľudových škôl). Podobne nepriaznivá situácia panovala v Zemplínskej župe. Tu bolo v roku 1876 všetkých ľudových škôl 438 a z nich 133 slovenských (slovensko-maďarských), v roku 1895 ich bolo 98 (zo 439), v roku 1901 70 (zo 428), v roku 1908 už len tri (zo 435) a v roku 1913 už boli všetky (462) len s maďarskou vyučovacou rečou! V Abovsko-turnianskej župe bola situácia v neprospech slovenčiny najhoršia. Zo všetkých 276 ľudových škôl v roku 1876 bolo slovenských, resp. slovensko-maďarských 36, v roku 1895 ich počet poklesol na 28 (z 273), v roku 1901 ich bolo už len 10 a v rokoch 1908 – 1913 nefungovala ani jedna ľudová škola s vyučovacou rečou slovenskou (či slovensko-maďarskou). V Košiciach boli v rokoch 1876 až 1913 všetky ľudové školy maďarské.⁴

Z uvedeného prehľadu je zrejmé, že na východe Slovenska dochádzalo od roku 1879 k postupnému poklesu počtu ľudových škôl so slovenskou vyučovacou rečou. Prudký úbytok bol najmä po prijatí Apponyiho školských zákonov, keď sa ich počet zredukoval na zanedbateľný počet. Podľa maďarských školských štatistík v roku 1912/1913 nebola ani jedna ľudová škola s vyučovacím jazykom slovenským v troch (zo štyroch) východoslovenských župách šarišskej, zemplínskej a abovsko-turnianskej.⁵

4 POTEMRA, Michal. Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 4, s. 533.

5 POTEMRA, Michal. Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 4, s. 522.

Použitá literatúra:

- POTEMRA, Michal. Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 4, s. 497 – 536.
- POTEMRA Michal. *Školstvo na Slovensku v rokoch 1901 – 1918*. Martin : Matica slovenská, 1993, s. 80 – 100.
- BOKES, František. Príspevok k uhorskej školskej politike v r. 1848-1918 so zreteľom na Slovákov. In *Historický časopis*, roč. 3, 1955, č. 3, s. 395
- Dejiny Slovenska IV*. Zost. Pavel Hapák. Bratislava : Veda, 1986.
- PODRIMAVSKÝ, Milan. Politika a slovenské školstvo na začiatku 20. storočia. In *Dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku*. Bratislava : Ústav informácií a prognóz školstva, s. 7 – 15. ISBN 978-80-7098-464-2
- KIPS, Milan. Školská legislatíva na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. In *Dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku*. Bratislava : Ústav informácií a prognóz školstva, s. 16-25. ISBN 978-80-7098-464-2
- Školská bieda. In *Národné noviny*, roč. 38, 1907, č. 98, s. 1.
- Ešte raz o školskej biede. In *Národné noviny*, roč. 38, 1907, č. 99, s. 1.
- Štátny archív Prešov. Fond Šarišská župa sign. 466. *Spríevodný list k Učebným plánom správcov cirkevných škôl*.

PRED STO ROKMI SA NARODIL PÁL MALÉTER¹

Patrik DERFIŇÁK

Udalosti búrlivého i keď „krátkeho 20. storočia“ v mnohých ohľadoch zásadne zmenili život nielen jednotlivcov, ale i celých národov. Ešte výraznejšia je táto zmena pri porovnaní s „dlhým 19. storočím“. O tom, akými neočakávanými cestami sa zrazu nútene uberali osudy ľudí, nájdeme množstvo príkladov. Jedným z tých, ktorí sa vďaka nečakaným udalostiam rýchlo aj keď len nakrátko dostali do popredia, je napríklad prešovský rodák Pál Maléter (4. septembra 1917 – 16. júna 1958). Narodil sa vo váženej a pomerne zámožnej evanjelickej rodine, ktorá mala blízky vzťah nielen k Prešovu, ale i neďalekým Košiciam. Prv kým jeho otec Dr. Štefan Maléter (1870 – 1933) nastúpil ako profesor na prešovskú právnickú akadémiu, pôsobil okrem iného ako zástupca starostu Košíc. O vážnosti, ktorej sa v prostredí Prešova i Košíc tešil, svedčí tiež skutočnosť, že ho v školskom roku 1916/1917 zvolili za riaditeľa prešovského evanjelického kolégia.² Blízky vzťah k Prešovu mala i matka Pála Malétera Margita Laknerová. Jej otec Dr. Á. Lakner dlhé roky pôsobil ako hlavný mestský lekár a vybudoval si aj rozsiahlu súkromnú prax.³

Ak by sa Pál Maléter nenarodil v úplnom závere „dlhého 19. storočia“, pravdepodobne by pokračoval v stopách svojich predkov. Po skončení gymnázia sa totiž rozhodol pre povolanie lekára a nastúpil aj na Lekársku fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Popri návšteve prednášok sa intenzívne zapojil aj do miestneho študentského života, pričom mu situáciu značne uľahčila jeho dobrá jazyková vybavenosť. V tomto smere nadviazal na športové i spoločenské aktivity, ktoré intenzívne rozvíjal ešte ako gymnazista v Prešove. Z viacerých možno spomenúť zapojenie sa do skautingu, kde sa v roku 1935 stal veliteľom jedného z miestnych oddielov, v ktorom sa hovorilo prevažne po maďarsky. Rozpad monarchie a s tým spojená strata hodnoty časti rodinného majetku uloženého v cenných papieroch, rovnako ako odchod otca do dôchodku a tiež jeho následné úmrtie, veľmi negatívne zhoršili finančnú situáciu rodiny.⁴ Táto skutočnosť, podobne ako politické udalosti rýchlo smerujúce k rozpadu

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.
- 2 Vydal aj niekoľko knižných prác, napr. *A választói reform* (1912) či *Az Athéni demokrácia* (1913). Angažoval sa v slobodomurárskom hnutí, založil viacero spolkov, pracoval aj ako vydavateľ a redaktor. Pozri napríklad JAVOR, Martin. *Slobodomurárske hnutie v Košiciach*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009.
- 3 Matka Pála Malétera bola v roku 1915, keď sa vydala za Dr. Istvána Malétera už vdovou po G. Ghillánym. O Dr. Á. Laknerovi pozri aj DERFIŇÁK, Patrik. *Zdravotníctvo na Šariši v závere 19. storočia*. In *Fragments z histórie medicíny a veterinárneho lékařství*. Eds. Radek Slabotínsky – Pavla Stöhrová. Brno : Technické muzeum v Brně, 2016, s. 107.
- 4 Maléterovcom patrila nájomný dom v Košiciach i na Gemeri. Viaceré vydavateľské projekty Istvána Malétera realizované po jeho odchode na odpočinok, napríklad vydanie časopisu *Magyar Figyelő* (1933), si však vyžiadali pomerne vysoké náklady. Tie následne chýbali pri zabezpečovaní potrieb rodiny.

Československa viedli k rozhodnutiu, že po štyroch semestroch predbežne ukončil štúdium v Prahe. Po podpísaní Mníchovskej dohody sa vrátil domov do Prešova. Tu prijal viaceré funkcie v hnutí miestnej maďarskej menšiny (napr. Sárosi Nemzeti Tanács).

Po tzv. viedenskej arbitráži sa rozhodol odísť do Maďarska, konkrétne do Budapešti. Tu našiel útočisko u svojej nevlastnej sestry Margity.⁵ Súčasne bolo rozhodnuté, že od konca roku 1938 bude Pál Maléter medicínu študovať v Budapešti, na univerzite Petra Pázmánya. Vzhľadom na narastajúce finančné problémy i stúpajúce životné náklady spojené so štúdiom musel už v roku 1939 štúdium predčasne ukončiť. Pri snahe zabezpečiť si dostatok prostriedkov mu nepomohli ani rôzne príležitostné práce či predaj novín v uliciach Budapešti. Problémy s peniazmi i vzdelávaním nakoniec vyriešil tak, že sa dobrovoľne prihlásil do armády. Po jej absolvovaní mal nárok ako jednoročný „dobrovoľník“ získať maďarské štátne občianstvo. Od roku 1940 sa tak zapísal a začal študovať na prestížnej budapeštianskej vojenskej akadémii Ludovica.⁶ Vzhľadom na prebiehajúcu vojnu štúdium muselo prebiehať v zrýchlenom režime a po dvoch rokoch sa s dôstojníckou hodnosťou (poručík) na vlastnú žiadosť vrátil slúžiť do Košíc, ktoré sa stali po viedenskej arbitráži súčasťou Maďarska. Od apríla 1944 bol nasadený v bojoch na východnom fronte. Už v máji roku 1944 ho zranili a dostal sa do sovietskeho zajatia. O mesiac neskôr sa však ako dobrovoľník prihlásil, aby bojoval proti nemeckým jednotkám. Spočiatku bol nasadený ako partizán v Sedmohradsku. V januári 1945 pôsobil v Debrecíne, kde v tom čase sídlila dočasná maďarská vláda. Do novobudovanej maďarskej armády tu vstúpil v hodnosti nadporučíka a veliteľa strážneho práporu.

V tejto hodnosti sa stal v roku 1945 aj členom maďarskej komunistickej strany. Ako profesionálny vojak pôsobil aj po skončení druhej svetovej vojny, pričom v nasledujúcich rokoch pomaly stúpal v rebríčku vojenských hodností a rôznych funkcií. V roku 1954 bol nakoniec povýšený na plukovníka.⁷ S rodným mestom však ani po druhej svetovej vojne nestratil kontakt a aspoň raz ročne navštevoval svoju matku, žijúcu v byte na dnešnej Hlavnej ulici v Prešove. Zásadný zlom v živote Pála Malétera priniesla demonštrácia na podporu poľských robotníkov, ktorá sa v hlavnom meste Maďarska 23. októbra 1956 premenila na ozbrojenú vzburu. Tento spontánny prejav nespokojnosti obyvateľstva bol namierený proti komunistickému režimu. Preto už od 24. októbra 1956 boli v uliciach Budapešti sovietske jednotky, ktoré sa usilovali potlačiť ozbrojený odpor obyvateľstva. To viedlo k tomu, že predstavitelia komunistickej strany vyslali Pála Malétera, aby s pomocou vojakov nachádzajúcich sa

5 Margita Ghillányová, neskôr Sárközyová, pochádzala z prvého manželstva matky Pála Malétera s Györgyom Ghillánym.

6 Presne Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, založenej už v roku 1808.

7 Vojenskú kariéru do istej miery negatívne ovplyvňoval jeho rodinný život. V roku 1945 sa oženil s Máriu Pauszovou, pričom mali v nasledujúcich rokoch tri deti. Manželka pochádzajúca z košickej, prísne katolíckej rodiny však nedokázala úspešne absolvovať komunistickú „prevýchovu“. Neskôr sa rozviedli a Pál Maléter sa na jar roku 1954 znovu oženil s Juditou Gyenesovou. Prvý sobáš 8. mája 1954 bol civilný. Druhý cirkevný, uskutocnený iba o niekoľko dní neskôr, bol však tajný. Uskutočnil sa v byte niekdajšieho evanjelického biskupa D. Kuthyho, s ktorým sa Pál Maléter zoznámil ešte v závere tridsiatych rokov.

v budapeštianskych Kiliánových kasárňach „urobil poriadok“ v okolitých uliciach, kde sa odohrávali najprudšie strety so sovietskymi vojakmi. Navyše hrozilo, že obsadením týchto kasární mohli povstalci získať ďalšie zbrane, ktoré mohli odpor ešte povzbudiť.

V priebehu niekoľkých málo dní sa však Pál Maléter z vysokého, no celkovo málo známeho dôstojníka premenil na jedného z výrazných predstaviteľov maďarskej opozície. Namiesto potlačenia vzbury sa dostal do jej popredia, čo vzápätí aj oficiálne oznámil svojim nadriadeným. O tom, ako sa vlastne Pál Maléter dostal do popredia ozbrojených stretnutí existuje viacero dobových záznamov i osobných svedectiev účastníkov. Dňa 2. novembra 1956 napríklad uviedli: „Traja ľudia sú dnes najpopulárnejší v hlavnom meste, ale snáď i v celom Maďarsku, Maléter, Mindszenty, Nagy Imre. Je zaujímavé, že spomedzi nich sú dvaja komunisti (ľudia stranu nenávidia, no jednotlivých jej členov majú radi). Maléterova všeobecná obľuba sa zrodila zo dňa na deň. Predtým sme ani nevedeli, že existuje.“⁸ Kiliánove kasárne a ich okolie sa stali rýchlo symbolmi odporu voči sovietskym jednotkám. Samotný Pál Maléter sa 26. októbra 1956 ujal velenia nielen vojakov v kasárňach, ktoré mu zverili, ale v závere októbra 1956 koordinoval akcie povstalcov v uliciach Budapešti. Následne sa zúčastnil na viacerých dôležitých rokovaniach. Vzhľadom na komplikovaný vývoj politickej situácie a stále sa rozširujúce prejavy odporu obyvateľstva vznikla snaha zapojiť Pála Malétera do oficiálnej reprezentácie krajiny. Prvý novembrový deň ho najvyšší maďarskí predstavitelia vymenovali za zástupcu ministra obrany. Hneď nasledujúci deň ho menovala vláda za ministra národnej obrany, pričom súčasne bol povýšený do hodnosti generálporučíka. Jeho sídlom naďalej zostali Kiliánove kasárne. Tu viedol 2. novembra 1956 rokovania so sovietskymi vojenskými zástupcami, ktoré sa skončili predbežnou dohodou o tom, že sovietske vojská by mohli opustiť Maďarsko najneskôr do januára nasledujúceho roku.

Dňa 3. novembra 1956 bola definitívne vytvorená a verejnosti predstavená nová koalíčná vláda vedená ministerským predsedom a súčasne aj ministrom kultúry Imre Nagyom, v ktorej figuroval ako minister národnej obrany Pál Maléter. Nový minister na ten istý deň predvolal na ministerstvo národnej obrany viacerých vysokých dôstojníkov maďarských ozbrojených síl. Ich úlohou bolo rozhodnúť, ako riešiť vzniknutú situáciu. Snahou bolo dostatočne sa pripraviť na večerné rokovania so zástupcami sovietskej strany. O 21. hodine sa maďarská vojenská delegácia dostavila na dohodnuté miesto. Tu však generál Ivan Serov, vtedajší veliteľ KGB, celú delegáciu vysokých dôstojníkov, v ktorej okrem ministra boli napríklad veliteľ generálneho štábu István Kovács dal zatknúť.

Pál Maléter zostal vo väzbe sovietskych vojsk až do januára 1957, keď ho odovzdali do rúk zástupcom maďarského ministerstva vnútra. Vzhľadom na vývoj pomerov v krajine jeho prvá manželka i s deťmi emigrovala z Maďarska do Spojených štátov amerických. Pál Maléter bol súdený a spoločne s ďalšími predstaviteľmi revolučného procesu nakoniec aj odsúdený na trest smrti. Dňa 16. júna 1958 ho v budapeštianskej väznici popravili spoločne s Imre Nagyom a Miklósom Gimesim.

8 ZIMÁNDI, Pius. *A forradalom éve. Krónika 1956-ból*. Budapest : Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1992, s. 226.

Napriek tomu, že v Maďarsku je meno Pála Malétera zaradené medzi hrdinov a obeť revolúcie roku 1956, v rodnom meste patrí k osobnostiam, ktoré stále iba čakajú na zaslúženú pozornosť.

Použitá literatúra:

- CZENTHE Miklós. Az evangélikus Maléter. In *Evangélikus Élet*. 43/2007. Dostupné na <http://www.evelet.hu/archivum/2007/43/081>
- DERFIŇÁK, Patrik. Zdravotníctvo na Šariši v závere 19. storočia. In *Fragmenty z histórie medicíny a veterinárneho lékařství*. Eds. Radek Slabotínsky – Pavla Stöhrová. Brno : Technické muzeum v Brně, 2016. s. 104 – 112. ISBN 978-80-87896-31-0.
- JAVOR, Martin. *Slobodomurárske hnutie v Košiciach*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 202 s. ISBN 978-80-8068-985-8.
- ZIMÁNDI, Pius. *A forradalom éve. Krónika 1956-ból*. Budapest : Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1992. 391 s. ISBN 963 7911 39 1

T. G. MASARYK A VÝCHODNÉ SLOVENSKO¹

Peter KOVAL

Prezident Tomáš Garrigue Masaryk bol najpopulárnejšou verejnou politickou osobou prvej Československej republiky. Aj medzi obyvateľstvom východného Slovenska bol mimoriadne obľúbený, čo dokazuje hneď niekoľko historických faktov.

Je pochopiteľné, že politikovi v takejto významnej štátnickej funkcii regionálna tlač venovala dostatočný priestor. Periodiká na východnom Slovensku pozorne sledovali politické kroky prvého prezidenta a pomerne často informovali o aktivitách súvisiacich s výkonom jeho úradu. Masarykova politická činnosť patrila medzi dominantné spravodajské novinky a dostávala priestor poväčšine na titulných stranách. Navyše každý rok v marci, v čase jeho narodenín, jednotlivé noviny bilancovali jeho profesionálny život a prinášali momenty aj z prezidentovho súkromia. Viacerí redaktori a dopisovatelia rozoberali jeho profesionálnu kariéru, predstavovali čitateľom T. G. Masaryka ako vedca, profesora či filozofa. V neposlednom rade riešili aj štátnikov vzťah k Slovensku a Slovákom.

Mesto Prešov, ako centrum šarišského regiónu, dokazovalo svoje sympatie k prezidentovi pravidelne. V čase jeho narodenín, a zvlášť tých okrúhlych, v meste pripravili veľkolepé oslavy. V kostoloch sa konali slávnostné bohoslužby, školy usporadúvali slávnostné akadémie a vojaci zorganizovali slávnostnú prehliadku. V roku 1930, keď sa prezident Masaryk dožil 80 rokov svojho života, sa predstavitelia mesta rozhodli presadiť myšlienku postavenia sochy v nadživotnej veľkosti situovanej do centra mesta. Pre realizáciu tejto myšlienky bola zriadená špeciálna komisia, ktorá rozhodla o presnom mieste prezidentovho pamätníka. Socha bola umiestnená v južnej časti parku v strede mesta a stala sa jednou z dominánt Prešova, ktorú v súčasnosti pripomínajú len dobové fotografie z 30. rokov 20. storočia.

Veľkou atrakciou pre obyvateľstvo východného Slovenska bola aj osobná návšteva T. G. Masaryka v roku 1921. Išlo o prvé priame stretnutie prezidenta s týmto regiónom od jeho návratu do vlasti a prevzatia najvyššej štátnickej funkcie. Cez Bratislavu, Žilinu a Martin sa delegácia dostala 21. septembra do Košíc. Denník Slovenský východ informoval svojich čitateľov o pripravách na veľkolepé privítanie a prinášal podrobný program návštevy. V deň príchodu Masaryka do Košíc boli noviny zaplnené oslavnými ódami pripomínajúcimi zásluhy T. G. Masaryka na vzniku prvej ČSR.

Samotní obyvatelia mesta prejavovali úctu a radosť z príchodu takéhoto hosťa zapojením sa do príprav prijatia. Budovy mesta boli vyzdobené čerstvým ihličím, vlajčkami a kvetinami. Na trase, kadiaľ mal prechádzať prezident, boli postavené slávobrány. Samozrejmosťou boli štátne zástavy a rôzne dekorácie z nacionálnych farieb. Udalosť okomentovala denná tlač ako najväčšie slávnosti na východnom Slovensku od 28. októbra 1918. Príchodu prezidenta Masaryka do Košíc sa podľa

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periferie*.

jedného článku denníka Slovenský východ prispôsobila aj príroda: „*Vtáci spievali svoje piesne radosti, listie šumelo sladké melódie, ba aj vlnky Hornádu sa zastavili, aby uctili Veľkého Prezidenta.*“

Vlak s prezidentom Masarykom dorazil na košickú železničnú stanicu 21. septembra 1921 o 16.45 hod. Po vystúpení z vozňa zahrála vojenská kapela národné hymny a vzácných hostí (spolu s T. G. Masarykom pricestovali napr. aj jeho dcéra Alice či manželka ministra Beneša Hana) privítal abauj-turňanský župan Dr. Ján Ruman. Ten v príhovore vzdal hold osobe prezidenta republiky a poďakoval mu v mene obyvateľov mesta Košice a celého východného Slovenska za zásluhnú prácu pri boji o vznik ČSR. Sľuboval aj za celý administratívny aparát tohto regiónu, že všetko svoje úsilie bude smerovať za slobodný a samostatný rozvoj nového štátu. Práve tieto časti krajiny boli na začiatku 20. storočia značne národne odcudzené, a preto bolo potrebné vynaložiť v prvých rokoch existencie republiky nemalé sily v tejto veci. Starosta mesta Košice Dr. Vladimír Mutňanský pozdravil prezidenta v mestskom parku a uisťoval ho tvrdením, že Košice ostanú strediskom východného Slovenska a dôstojnou bránou ČSR smerom k východným štátom a národom. Vo svojom pozdrave sa odvolával aj na historické obdobie, keď sa Košice v 15. storočí na istý čas stali sídlom Jána Jiskru z Brandýsa. Prezident Masaryk reagoval rovnako úprimnými slovami a vyslovil značnú vďaku za to, že obyvateľstvo východného Slovenska sa priklonilo k novému štátu. Bol si vedomý faktu, že tento región bol periférnou časťou novej republiky, že centrá národného života boli od neho vzdialené. O to viac si vážil rozhodnosť východu krajiny v hektickom období po skončení prvej svetovej vojny. Úlohu Košíc videl hlavne v jeho postavení ako centra východného Slovenska, ktoré by malo dávať impulzy zaostalejším okolitým regiónom vo forme kultúrneho a národného povzbudzovania. Košice mali byť dôležitým článkom v prepájaní východu a západu ČSR.

Prezidentský sprievod po celej ceste mestom sledovali organizované davy. Na vzácnu návštevu boli zvedavé tisíce obyvateľov rôznych sociálnych zložiek. Drobné hudobné akcie pripravili viaceré kultúrne spolky z mesta a miestna vojenská posádka. Sprievod tiahnuci sa centrom mesta sa skladal zo 16 áut, pred ktorými pochodovala čestná stráž šiestich vojakov so šiestimi príslušníkmi Sokola na koňoch. Popri aute prezidenta tvorili pohyblivý špalier legionári, členovia Robotníckej telovýchovnej jednoty a sokolskej organizácie. Na záverečný raut v župnom dome bolo pozvaných 300 najvýznamnejších hostí. Prezident Masaryk sa v jeho priebehu informoval o stave mesta a východoslovenského regiónu. Viaceré osobnosti Košíc a okolia boli mimoriadne hrdé a spokojné, akým spôsobom k nim prezident pristupoval. Na druhý deň prezidentova cesta pokračovala návštevou Podkarpatskej Rusi, kde privítanie delegácie prebehlo v podobnom duchu.

T. G. Masaryk predstavoval v československej spoločnosti medzivojnového obdobia mimoriadnu autoritu. Jeho popularita bol markantná aj medzi obyvateľmi východného Slovenska. Prezident Masaryk pre nich znamenal ideál človeka, politika, štátnika, učiteľa, vedca či filozofa. Nebolo preto nič zvláštne, že ho často titulovali rôznymi osloveniami ako napr. Tatíček, Otec osloboditeľ, Duchovný vodca, Národný hrdina, Tvorca dejín či Apoštol pravdy.

Použitá literatúra:

Slovenský východ 1923

DŽUJKO, Ján. Tomáš Garrigue Masaryk na stránkach východoslovenskej stránickej tlače v medzivojnovom období. In *T. G. Masaryk a Slované*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2013, s. 205 – 219. ISBN 978-80-7286-221-4

KOVAL, Peter. Obraz Tomáša Garrigue Masaryka v ľudáckej medzivojnovnej tlači. In *T. G. Masaryk a Slované*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2013, s. 189 – 204. ISBN 978-80-7286-221-4

OPAT, Jaroslav. *Tomáš Garrigue Masaryk a Slovensko : soubor statí*. Praha : Masarykova společnost a Ústav T. G. Masaryka, 1992.

ŠVORC, Peter. *Ako Prešovčania oslavovali narodeniny prezidenta T. G. Masaryka*. Dostupné online: <http://historickaspolocnost.webnode.sk/news/ako-presovcania-oslavovali-narodeniny-prezidenta-t-g-masaryka-peter-svorc/> [cit. 1-5-2017]

BUDÚCNOSŤ KOŠÍC Z POHLADU SLOVENSKEHO VÝCHODU V ROKU 1919¹

Ján DŽUJKO

Po vzniku Československej republiky 28. 10. 1918 došlo k postupnému začleňovaniu slovenského územia do nového štátu. Definitívne sa na základe medzinárodných dohôd vyformovali jeho hranice. Hlavne slovenské mestá sa stávali centrami rozvíjajúceho sa národného, kultúrneho, spoločenského, politického i hospodárskeho života.

Predstavy o postavení Košíc v rámci československého štátu sformulovala aj redakcia prvého slovenského regionálneho denníka Slovenský východ (1919 – 1937), ktorý začal vychádzať v tomto meste. Napriek tomu, že Košice boli na okraji slovenského územia, pripisovala im rovnaký význam na východe krajiny ako Bratislave na západe Slovenska. Mali byť mohutnou baštou proti všetkým nepriateľským snahám, prúdiacim predovšetkým z juhu, zo strany Maďarov, ktorí sa len ťažko vyrovnávali so stratou postavenia Uhorska po páde monarchie. Redakcia si myslela, že mali ideálnejšiu polohu ako v minulosti. Centrom pred vojnou bola totiž Budapešť, čo hodnotila negatívne, pretože to bolo na úkor iných miest.

Redakcia predpokladala, že Československá republika znemožní, aby sa veľké mestá vyvíjali na úkor iných, menších. Tvar novovzniknutého štátu prirovnala k meču. Jeho rukoväť sa začínala v Krkonošiach a ostrie končilo v Užhorode. Aby vedel odolať náporu, mal mať po celej svojej dĺžke oporné body, aby sa nezlomil. Bohatú Prahu, Brno, Bratislavu a Košice. Už viac nebolo Budapešti, ktorá „vyciciavala“ silu východného Slovenska. Košice mali byť strediskom celého slovenského územia od Tatier smerom na východ a to kultúrnym a hospodárskym živote. Mali sa stať hroťom československého meča.

Redakcia Slovenského východu očakávala tiež, že mesto sa po ustálení hraníc bude nachádzať v blízkosti jeho južnej hranice a bude pohraničným mestom. Československo charakterizovala ako prevažne priemyselný štát, ktorého vývoz výrobkov sa mal orientovať smerom na východ do krajín ako Poľsko, Rusko, Rumunsko a Maďarsko, ktorých priemysel nebol rozvinutý. Práve v tomto ohľade bolo potrebné vnímať obchodný význam Košíc ako strediska exportu. Preto bolo potrebné vybudovať železničné trate smerom zo západu na východ. Košice mali mať dvojkoľajové spojenie smerom do českých krajín. Košicko-bohumínska železnica mala byť jej súčasťou. Potrebné bolo aj spojenie s Bratislavou cez Gemer, Novohrad, Tekov a Hont. Denník predpokladal, že Československo bude potrebovať čiastočne aj dovoz agrárnych produktov, pretože nebude sebestačné v oblasti zásobovania potravinami a to najmä z Maďarska a Rumunska. Bolo potrebné pripraviť sa na dovoz od Jasiny a Besarábie cez Užhorod a z veľkej maďarskej nížiny cez Miškovec smerom na Košice. Tu sa mali všetky suroviny, tovary a výrobky zhromaždiť, aby sa poslali do ďalších častí republiky a tam sa spracovali. Aj suroviny z východného Slovenska mali mať práve tu svoje

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

prvé miesto skladovania a aj čiastočného spracovania. Popri Bratislave sa tak Košice mali stať strediskom importu i exportu.

Košice sa mali stať aj centrom kultúry, umenia, písomníctva, baštou slovanskej kultúry a šíriteľkou jej osvetu. Problematicky sa na prelome rokov 1918/1919 javil, *„nepriateľský náter Košíc“* – jeho tzv. maďarský ráz. Ten sa mal s dávkou trpezlivosti vytratiť v priebehu niekoľkých rokov. Malo k tomu dôjsť vtedy, ak slovenský jazyk zaznie v kostoloch na kazateľniciach, v školách na katedrách a v rozličných úradoch. Nie však formou násilnej slovakizácie. Štátotvorný národ sa nesmel vydať takou cestou ako Maďari v minulosti, pretože čím väčší bol tlak, tým väčší bol odpor. Bolo potrebné v prvom rade prebudiť približne tretinu, *„tupých Slovákov“*, ľahostajných voči vlastnému národnému presvedčeniu. Vysvetliť im, že sú tiež Slovákmi. Ostatných si bolo potrebné získať spravodlivosťou a citlivým prístupom. Mali sa stať slobodnými občanmi v jednej z najdemokratickejších republík, ktorá sa pre nich mala stať druhou domovinou, ktorú sa naučia ctíť a milovať. Slováci mali k ostatným minoritám pristupovať s bratskou láskou a nie na základe zákonov, šíriacich nenávisť a rozhorčenie. Nesmeli sa z nich stať utlačovatelia menších, mali byť spravodliví – to mala byť cesta do budúcnosti. Tak sa mal dosiahnuť slovenský ráz Košíc. Autor jedného z príspevkov už videl krásnu budúcnosť mesta – slovenskú univerzitu, slovenské národné divadlo, slovenskú oživujúcu kultúru... To všetko však záviselo od usilovnosti a spravodlivosti, aby sa takáto budúcnosť čím skôr stala realitou.

Pod obsahovú náplň Slovenského východu sa v prvých mesiacoch jeho existencie podpísala redakcia pod vedením Edmunda Boreka. Ďalšími redaktormi boli Ján Hrušovský, Hana Gregorová, Anton Straka. Vydávaním periodika prispeli k tomu, že sa časť týchto predstáv o postavení Košíc v novom štáte aj naplnila. Zvlášť v prvých mesiacoch jeho existencie pomáhali na východe krajiny šíriť slovenské národné povedomie a presadzovať československú štátnosť.

Použitá literatúra:

- DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienses* 8/2008, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528
- KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968, 1074 s.
- KORČÁK, Rostislav. Začátky prvního slovenského denního listu na východním Slovensku. In *Nové obzory* 7, 1965, s. 72 – 89.
- KOVAL, Peter. Slovenský východ (1919 – 1937) : východoslovenská tlač a jej snahy o formovanie národného povedomia. In *Kniha 2008 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2008, s. 324 – 333, ISBN 978-80-89301-22-5
- Slovenský východ (1919)

RECENZIE ANOTÁCIE

Nádvorie kniežacieho paláca v Monaku Foto J. Jurčišin

Hans Koch. *Erzählte Erinnerungen an die Weltkriege in der Ukraine. Mit einem Anhang: Erasmus Zöckler: Erinnerungen an meinen Patenonkel Hans Koch.* Herne : Freunde der Martin Opitz-Bibliothek, 2016, 200 pp. ISBN 978-3-923371-41-9.

Der Osteuropahistoriker **Hans Koch**, geboren 1894 in Lemberg/Lwów, im damals österreichischen Kronland Galizien, kam 1912 nach Wien, um hier evangelische Theologie und Geschichte zu studieren. Er fand im Theologenheim der Evangelischen Kirche Aufnahme und sprang auch in der evangelischen Studentenverbindung „Wartburg“ ein, in der er bald zum Sprecher der aktiven Burschenschaft avancierte. Eine deutschnationale Prägung war damit verbunden, wie sich ja auch die Evangelisch-theologische Fakultät nicht nur als eine „Pflegerin evangelischer (...) Lebensinteressen“ verstehen durfte, sondern auch jene der „volksdeutschen“ Diaspora im Osten und Südosten Europas. So wurde sie jedenfalls von den Studenten aus diesen

Gebieten der Habsburgermonarchie empfunden, die in „doppelter“ Diaspora aufgewachsen waren, in ethnischer und religiöser Hinsicht. Koch ist von dieser Erfahrung einer sukzessiven Assimilation und Polonisierung der Deutschen geprägt und stellte sich deshalb mit Begeisterung einer Gegenstrategie zur Verfügung, die nach der Bildung eines Schutzbundes der christlichen Deutschen in Galizien deren verschüttetes ethnisches Selbstbewusstsein wieder weckte und durch Diasporafahrten quer durch Galizien stärkte. Von Koch ist bekannt, dass er sich dieser Aufgabe widmete und 1913 mit Studienkollegen und Jugendlichen gewissermaßen die pfälzische Siedlungsgeschichte zwischen Neu-Sandec und Stanislaw erwanderte, um die Aufgaben des Schutzbundes zu propagieren. Das 1912 aufgenommene Studium wurde durch den Ersten Weltkrieg jäh unterbrochen. Wie der Großteil der Heimbewohner des Theologenheimes meldete sich Koch freiwillig zum Militärdienst¹. Doch er machte nicht nur den Ersten Weltkrieg bis zum bitteren Ende mit, sondern wirkte darüber hinaus als *sotnik* im Offiziersstab der ukrainisch-galizischen Armee, als die Ukrainer unter der Führung von Ataman **Symon Petljura** (1879-1926) und **Jewhen Michajlowyč Konowalec** (1891-1938) nach Ende des Ersten Weltkrieges freilich vergeblich versuchten, gegen den Widerstand der Polen und der Russen eine freie Ukraine zu errichten. Sie nahmen das Selbstbestimmungsrecht der Völker in Anspruch und Koch stellte sich in den Dienst dieses Anliegens. Die immer wieder kursierende Apostrophierung als „*Ukrainer Koch*“ hat hierin seine Wurzel. General **Myron Tarnavskyj** (1869-1938) attestierte ihm ein „überdurchschnittliches Talent (als Militär)“, ja sogar eine Karriere in einem ukrainischen Staatswesen. Koch besaß „wenn unser blutiges Mühen nicht diesen traurigen Misserfolg erfahren hätte, heute eine führende Stellung im ukrainischen Staat (...)“ (zit. S. 154).

1 Dazu ist auf die Studie von Karl-Reinhart Trauner „Vom Hörsaal in den Schützengraben. Evangelische Theologiestudenten im Ersten Weltkrieg“ (Szentendre 2014) zu verweisen, die sich ausdrücklich auch mit Hans Koch beschäftigt („Der prominenteste Kriegstheologe“, S. 255 ff.).

Hans Koch hat diese Geschichte Galiziens nicht nur dargestellt, sondern erlebt und erlitten, sodass er einmal als der abenteuerlichste unter den akademischen Lehrern des 20. Jahrhunderts bezeichnet wurde. Koch hat in der osteuropäischen Geschichte sein Lebensthema gefunden, denn nach einer abenteuerlichen Flucht aus der „Roten Armee“ und seiner Rückkehr nach Wien beendete er in rascher Folge seine Studien mit zwei Dissertationen zu Themen der Kirchen- und Kulturgeschichte². 1929 erfolgte seine Habilitation aufgrund der eingereichten Schrift: *Die griechische Kirche im alten Russland. Skizzen zur Kirchengeschichte Osteuropas* (Habil. theol. Wien 1929). Er erwarb die Lehrbefugnis für Kirchengeschichte und Kirchenkunde Osteuropas mit dem Ziel, ein facheinschlägiges Forschungsinstitut ins Leben zu rufen, das sich gezielt mit der Geschichte dieser mittel- und osteuropäischen Kulturlandschaft befasst. Wien wäre seiner Meinung nach der geeignete Ort gewesen. 1934 wurde er als Theologe an die Preußische Universität Königsberg berufen, verbunden mit der Direktion des Instituts für Russlandkunde, 1937 wechselte er an die Philosophische Fakultät an der Friedrich-Wilhelms Universität Breslau, wo er auch die Leitung des Osteuropa-Instituts übertragen bekam. 1940 erfolgte schließlich die Berufung an die Universität Wien. Diese Ära in Wien 1940-1945, im Schatten des Krieges, war freilich gekennzeichnet durch seine völlige Absenz, die Geschichte des Instituts registriert lediglich wenige Besuche, zu einer Lehrtätigkeit kam es überhaupt nicht. Das hing damit zusammen, dass Koch zehn Tage vor dem Ausbruch des Krieges, am 21. August 1939 als Leutnant der Reserve in die Wehrmacht einberufen wurde und am Polenfeldzug teilnahm. Im Winter 1939/40 wirkte er bei der Umsiedlung der Deutschen aus Ostgalizien mit und hielt ihnen am Weihnachtstag 1939 in Lemberg eine tief empfundene Abschiedspredigt, sodass man ihn, der als Stellvertreter des Lemberger Bevollmächtigten in der deutsch-sowjetischen Repatriierungskommission mitwirkte und als Chefdolmetscher fungierte, für „die Seele dieser Umsiedlungsaktion“ hielt. Der nächste Auftrag führte ihn nach Bulgarien. Noch bevor Koch die Berufung nach Wien in Händen hielt, hatte das Auswärtige Amt und der Reichsminister für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung einen weiteren Auftrag für ihn: er sollte den Aufbau eines Wissenschaftlichen Instituts in Sofia leiten. Verbunden damit war eine Gastprofessur an der Universität. Sie ermöglichten ihm eine Vertiefung seiner Kenntnis der Orthodoxie, sodass er zweifellos als einer der besten Sachverständigen der orthodoxen Welt angesehen werden konnte, dem seit 1936 auch die Herausgabe und Schriftleitung der Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas *Kyrios* anvertraut war und zwar bis zur kriegsbedingten Einstellung 1942/43. Mit dieser Zeitschrift verfolgte er ein langfristiges Ziel. Er nahm nicht nur am Panorthodoxen Theologenkongress im Herbst 1936 in Athen in offizieller Funktion teil, als „wohlwollender Beobachter“ und als Vertreter des Deutschen Reiches. Koch war sich auch der politischen Bedeutung der Ostkirche im Blick auf die ökumenische Bewegung, die Kriegsschuldfrage und die Abwehr des Bolschewismus im Klaren und versuchte die seit den ökumenischen

-
- 2 Hans Koch, *Die Slavisierung der griechischen Kirche im Moskauer Staate als bodenständige Voraussetzung des russischen Raskol* (Diss. phil. Wien 1924); ders., *Die russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter. Ein Beitrag zur Geschichte westlicher Einflüsse auf das ostslavische Denken* (Diss. theol. Wien 1926/27, gedruckt Breslau 1929).

Konferenzen 1937 in Oxford und Edinburgh ausgestreute antideutsche Propaganda zu entschärfen.

Am 26. März 1941 wurde Koch als Hauptmann der Reserve wiederum zur Wehrmacht einberufen, als Spezialist für die Ukraine fiel ihm im Plan „*Barbarossa*“ eine wichtige Aufgabe zu, er hatte seine Kenntnisse der ukrainischen Freiheitsbewegung („*freie Ukraine*“) in den Dienst der NS-Ostpolitik zu stellen - und zwar politisch als Verbindungsoffizier des Reichsministeriums für die besetzten Ostgebiete bei der Heeresgruppe Süd und militärisch als Offizier der Ic-Abteilung (Nachrichtendienst und Abwehr). In hohem Maße bündelte sich bei ihm die Verantwortung für den „heiklen“ Versuch, die nationale Begeisterung der Ukrainer den deutschen Interessen nutzbar zu machen. In diesem Sinne hielt er am 15. Juni 1941 vor dem Stab der Heeresgruppe Mitte einen Vortrag, wie es die Nationalbewegung der Ukraine als Verbündete Deutschlands zu gewinnen gelte, um die deutsche Herrschaft über die Ukraine zu stabilisieren. Am 30. Juni 1941 rückte mit den deutschen Truppen auch der Nachrichtenoffizier Koch mit einem Sonderauftrag der Abwehr in Lemberg ein, um sich mit dem Metropoliten **Andrej Šeptyc'kyj** (1865-1944) und den ukrainischen Politikern zu treffen, die eine Unabhängigkeitserklärung verlautbaren ließen. Koch hielt diese für verfrüht und bemühte sich, freilich vergeblich, sie rückgängig zu machen. Die deutschen Truppen beendeten nach einer Woche die ukrainische Unabhängigkeit, sie nahmen die führenden Politiker in Haft. Kochs differenzierte Haltung zugunsten einer (künftigen) ukrainischen Eigenstaatlichkeit konnte sich gegenüber seinem Namensvetter **Erich Koch** (1896-1986), dem berüchtigten ostpreußischen Gauleiter und Reichskommissär, nicht durchsetzen. Dieser veranlasste wiederholt Zurechtweisungen von **Hans Koch**, im Mai 1942 dessen Ausweisung aus der Ukraine, weil der Verdacht bestand, dass er als Offizier der Wehrmacht die Widerstandsbewegung der Ukrainer gegen die Zivilverwaltung fördere.

War mit dieser politischen Entwicklung eine persönliche Enttäuschung Kochs verbunden, so stand sein politisches Damaskus-Erlebnis aber noch bevor, das Judenmassaker von Babyn-Jar (29./30. 09. 1941), bei dem mehr als 30.000 jüdische Männer, Frauen und Kinder unter Vorspiegelung einer Umsiedlung hingeschlachtet wurden. Koch berichtete darüber in größter Erregung seinem Freund **Paul Zöckler** (1894-1962) in Berlin im Oktober 1941, dessen Sohn **Erasmus Zöckler** Ohrenzeuge dieses Gesprächs wurde (S. 180). Dieser Bericht ist auch der Höhepunkt in den sehr persönlichen Erinnerungen des Patenkindes an seinen Onkel (S. 141-200). Es handelt sich um ein bewegendes Lebensbild Kochs aus familiär-freundschaftlicher Perspektive, das weitgehend meinen biographischen Skizzen folgt³, diese aber mit familiären Quellen erweitert und durch Tagebuchaufzeichnungen aus Kochs Kriegstagebuch bereichert. Die nationalsozialistische Gesinnung Kochs wird hier

-
- 3 Karl W. Schwarz, Ein Osteuropäer aus Profession: Hans Koch. Anmerkungen zu Biographie und Wirken, in: Marija Wakounig / Wolfgang Mueller / Michael Portmann (Hg.), Nation, Nationalitäten und Nationalismus im östlichen Europa. Festschrift für Arnold Suppan zum 65. Geburtstag, Wien 2010, 641-658; zuletzt ders., Hans Koch – Theologe, Historiker *7. 7. 1894 Lemberg/Galizien, +9. 4. 1959 München, in: Ernst Gierlich (Hg.), Ostdeutsche Gedenktage 2014. Persönlichkeiten und Historische Ereignisse, Bonn (Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen) 2016, 78-85.

nicht verschwiegen, sie hätte aber mit dem Geschehen in der Babyn-Jar-Schlucht ihr Ende gefunden: „Hans Koch war kein Nationalsozialist mehr.“ (S. 180).

Nach dem Krieg, als Koch in seinen zivilen Beruf, das heißt in sein Ordinariat für Osteuropäische Geschichte an der Universität Wien zurückkehren wollte, wurde ihm seine NS-Vergangenheit zum Verhängnis. Dass er den einschlägigen Beitrag über Ostdeutsche Geschichte in der Hitler zu dessen 50. Geburtstag überreichten Festschrift „*Deutsche Wissenschaft. Arbeit und Aufgabe*“ (Leipzig 1939) verfasste (reproduziert S. 11 f.), habe ich als eindeutigen Beweis seiner Gesinnung bewertet, auch wenn er inhaltlich kaum jene erwarteten ideologischen Markierungen aufweist. Mit Recht weist **Wolfgang Kessler** in seiner tief schürfenden Einleitung „Hans Koch in seiner Zeit“ (S. 7-19) auf diesen Umstand hin, aber die Platzierung in dieser Publikation lässt keine andere Deutung zu.

Aufgrund seiner 1934 angenommenen deutschen Reichsbürgerschaft und seiner Berufung nach Wien 1940 wurde er 1945 von der österreichischen Staatsverwaltung nicht in den Personenstand der Universität Wien übernommen, sondern musste in den kirchlichen Dienst in einer kleinen Landgemeinde im steirischen Ennstal ausweichen, wo er vergeblich um die Zuerkennung der österreichischen Staatsbürgerschaft kämpfte. Erst 1952 fand er wieder in den akademischen Beruf zurück – aber nicht in Wien, sondern in München. Dort schloss er seine Osteuropa gewidmete wissenschaftliche Laufbahn als Professor für Politikwissenschaften ab. Er begleitete Bundeskanzler **Konrad Adenauer** bei seiner Moskareise 1955 und unterstützte dessen Bemühungen um die deutschen Kriegsgefangenen⁴. Eine erhoffte Rückberufung nach Wien (1958) und die damit verbundene Rehabilitierung blieben aber aus. In dem siebenjährigen von Depressionen und Verzweiflung geplagten Aufenthalt im Ennstal widmete sich Koch neben der Bearbeitung eines Lehrbuchs für den evangelischen Religionsunterricht⁵ der ukrainischen Literatur, übersetzte und übertrug Gedichte⁶, er schrieb daneben aber auch viele historische Erzählungen für Kirchenzeitungen, Kalender und Jahrbücher, aus denen sein Freund **Georg Traar** (1899-1980), Superintendent der Evangelischen Kirche in Wien, posthum eine Sammlung im Evangelischen Preßverband herausgab⁷. Aus diesem Erzählband wurden einige charakteristische Erzählungen ausgewählt, die vom Kriegsgeschehen in den beiden Weltkriegen in der Ukraine handeln. Es sind keine historischen Studien, sondern Erzählungen um einen historischen Kern, ihr Quellenwert ist daher begrenzt. Aber sie fangen die Atmosphäre ein, sie illustrieren die Landschaft, in der sich Koch bewegte, sie deuten auch die inneren Beweggründe an, die sein Handeln bestimmten. Es handelt sich um fünf Erzählungen aus dem 1. Weltkrieg und den nachfolgenden Nachkriegskämpfen in der Ukraine und eine aus der Zeit des 2. Weltkriegs, die mit 1943 datierte Erzählung „Im Sonderauftrag jenseits des Goryn“ (S. 109 ff.). Letztere behandelt die Aktion „*Taras Bulba*“, die Koch als Abwehroffizier

4 Hans Koch, Die deutsch-sowjetische Konferenz von Moskau im September 1955, Konstanz 1956.

5 Josef Kolder / Hans Koch, Evangelische Kirchengeschichte, Wien 1955

6 Die ukrainische Lyrik 1840-1940. Ausgewählt und übertragen von Hans Koch, Wiesbaden 1955

7 Hans Koch, Kyr Theodor und andere Geschichten, hrsg. von Georg Traar, Wien 1967.

in fremder Uniform (Division Brandenburg) durchführte, um einen Kontakt mit ukrainischen Partisanen herzustellen und einen Gefangenenaustausch zu erreichen.

Der Herausgeber **Wolfgang Kessler** hat durch Anmerkungen den personalen und topographischen Rahmen der Erzählungen aufgeschlüsselt und durch die Auswahl von militärischen Landkarten die Lektüre noch um eine Dimension bereichert. Dafür und für wichtige Hinweise auf die einschlägige Sekundärliteratur⁸, schließlich aber für die reiche Illustration mit Abbildungen aus dem Nachlass Hans Kochs im Privatbesitz von Prof. **Erasmus Zöckler** sowie aus dem Teilnachlass im Galiziendeutschen Heimatarchiv, früher Kaiserslautern, nunmehr in der Martin-Opitz-Bibliothek in Herne, sei ihm ausdrücklich gedankt.

Karl W. Schwarz

ŠVORC, Peter. Štrbské vizitácie a ich aktéri. Od Tolerančného patentu po prvú svetovú vojnu. Prešov : UNIVERSUM, 2016, 241 s. ISBN 978-80-89046-95-9.

V závere roka 2016 vydalo prešovské vydavateľstvo UNIVERSUM monografickú prácu Štrbské vizitácie a ich aktéri s podtitulom *Od Tolerančného patentu po prvú svetovú vojnu*. Jej autorom je prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., ktorý sa v nej podujal priblížiť dejiny štrbského evanjelického zboru a jeho farárov od konca 18. storočia do vypuknutia Veľkej vojny. A hoci by sa na prvý pohľad mohlo javiť, že autor v knihe spracováva „iba“ regionálnu tému, nie je tomu tak. Ide totiž zároveň o vyrozprávanie príbehu samotnej evanjelickej cirkvi v Uhorsku a priblíženie vzťahu medzi jej ústrednými inštitúciami (biskupskými či seniorátnymi úradmi) a jednotlivými zbormi, jestvujúcimi na okraji dištriktu či mimo centra krajiny. Kľúčovým dobovým

prameňom pri rekonštrukcii vyššie uvedenej minulosti sa pre autora stali cirkevné vizitácie, ktoré boli jednou z foriem kontroly farskej, resp. duchovnej správy, usku-točňované spravidla biskupom. Rímskokatolícka cirkev ich začala vykonávať po Tridentskom koncile s cieľom sledovať stav a život vo farnostiach, no v prvom rade získať prehľad o tom, do akej miery jednotlivé farnosti podľahli či úspešne odolávali reformácii. Vďaka premyslenému súboru otázok, na ktoré museli miestni farári dať podrobnú odpoveď, sa zachovali zápisnice – protokoly, z ktorých sa možno dozvedieť množstvo informácií nielen o cirkevnom zbore, ale aj o živote celej dediny. Až v 19. storočí prestali byť vizitácie výlučnou doménou rímskokatolíckej cirkvi a stali sa súčasťou cirkevného života i správy Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku.

8 Nur zwei Beispiele: Wolfgang Kessler, Grenzkampf und nationale Minderheiten in Polen 1919 – 1921, in: Hans Lemberg / Peter Heumos (Hg.), Die Tschechoslowakei und Ostmitteleuropa im Jahr 1919, München 1993, 177-188; Frank Golczewski, Deutsche und Ukrainer 1914 – 1939, Paderborn 2010.

Recenzovaná publikácia pozostáva zo siedmich chronologicky na seba nadväzujúcich kapitol. Prvá, alebo tiež úvodná kapitola knihy, má názov *Pred Tolerančným patentom* (s. 11-30) a čitateľa stručne oboznámi so životom štrbských evanjelikov v období pred rokom 1781. Obec Štrba už od stredoveku patrila medzi najväčšie dediny v Liptove a pomerne krátko po reformačnom vystúpení Martina Luthera v nemeckom Wittenbergu (1517) sa jej obyvateľstvo prihlásilo k jeho učeniu. Autor tak svoje rozprávanie začína v 2. polovici 16. storočia, a teda v čase, keď myšlienky reformácie prenikli takmer do všetkých kútov vtedajšieho kráľovského Uhorska. Následne pomocou zachovaného pramenného materiálu rekonštruuje dejiny štrbského evanjelického cirkevného zboru počas 17. a 18. storočia.

Druhá kapitola, ktorá z hľadiska svojho obsahu spadá už do obsahového jadra publikácie, nesie pomenovanie *Jozef Fornet – prvý potolerančný evanjelický farár v Štrbe* (s. 31-80). Autor sa v nej bližšie venuje histórii rodiny Fornetovcov, a to osobe Juraja Forneta a najmä jeho syna Jozefa. Jozef Fornet, medzi ktorého predkami možno nájsť francúzskych hugenotov, sa štrbským evanjelickým farárom stal v roku 1784. V tom istom roku si štrbskí luteráni postavili kostol, ktorý však nemohol mať vežu či zvony a bol situovaný na okraji dediny. Okrem vykonávania pastoračnej činnosti bol Jozef Fornet aktívnym literátom (napísal viacero teologicko-filozofických prác) a zaujímali ho tiež náleziská zlata vo Vysokých Tatrách, konkrétne na úpätí Kriváňa. Veľký dôraz kládol na vzdelávanie mládeže (i dospelých), preto krátko po jeho príchode bol do Štrby prizvaný aj evanjelický učiteľ Matej Madaras. Počas Fornetovho pôsobenia sa v roku 1803 v tunajšom evanjelickom cirkevnom zbore uskutočnila prvá vizitácia od prijatia Tolerančného patentu, ktorú viedol samotný superintendent Preddunajského dištriktu Daniel Crudy.

Tretia kapitola má názov *Ondrej Markušovský a jeho doba* (s. 81-114). V nej autor chronologicky nadväzuje na predchádzajúci text, tentoraz však cez optiku histórie rodiny Ondreja Markušovského, ktorý sa štrbským farárom stal po smrti Jozefa Forneta v roku 1811. Pre obyvateľov obce to boli ťažké časy spojené so zemetrasením roku 1813, čo malo tragický dopad na celý podtatranský región. Rovnako tvrdo, ak nie viac, zasiahla do života tunajšieho obyvateľstva epidémia cholery v roku 1831. Aj pod vplyvom týchto udalostí sa syn Ondreja Markušovského Ľudovít rozhodol študovať medicínu a časom sa z neho stal jeden z popredných lekárov v rámci celého Uhorska. Autor opäť pomerne podrobne analyzuje situáciu v štrbskom evanjelickom zbore, a to aj za pomoci druhej potolerančnej vizitácie, ktorú viedol superintendent Preddunajského dištriktu Michal Kováč-Martini v roku 1824.

Štvrtá kapitola s názvom *Ján Droppa – farár i revolucionár* (s. 115-170) je venovaná osobe Jána Droppu, ktorý prijal uprázdnené miesto evanjelického farára v Štrbe v roku 1837. Okrem pastoračnej činnosti sa ako príslušník štúrovskej generácie angažoval aj v slovenskom národnom hnutí. Bol v osobnom kontakte s mnohými jeho predstaviteľmi vrátane Ľudovíta Štúra. Bol stúpencom uzákonenia spisovnej slovenčiny v Hlbokom roku 1843 a tiež jej používania v praxi. V druhej polovici 19. storočia sa angažoval za vznik Matice slovenskej a finančne podporoval slovenské evanjelické gymnázium v Revúcej. Odmietal spojenie uhorských luteránov s kalvíni z obavy pred pomaďarčením slovenských zborov. Aj preto podporoval uvedenie Cisárskeho patentu z roku 1859 do praxe, keďže podľa neho sa mal panovník stať najvyšším predstaviteľom Evanjelickej cirkvi a. v. v habsburskej monarchii.

Jeho syn Cyril Droppa bol prvým evanjelickým kňazom, ktorý prišiel na pozvanie slovenských luteránov do USA, kde založil slovenskú evanjelickú farnosť. Autor pri písaní kapitoly čerpal okrem iného z dvoch vizitácií, ktoré sa uskutočnili v rokoch 1838 a 1871.

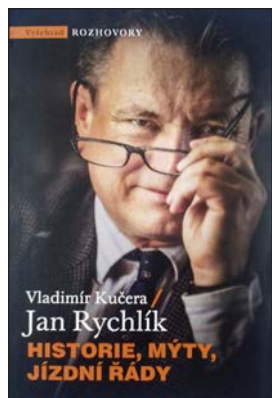
Piata kapitola má názov *Cyril Bodický, štrbský farár v rokoch 1888 – 1898* (s. 171-186). A hoci bol farárom tunajšieho evanjelického cirkevného zboru iba jednu dekádu, významne sa zaslúžil o posilnenie jeho slovenského charakteru, a to aj napriek tomu, že sa kvôli tomu dostával do konfliktu s novozvoleným biskupom Preddunajského dištriktu Fridrichom Baltikom. Počas Bodického pôsobenia bol Liptovský seniorát, do ktorého spadala aj štrbská farnosť, pričlenený k Potiskému dištriktu. Ten bol podobne ako ostatné dištrikty zreorganizovaný takým spôsobom, aby pri spoločných hlasovaniach o cirkevných záležitostiach dosahovali väčšinu maďarskí luteráni.

Šiestu, rozsahom najmenšiu kapitolu, pomenoval autor *Miloš Kišš – nový štrbský farár na prelome storočí* (s. 187-194). Ten počas svojho krátkeho pôsobenia v Štrbe (iba štyri roky) pokračoval v práci svojho predchodcu. Obzvlášť veľký dôraz kládol na to, aby si štrbskí luteráni uchovali slovenské národné vedomie a aby sa farnosť nezadlžovala.

Posledná kapitola publikácie *Cyril Harman – farár v Štrbe na prelome dvoch „vekov“* (s. 195-228) zachytáva obdobie, keď maďarizácia Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku kulminovala. Nový štrbský farár v spolupráci s učiteľom Milošom Janoškom sa snažili tomuto maďarizačnému tlaku aktívne vzdorovať. Prejavilo sa to napríklad v roku 1908, keď Štrbäania odmietli zriadenie štátnej uhorskej (= maďarskej) školy a uprednostnili financovanie školy a učiteľov z vlastných zdrojov. V roku 1913 bola urobená posledná vizitácia v sledovanom období, ktorú uskutočnil biskup Potiského dištriktu Henrik Geduly. Ten vyčítal liptovským evanjelickým farárom nielen nedostatok uhorského vlastenectva, ale aj ich odmietanie maďarčiny ako liturgického jazyka. O rok neskôr, keď v Európe vypukla prvá svetová vojna a začala mobilizácia, musel v rámci nej narukovať aj Cyril Harman. Krátko nato bol však zo služby prepustený a po zvyšné roky trvania vojny zostal v Štrbe, kde si plnil svoje kňazské povinnosti.

Celý text knihy veľmi dobre dopĺňajú početné farebné i čiernobiele obrazové ilustrácie (dobové listiny, olejomaľby štrbských farárov, ich rukopisné zápisy, dobové fotografie a pod.). Každá z kapitol obsahuje detailný poznámkový aparát, pričom nechýba prehľadný zoznam použitých prameňov i odbornej literatúry, ako aj obsiahle anglické resumé. Pozitívne hodnotíme celkové grafické spracovanie publikácie i vysokú kvalitu tlače. Na knihe sa vo všeobecnosti odrazili bohaté skúsenosti jej autora pri písaní odborných, ale zároveň aj bežnému čitateľovi zrozumiteľných historických prác, a preto aj jeho najnovšie monografické dielo možno odporučiť každému záujemcovi o slovenské dejiny.

Martin Hajduk

V rámci súčasného, mimoriadne bohatého knižného trhu si svoje miesto i osobitný okruh čitateľov našli tiež knihy, obsahujúce rozhovory s jedným či viacerými zaujímavými ľuďmi. Medzi veľkoryso koncipovanými publikáciami venovanými úspešným podnikateľom, politikom či umelcom, si svoje, síce navonok pomerne skromné miesto, našla aj kniha rozhovorov so známym českým historikom profesorom Janom Rychlíkom. Aby publikácie takéhoto typu splnili svoj cieľ a oslovili čo najširší okruh čitateľov, musí tu byť nielen vhodný „objekt záujmu“, ale aj na strane „pýtajúceho sa“ dostatočne kvalitný partner. V tomto prípade sa skúsený publicista a moderátor Vladimír Kučera, navyše osobný priateľ profesora Rychlíka, ukázal osobou viac ako vhodnou. Práve spoločné priateľské stretnutia vytvorili základ rozhovorov, v rámci ktorých nielen v skratke predstavili doterajšie životné etapy profesora Rychlíka. Postupne prešli aj k problémom či otázkam týkajúcich sa starších a súčasných stredoeurópskych, českých i československých dejín.

Tak ako s veľkým prehľadom a dobrou prípravou dokáže Vladimír Kučera moderovať napríklad známu televíznu reláciu Historie.cz, i v tomto prípade vhodne pripravený súbor otázok dokázal udržať záujem a pozornosť čitateľa. Nielen s citom a bez zbytočného prikrášlenia priblížiť životné osudy, profesijné formovanie či záľuby, ale priviesť profesora Rychlíka k veľmi zrozumiteľnému vyjadreniu názoru na mnohé kľúčové momenty stredoeurópskych a českých dejín. Práve z pohľadu čitateľa vďačný formát a prístupný štýl robí z publikácie materiál, po ktorom môže siahnuť takmer každý záujemca o históriu, ale tiež človek zaujímajúci sa o spoločenský a kultúrny vývoj priestoru, v ktorom žijeme. V tomto prípade vidno veľmi zreteľne prepojenie skúseností pedagóga a súčasne autora mnohých odborných a popularizačných publikácií. Výsledný text napriek množstvu údajov, tvrdení a záverov nie je vedeckou prácou. Je to súbor osobných názorov podložených štúdiom, poctivou dlhoročnou vedecko-výskumnou prácou i osobnou skúsenosťou.

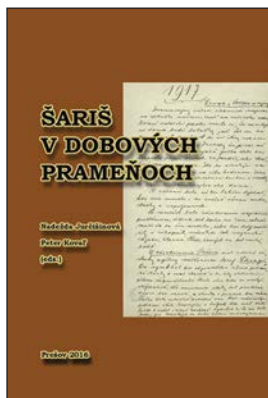
Čitateľa možno nebudú súhlasiť s niektorými prezentovanými názormi. S inými sa naopak stotožnia bez ťažkostí. V každom prípade im prečítanie tejto publikácie dáva možnosť zamyslieť sa nad zaznamenanými názormi a z trochu iného uhla vidieť udalosti, fakty i názory, ktoré považujeme za samozrejmé. Spomienky profesora Rychlíka ako priameho účastníka udalostí spojených napríklad s rozdelením Československa, umožňujú nazrieť do verejnosti málo známeho či dokonca úplne neznámeho pozadia tohto procesu. Keďže ide o obdobie, ktoré už mnohí z čitateľov poznajú z osobnej skúsenosti, text umožňuje pripomenúť si niektoré z dôležitých momentov udalostí odohrávajúcich sa na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia.

Dobre pripravené publikácie obsahujúce rozhovory s ľuďmi, ktorí sa vďaka rôznym aktivitám, názorom alebo prostredníctvom výsledkov svojej práce stali známymi, majú svoje miesto nielen vo vzťahu k širokej verejnosti. Môžu osloviť i odborníkov pôsobiacich v rôznych vedných oblastiach. Zaujímavý pohľad na tvorbu

„spoločných“ dejín Európy, interpretácia dôležitých udalostí i prezentácia množstva problémov a mýtov, ktoré dodnes komplikujú vzájomné vzťahy, môže poslúžiť ako inšpirácia pre ďalšiu prácu v oblasti poznávania našej staršej i novej minulosti. Alebo publikáciu môžeme vnímať „len“ ako pozoruhodný pohľad na život historika pôsobiaceho na prelome 20. a 21. storočia.

Patrik Derfiňák

Šariš v dobových prameňoch. Príspevky k dejinám Šariša v 19. a 20. storočí. Eds. Nadežda Jurčišinová, Peter Koval'. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, 153 s. ISBN 978-80-555-1764-3.

V prostredí súčasnej slovenskej historiografie sa v stále zvýšenej miere kladie dôraz na výskum regionálnych dejín ako neodlučiteľnej súčasti širších, celonárodných dejín. Zdôrazňovaná je ich prepojenosť a fakt, že národné dejiny sa skladajú z dejín jednotlivých regiónov a spätne, že lokálne dejiny je vždy nutné interpretovať s ohľadom na dejinný proces celého národa.

V rámci dejín regiónu Šariš doposiaľ môžeme nájsť mnoho dostatočne neprebádaných parciálnych problematik, ktoré si zasluhujú pozornosť historikov. Predložený konferenčný zborník, ktorý vychádza ako čiastkový výstup z grantového projektu VEGA č. 1/0428/15 Šariš v historickom kontexte jedného storočia (1848 – 1948), si za cieľ kladie osvetliť podiel regiónu Šariša a jeho obyvateľov na rozvoji slovenského národa, jeho kultúry, vzdelanosti či hospodárstva na prelome 19. a 20. storočia.

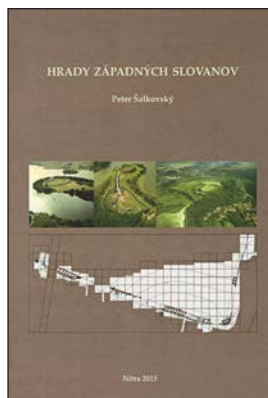
Prvý príspevok s názvom *Prehľad po slovensky písanej tlači vydávanej v Šariši v rokoch 1848 – 1948* od Jána Džujka sumarizuje v slovenčine písané periodiká v oblasti Šariša v období pred ako aj po prvej svetovej vojne (s. 15 – 23). Autor píše, že do vypuknutia prvej svetovej vojny v Šariši vychádzalo len jedno v slovenčine (v šarišskom dialekte) písané periodikum – *Naša zástava*, a aj to bolo promaďarizačne orientované. Džujko konštatuje, že zmenu „tohto neutešeného stavu priniesol až vznik Československej republiky. Ten sa stal medzníkom nielen v národnom, kultúrnom, politickom, hospodárskom, či spoločenskom živote Slovákov, ale aj predelom vo vydávaní slovenskej tlače“ (s. 16). Problematike spolkového života v Prešove ako pomyselnom centre Šariša sa venuje Libuša Franková v článku *K stanovám Prešovského spoločenského spolku a jeho miestu v spoločensko-kultúrnom živote mesta*. (s. 24 – 34) Cez optiku stanov rekonštruje vnútorné fungovanie spolku na pozadí regionálnych a sociálno-kultúrnych skutočností. Zdôrazňuje, že cieľom činnosti predmetného spolku „bolo napomáhať šíreniu vzdelanosti a osvetu v národnom – maďarskom duchu, podporovať, propagovať, a rozširovať domácu – maďarskú literatúru a umenie – maďarské rozličnými prostriedkami a formami“ (s. 27). Tretí, obsiahly príspevok z pera Patrika Derfiňáka nesie názov *Sáros vármegye Hivatalos Lapja – Úradné noviny Šarišskej stolice, dôležitý zdroj informácií pre poznanie minulosti Šariša* (s. 35 – 79). Autor tu charakterizuje úradné noviny Šarišskej stolice na prelome 19. a 20. storočia ako hodnotný zdroj, z ktorého je možné čerpať

poznatky o vývoji štátnej správy, hospodárstva, vojenstva či zdravotníctva v tomto regióne. Taktiež vyzdvihuje ich užitočnosť pre rôzne vedné odbory, keď poznamenáva, že „každý z ročníkov prináša pre bádateľov z rôznych vedných disciplín množstvo zaujímavých, jedinečných informácií, bez ktorých v konečnom dôsledku nie je možné spoznať a interpretovať významné momenty ani každodenný život obyvateľov Šariša“ (s. 55). Na dežda Jurčišinová v príspevku *Snahy o aktivizáciu národného života na Šariši začiatkom 20. storočia vo svetle slovenskej dobovej tlače* (s. 80 – 95) upriamuje svoju pozornosť na snahy dobových slovenských periodík akými boli Národné noviny, Národný hlásnik či Slovenský týždenník o prebudenie slovenského národného povedomia u obyvateľov Šariša. Autorka bohato citujúc relevantné dobové periodiká prichádza k záveru, že snahy „*vyvíjané na šírenie národného povedomia na Šariši narážali na mnohé prekážky, bolo to jednak prenasledovanie za slovenčinu, obmedzovanie v politike i v náboženstve, ako aj prenasledovanie a zákazy čítať slovenskú národnú tlač*“ (s. 94). V poradí piatym príspevkom je Šariš v spomienkach Hany Gregorovej od Lucie Šteflovej (s. 96 – 105). Autorka tu s využitím memoárov spisovateľky Hany Gregorovej, manželky Jozefa Gregora Tajovského, ako primárneho zdroja informácií charakterizuje dobové sociálne, hospodárske a predovšetkým národnostné reálie v Šariši a ich spätný vplyv na literárnu tvorbu oboch manželov. O ťažkostiach, s ktorými sa Hana Gregorová stretávala v dedinách v okolí Prešova pri svojich pokusoch o rozvíjanie osvetovej činnosti a prebúdzanie slovenského národného povedomia Lucia Šteflová píše, že „*Gregorová provokovala maďarskú spoločnosť i úrady svojimi návštevami po dedinách, avšak s najväčším nepochopením sa stretla jej návšteva divadelného predstavenia, na ktoré so sebou vzala sedliacku v kroji, čo bolo považované za urážku stánku umenia*“ (s. 98). Lenka Bischof do predstavovanej publikácie prispela pomerne rozsiahlym článkom *Analýza stavu knižníc Prešovského kráľovského katolíckeho gymnázia na základe výročných správ školy zo školských rokov 1900/1901 – 1917/1918* (s. 106 – 142). Zamerajúc sa na rozbor vývoja gymnaziálnej knižnice Lenka Bischof konštatuje, že „*od konca 60. rokov 19. storočia, kam siahajú počiatky cieleného budovania profesorskej a mládežníckej knižnice PKKVG, až do jeho zániku v roku 1919, sa vedeniu gymnázia a jednotlivým správcami oboch knižníc podarilo vybudovať bohatý a reprezentatívny knižničný fond, ktorý bol nezameniteľnou pomôckou ako pre pedagógov, tak aj pre študentov gymnázia*“ (s. 139). Posledným, siedmym príspevkom je *Reflexia zdravotnej situácie na Šariši na stránkach vybranej dobovej tlače* od Petra Kovaľa (s. 143 – 153). Autor využíva vybrané dobové periodiká ako hodnotný výpovedný prameň, cez ktorý je možné za pomoci historickej kritiky rekonštruovať vývoj a špecifiká zdravotníctva v Šariši na prelome 19. a 20. storočia. Na margo Šarišských hlasov, jedného z vybraných periodík, napr. poznamenáva, že „*rozhodujúcou organizáciou starajúcou sa o vyriešenie zlej sociálnej a zdravotnej situácie po prvej svetovej vojne bol aj Československý červený kríž. Šarišské hlasy informovali čitateľov o založení jeho pobočky aj na Slovensku*“ (s. 146).

Zborník podnetným spôsobom prehľbuje súčasný stav poznania dejín Šariša z pohľadu dobovej tlače. Skutočnosť, že jednotiacim faktorom všetkých príspevkov je práve využívanie periodík ako primárnej pramennej bázy hodnotíme veľmi pozitívne. Vzhľadom na fakt, že na periodickú tlač sa v historiografii nazerá skôr ako na doplnkový, či výpovedne menej hodnotný zdroj informácií, čo podľa našej mienky nie je nutne vždy pravda, je predložená publikácia vítaným počinom.

Lukáš Hedmeg

ŠALKOVSKÝ, Peter. *Hrady západných Slovanov*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2015, 185 s. ISBN 978-80-89315-95-6.

Aj keď sa na Slovensku venuje veľká pozornosť výskumu ranostredovekých dejín, či už z pohľadu archeológie alebo histórie, v našej historiografii dodnes chýbala publikácia, v ktorej by čitateľ našiel komplexný prehľad doterajších poznatkov týkajúcich sa problematiky opevnených sídiel starých Slovanov. Toto biele miesto vyplnil Peter Šalkovský, ktorý sa zamerával na staroslovanské hrady nachádzajúce sa v strednej Európe na území dnešného Nemecka, Poľska, Česka a Slovenska, okrajovo aj dnešného Rakúska, Maďarska a Rumunska.

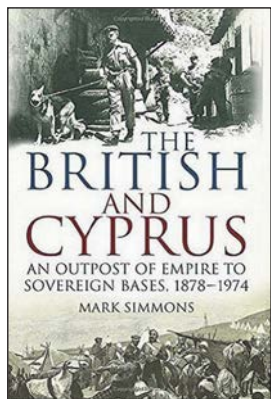
V značne rozsiahlom Úvode (s. 7 – 18), ktorý zároveň predstavuje aj prvú kapitolu publikácie sa autor najprv venuje otázke pojmu *hrad* a u nás rozšíreného a používaného pojmu *hradisko*, pričom podľa autora je správnejšie používať prvý variant vzhľadom na písomné zmienky v dobových písomných prameňoch označujúce opevnené sídla starých Slovanov. Autor ďalej objasňuje hlavný predmet tejto monografie, ktorým sú „*opevnené sídla – hrady – z územia západných Slovanov, ťažiskovo zo 6./7. – 10./11. stor. a v informatívnej rovine vybrané príklady ich lokálneho dožívania, prestavieb v 11. – 12. stor., a nakoniec zániku či radikálnych architektonických a historických premien na murované vrcholnostredoveké hrady a mestá v 13. stor.*“ (s. 9). V nasledujúcom texte sa autor zaoberá približným počtom slovanských hradov na sledovanom území, ktorých počet sa odhaduje až na 3000, pričom autor tento počet na základe rôznych argumentov koriguje na okolo 1500 hradov.

Obsahom druhej kapitoly je *Všeobecná charakteristika hradov* (s. 19 – 32), v ktorej sa autor venuje situovaniu hradov v krajine, pôdorysným dispozíciám a veľkosti hradov západných Slovanov, pričom postupne uvádza rôzne príklady z územia už spomínaných stredoeurópskych krajín. Tretia kapitola s názvom *Fortifikačné konštrukcie, rozmery a vnútorná zástavba hradov* (s. 33 – 63) je venovaná rôznym stavebným konštrukciám hradieb a ich typologickým schémam používaných v rôznych oblastiach, rozmerom a vzhľadu hradieb, rôznym typom hradných brán, veží, hradných priekop a v neposlednom rade aj vnútornej zástavbe hradných areálov. *Výstavba a obrana hradov* predstavuje obsahovú náplň štvrtej kapitoly (s. 65 – 69), v ktorej sa autor venuje najmä organizácii a priebehu výstavby hradu, rôznym materiálom používaným pri výstavbe hradov, odhadu pracovných kapacít a doby výstavby a tiež odhadu počtu obyvateľstva a počtu potrebných obrancov. Piata kapitola s názvom *Funkcie, historické osudy a význam hradov* (s. 71 – 125) je poslednou a zároveň najrozsiahlejšou kapitolou publikácie. Autor sa v nej podrobnejšie venuje vybraným hradom z územia krajín strednej Európy, ktoré mali veľký historický význam a boli podrobne archeologicky preskúmané a tiež nás oboznamuje s ich historickými osudmi v sledovanom období. Z územia Poľska sú to napr. Gniezno, Wolin, Štetín, z územia Nemecka medzi riekami Odrou a Labe napr. Teterow, Oldenburg, Brandenburg a mnohé ďalšie. Z územia Slovenska spomeňme aspoň Nitru, Bojnú či Devín, z Moravy Mikulčice a Břeclav-Pohansko a z Čiech samozrejme Pražský hrad či Starú Boleslav.

Publikácia obsahuje aj veľmi praktický *Register vybraných hradov* (s. 129 – 136), v ktorom sú pri jednotlivých lokalitách odkazy na literatúru uvedenú v nasledujúcej bohatej *Bibliografii* (s. 137 – 162). Vyzdvihnúť musíme aj veľmi kvalitné vizuálne spracovanie publikácie, ktorá obsahuje veľké množstvo farebných fotografií, máp, plánov jednotlivých hradov, ideálnych rekonštrukcií rôznych hradov alebo ich hradieb či iných súčastí. Je nepochybné, že autorovi sa podarilo dosiahnuť cieľ, ktorým ako sám uvádza „bola snaha na analýzach vzorky vybraných, viac prebádaných a lepšie publikovaných hradov podať sumarizáciu hlavných výsledkov bádania dejín západoslovenských hradov, dosiaľ absentujúci prehľad problematiky, alebo aspoň ucelené pohľady na jej čiastkové zložky. V neposlednej miere tiež priblížiť celistvejší obraz tejto širokej a roztrúsene publikovanej problematiky pre vysokoškolské vzdelávanie, muzeálnu a environmentálnu sféru, na využitie v procesoch vlastivednej, osvetovej, pamiatkovo-ochranárskej a územno-plánovacej činnosti, ako aj pre ostatných záujemcov o históriu a popularizovať ju aj medzi širšou informovanou a zainteresovanou laickou verejnosťou“ (s. 10). Na záver nám neostáva nič iné, len vrelo odporučiť túto zaujímavú publikáciu všetkým, ktorí sa zaujímajú o dejiny starých Slovanov.

Matúš Vojna

SIMMONS, Mark. *The British and Cyprus. An outpost of Empire to sovereign bases, 1878 – 1974*. Stroud : The History Press, 2015, 228 s. ISBN 978-0-7509-6070-0.

Dejiny Cypru v 20. storočí sú úzko späté s britskou prítomnosťou na tomto ostrove. Veľká Británia priamo spravovala Cyprus v rokoch 1878 – 1960 a prítomnosťou svojich vojenských základní na ostrove nepriamo ovplyvňovala vývin tohto územia. Počas 82 rokov britského panstva na ostrove sa napr. vybudovala infraštruktúra, pošty, opravili prístavy, no na druhej strane sa tiež rozhorel boj obyvateľstva Cypru za samourčenie, namierený proti britskej nadvláde.

Monografia *The British and Cyprus* zachycuje obdobie od príchodu prvých jednotiek Veľkej Británie na Cyprus v roku 1878 po tureckú inváziu na ostrov v lete roku 1974. Autor publikácie, bývalý vojak, ktorý rovnako ako jeho otec slúžil na Cypre, a zároveň novinár a vojenský historik,

pútavým spôsobom približuje cez archívne pramene a memoárovú literatúru rozličné obdobia dejín Cypru v 20. storočí. Zachytáva chronologickú dejovú líniu politického vývoja Cypru v 20. storočí z pohľadu vlády Veľkej Británie, ktorú obohatil o životné príbehy priamych účastníkov, nielen britských občanov.

Publikácia je rozdelená do 13 kapitol. V úvodnej autor stručne približuje čitateľovi dejiny Cypru v stredoveku a novoveku. Opisuje osobu kráľa Richarda I., spôsob jeho krátkej vlády na Cypre a postupne prechádza k popisu podrobenia ostrova Osmanskou ríšou. Svoju pozornosť v tejto kapitole však upriamil na zachytenie prvých krokov britských síl po zisku ostrova na Berlínskom kongrese v roku 1878. Opisuje v akom stave sa nachádzal ostrov a cyperská pravoslávna cirkev a ako sa pomery na ostrove vyvíjali do začiatku prvej svetovej vojny.

Druhá kapitola zachytáva medzinárodnopolitickú situáciu vo svete pred prvou svetovou vojnou. Autor analyzuje anxiu Cypru vládou Veľkej Británie a jeho potrebu ako strategickej vojenskej základne napr. v bitke o Gallipoli. Pripomenutím neúspešného rokovania medzi premiérmi Davidom Lloydom Georgom a Elefteriom Venizelom o spojení Cypru s Gréckom postupne prechádza autor do ďalšej kapitoly. V nej charakterizuje medzivojnové obdobie, v ktorom sa Cyprus stal britskou kráľovskou kolóniou a bol tu zriadený úrad guvernéra. Súčasne popisuje vzťah gréckych a tureckých obyvateľov Cypru a následnú protibritskú vzburu v roku 1931. Na záver tejto časti pripomína úspešný boj proti malárii na ostrove v prvej polovici 20. storočia a kalkuláciu britskej vlády so zriadením vojenskej základne v roku 1938 na Cypre.

Druhá svetová vojna zasiahla Cyprus v menšej miere v porovnaní s kontinentálnymi krajinami Európy. Štvrtá kapitola zachytáva zriadenie cyperského regimentu a jeho nasadenie v Grécku a útoky talianskeho a nemeckého letectva na ostrov. Odpoveďou britskej vlády na tieto nepriateľské akcie bolo dosadenie austrálskeho protivzdušného kontingentu na obranu Cypru. Veľmi interesantne autor popisuje nezhody medzi cudzími vojakmi a domácim obyvateľstvom a nakoniec najväčšiu hrozbu pre ostrov v závere vojny – cyperskú komunistickú stranu AKEL. Komunizmom a povojnovému usporiadaniu sveta sa autor venoval v piatej kapitole. Tá zachytáva povojnové obdobie, ktoré je poznačené požiadavkou grécko-cyperského obyvateľstva za enosis – spojenie s Gréckom. Cez popis bojov proti komunizmom v Grécku autor predstavil osobnosť plukovníka Georgia Grivasa, neskoršieho zakladateľa teroristickej organizácie EOKA a najhladanejšieho muža Cypru.

Kapitoly 6 až 10 sú najprepracovanejšími časťami publikácie a Simmons v nich zachytáva osobitne každý rok boja armády Veľkej Británie proti organizácii EOKA. Zaujímavým spôsobom je načrtnutá spojitosť bojov na Cypre s prebiehajúcou Suezskou krízou v roku 1956. Cez memoáre čelných predstaviteľov a radových vojakov britskej vlády autor oboznamuje čitateľa s psychologickou vojnou, ale aj krvavými stretmi na ostrove. Okrem popisov bojových akcií a vnímania dobovej tlače sú v týchto kapitolách prezentované aj diplomatické rokovania, ktoré v konečnom dôsledku viedli k vyriešeniu núdzového stavu na Cypre. Autor v krátkosti spomenul rokovania medzi Veľkou Britániou, Gréckom, Tureckom a neskôr aj oboma cyperskými komunitami v Paríži, Londýne a Zürichu. Súbor týchto kapitol je uzavretý ukončením britského panstva na Cypre v podobe vzniku Cyperskej republiky v auguste 1960.

Aj napriek vzniku Cyperskej republiky však britská prítomnosť na ostrove neskončila. Vláda Veľkej Británie sa s Cyperskou republikou dohodla na vytvorení britských vojenských základní, nezávislých na území Cyperskej republiky. Tento proces spoločne s nepokojmi na Cypre v 60. rokoch 20. storočia, ustanovením mierových síl UNFICYP a britskými aktivitami v rokoch 1960 – 1973 zachytáva 11. kapitola.

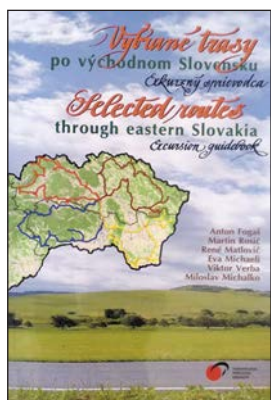
Turecká invázia na Cyprus v roku 1974 bola najkritickejšou akciou celého cyperského problému. Autor ju v 12. kapitole popísal cez memoáre vojenského pilota a zdravotníka, ktorý celú udalosť pozoroval z lietadla, resp. utečeneckého tábora. Zároveň tiež charakterizoval utečeneckú krízu, ktorej hlavné prúdy smerovali na britské vojenské základne. Ani v tejto kapitole nevynechal politické dejiny, ktoré čitateľovi dotvárali dokonalý obraz o situácii a jej chápaní obyvateľstvom. Ako

v predchádzajúcej, tak ani v poslednej 13. kapitole nevynechal svoje osobné skúsenosti, či už s inváziou na ostrov v roku 1974, alebo s návštevami už rozdeleného Cypru v neskoršom období.

Publikácia *The British and Cyprus* prezentuje dejiny britského koloniálneho panstva na Cypre a v spojitosti s memoárovými vstupmi zúčastnených osôb vykresľuje históriu tohto ostrova v osobnejšom svetle. Obrazová príloha publikácie, prevzatá z britských vojenských archívov a armádných periodík, spoločne s mapami Cypru v jednotlivých dejinných procesoch sú spodobením celkovej atmosféry popisovanej v knihe. V závere publikácie sa nachádza prehľadný menný register. Monografia je určená všetkým záujemcom o dejiny Cypru, Veľkej Británie, dejinám vojenstva, ale aj dejinám politickej histórie regiónu Stredomoria v 20. storočí.

Erik Ondria

Vybrané trasy po východnom Slovensku. Exkurzný sprievodca. Selected routes through Eastern Slovakia. Exkursion guide book. Eds. Martin Rosič, Anton Fogaš. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, 156 s. ISBN 978-80-555-1318-8.

Cestovný ruch predstavuje v súčasnosti dôležité, rýchlo sa rozvíjajúce odvetvie národného hospodárstva. Jeho skutočný potenciál je však omnoho väčší. Na to, aby ho bolo možné ešte viac rozvinúť, vytvoriť nové pracovné miesta a sprístupniť domácim i zahraničným návštevníkom ďalšie zaujímavé lokality, je však potrebné splniť množstvo ďalších podmienok. Jednou z tých základných a úplne samozrejímavých je dostatok kvalitných informačných materiálov. Takých, ktoré by primeraným spôsobom predstavili rôznorodé možnosti, aké Slovensko a jednotlivé jeho regióny v tejto oblasti svojim návštevníkom ponúkajú.

Do pestrej škály rôznych typov textov i obrazových publikácií venovaných tejto problematike, možno zaradiť tiež jeden z nových sprievodcov pripravených kolektívom autorov z Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. Tí, nadväzujúc na viaceré svoje predošlé projekty, ponúkli širokej skupine potenciálnych čitateľov pod názvom *Vybrané trasy po východnom Slovensku. Exkurzný sprievodca*, niekoľko starostlivo vybraných trás po východnom Slovensku. Aj vzhľadom na skutočnosť, že publikácia vychádza dvojязыčne, v slovenskej a aj anglickej mutácii, môže predstavovať dobrú pomôcku pre pestré spektrum užívateľov, od profesionálnych sprievodcov cestového ruchu, študentov či učiteľov, až po pracovníkov miestnej samosprávy. Jednotlivé trasy navyše autori pripravili tak, aby „rovnomenne“ kombinovali prírodné i historické zaujímavosti jednotlivých regiónov. Dve trasy tak záujemcom približujú územie Prešovského a ďalšie dve Košického kraja. Okrem pestrosti sú jednotlivé vybrané okruhy zostavené tak, aby boli zvládnuteľné v rámci jedného dňa. Vybrané lokality, ktoré by mohli byť zaujímavé pre návštevníkov, sú následne

v textoch predstavené vo viac či menej podrobných opisoch. Tie sú v závere vhodne doplnené viacerými textovými i obrazovými prílohami.

Práve túto najrozsiahlejšiu časť publikácie, podrobnejšie približujúcu jednotlivé vybrané lokality, možno považovať za nosnú, z informačného hľadiska za najdôležitejšiu. V snahe vytvoriť text zrozumiteľný čo najširšiemu okruhu čitateľov však autori museli siahnuť po viacerých zjednodušujúcich interpretáciách. To je celkom logické a prijateľné. V prípade geológie, rôznych geomorfologických jednotiek a prírodných lokalít nemožno mať voči výslednému textu vážnejšie výhrady. V prípade historických zaujímavostí, rôznych lokalít a ich charakteristík, však už situácia taká jednoznačná nie je. Z viacerých nepresností či diskutabilných tvrdení možno spomenúť napríklad otázku rozvoja Popradu v 18. storočí (s. 13 – 14). Rovnako možno zapochybovať o tvrdení, že Michal Bosák je jedným z najvýznamnejších Slovákov novodobej histórie (s. 36), prípadne ďalších drobných nejasnostiach (napr. s. 62). Napriek uvedenému však podľa nášho názoru exkurzný sprievodca pripravený kolektívom skúsených autorov predstavuje zaujímavú a v každodennej praxi potrebnú publikáciu, navyše vďaka verzii v angličtine prístupnú aj zahraničným návštevníkom. Splňa tak základný cieľ, ktorý bol stanovený pri jej vzniku. A to v súčasnosti ani v prípade odborných textov nie je až také úplne samozrejmé, ako by sa mohlo zdať.

Patrik Derfiňák

KRONIKA

*Interiér Katedrály sv. Jána Krstiteľa v Prešove.
Foto R. Jurčíšin*

Slávnostné zasadnutie Inštitútu histórie FF PU v Prešove pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Vasiľa Franka, CSc.

Prešov, 31. január 2017

Matúš VOJNA

doc. PhDr. Vasil' Franko, CSc.
Foto Matúš Vojna

Dňa 17. decembra 2016 oslávil okrúhle životné jubileum 90 rokov významný slovenský didaktik dejepisu doc. PhDr. Vasil' Franko, CSc. Pri tejto príležitosti sa 31. januára 2017 konalo slávnostné zasadnutie Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, keďže jubilant pôsobil v rokoch 1978 – 1991 na Katedre dejín Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Vasil' Franko sa narodil 17. decembra 1926 v obci Vydraň v okrese Medzilaborce. V rokoch 1951 – 1955 študoval na Vyššej škole pedagogickej v Prešove a v rokoch 1956 – 1961 vyštudoval ruštinu a dejepis na Fakulte spoločenských vied Vysoké školy pedagogickej v Bratislave. V roku 1963 začal pôsobiť na Pedagogickom inštitúte v Prešove, neskôr na Pedagogickej fakulte v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, kde pracoval až do roku 1978. Ešte predtým pracoval ako učiteľ v obciach Poráč, Habura, Podhorod' a vo Svidníku. V roku 1972 získal titul PhDr. a tiež titul CSc. za kandidátsku

dizertačnú prácu *Organizačné formy dejepisného vyučovania*. V roku 1975 sa habilitoval na docenta v odbore teória vyučovania dejepisu s habilitačnou prácou *Organizačné formy dejepisného vyučovania a dejepisných mimovyučovacích činností*.

Vo vedeckom výskume sa zameriaval na tematiku vyučovania dejepisu a je autorom monografie *Organizačné formy dejepisného vyučovania* (1973), v ktorej načrtnol genézu novovekých organizačných foriem a analyzoval organizačné formy v dejepisnom vyučovaní s dôrazom na triedno-hodinový systém a mimovyučovacie aktivity. Spolu s ďalšími uznávanými didaktikmi dejepisu ako Vratislav Čapek, Václav Michovský a Tomáš Jílek sa stal spoluautorom celoštátnej vysokoškolskej učebnice *Didaktika dejepisu II* (1988). Jubilant bol publikačne činný a pravidelne prispieval do celoštátnych periodík ako napr. *Dějepis a zeměpis ve škole*, *Společenské vědy ve škole* či do *Učitel'ských novin*. Prispieval aj do miestnej ukrajinskej tlače a rozhlasu. Svoje vedecké a odborné štúdie publikoval aj v rôznych odborných zborníkoch

doma aj v zahraničí a tiež v metodických časopisoch. Po odchode do dôchodku sa venoval publikačnej činnosti v miestnych ukrajinských novinách *Nove žyttja*. V roku 1993 napísal *Učebné texty z dejín Rusínov – Ukrajincov* a v roku 2009 učebnicu *Dejiny Rusínov – Ukrajincov pre 6. – 9. ročník ZŠ*. Vasil' Franko bol aj členom autor-ského kolektívu *Krajeznavčohoslovnyka – prjaševčina* (1999). V pedagogickej činnosti sa venoval výučbe didaktiky dejepisu a odbornej pedagogickej praxi študentov učiteľstva dejepisu.

*Zo slávnostného zasadnutia Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove.
Foto Matúš Vojna*

Za svoju pedagogickú činnosť získal Vasil' Franko množstvo vyznamenaní, uznaní a diplomov. Rovnako tomu bolo aj na slávnostnom zasadnutí Inštitútu histórie FF PU v Prešove, na ktorom mu rektor Prešovskej univerzity v Prešove Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. v zastúpení prorektorky pre vzdelávanie doc. PhDr. Martiny Kásovej, PhD. udelil Ďakovný list a Striebornú medailu za dlhoročnú pedagogickú a vedeckovýskumnú činnosť a významný prínos pre rozvoj Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Ďalšou medailou bol jubilant ocenený aj dekanom FF PU v Prešove prof. PhDr. Vasilom Gluchmanom, CSc. V mene všetkých členov Inštitútu histórie zablahoželala jubilantovi riaditeľka IH FF PU v Prešove doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. Všetkých prítomných zoznámila s biografiou, pedagogickou publikačnou činnosťou jubilanta Mgr. et Mgr. Luciána Hoptová, PhD. Na záver nám neostáva nič iné, len ešte raz popriať veľa šťastia, zdravia a veľa ďalších rokov života jubilantovi doc. PhDr. Vasilovi Frankovi, CSc.

Jeden deň vysokoškolákom: *Po stopách histórie Prešova*

Prešov, 8. február 2017

Lukáš HEDMEG

Plagát IH FF propagujúci podujatie

Dňa 8. februára 2017 Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (IH FF PU) otvoril už po siedmykrát svoje brány záujemcom o štúdium histórie podujatím *Jeden deň vysokoškolákom*, s podtitulom *Po stopách histórie Prešova*. Zaujímavého programu sa zúčastnili predovšetkým študenti gymnázií a stredných škôl z Prešovského a Košického kraja.

Študentov a ich vyučujúcich privítala riaditeľka IH FF PU, doc. PhDr. Ľubica Harbulová, ktorá všetkým zúčastneným popriala podnetne a príjemne strávený deň na pôde inštitútu a fakulty. Následne sa slova ujala Mgr. Marcela Domenová, PhD., ktorá v stručnosti predstavila auditoriu IH a možnosti štúdia v jeho jednotlivých študijných programoch. Po skončení prezentácie nasledoval blok dvoch zaujímavých, odbornopopularizačných prednášok z pera peda-

Účastníci podujatia. Foto M. Vojna

gogicko-výskumných pracovníkov IH. Tematicky boli zamerané, ako to podtitul podujatia napovedá, na históriu mesta Prešov. Ako prvý vystúpil Doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc., s prednáškou *Prešovská Mezopotámia ako praveký životný priestor*. Po ňom sa predstavila Mgr. Annamária Kónyová, PhD. prednáškou *Krvavé prešovské divadlo a jeho obeť*. Vybraní študenti jednotlivých škôl mali možnosť svoje znalosti preveriť v zábavnom kvíze a získať zaujímavé ceny. Tie im odovzdala riaditeľka IH, doc. PhDr. L. Harbuľová, ktorá všetkých študentov taktiež pozvala na prehliadku areálu Prešovskej univerzity, priestorov IH a Centra excelentnosti socio-historického a kultúrohistorického výskumu PU. Následne bola pre zúčastnených pripravená moderovaná odborná exkurzia po historickom centre mesta Prešov.

Podujatie *Jeden deň vysokoškólakom: Po stopách histórie Prešova*, sa nieslo v podnetnej a veľmi príjemnej atmosfére. Svojím programom priblížilo menej známe, no o to zaujímavejšie kapitoly z dejín Prešova, ako aj ponúklo možnosť stať sa na jeden deň študentom Inštitútu histórie.

Účastníci podujatia a členovia IH. Foto M. Vojna

Deň otvorených dverí na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

Prešov, 15. február 2017

Lukáš HEDMEG

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove na svojej pôde hostila dňa 15. februára 2017 celouniverzitné podujatie s názvom *Deň otvorených dverí*. V rámci neho sa študentom gymnázií a stredných škôl z Prešovského a Košického kraja predstavili všetky fakulty Prešovskej univerzity.

Z pracovísk Filozofickej fakulty sa predstavil aj Inštitút histórie. Ten bol v pravidelných blokoch pod organizačným vedením Mgr. Marcely Domenovej PhD. a Mgr. et. Mgr. Luciány Hoptovej, PhD. prezentovaný korzujúcim skupinám študentov. Prezentovaná im bola stručná charakterizácia pracoviska, ako aj študijné odbory Učiteľstvo akademických predmetov dejepisu v kombinácii a vedecké od-

bory História a Archívnictvo. Okrem toho im bol garantom predmetu doc. Mgr. Jánom Adamom, PhD. osobitne prezentovaný aj nový študijný odbor – Kultúrne dedičstvo.

Pre študentov bol tiež pripravený sprievodný program v podobe zábavného vedomostného kvízu, či možnosť vyfotiť sa so študentmi Inštitútu histórie FF PU oblečenými v odevoch z rôznych historických období.

Účastníci podujatia a členovia IH. Foto M. Vojna

Učiteľská mobilita Erasmus+ na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně

Ústí nad Labem, 3. – 6. apríl 2017

Marcela DOMENOVÁ

V roku 2016 navštívili mesto Prešov a Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove kolegovia z Katedry histórie FF Univerzity J. E. Purkyně (UJEP) v Ústí nad Labem, menovite vedúci katedry, doc. Martin Veselý, Ph.D., a zástupca vedúceho katedry a koordinátor Erasmus+ Mgr. Jakub Pátek, Ph.D. Pôvodným cieľom ich návštevy bolo nadviazanie pracovných kontaktov, hľadanie spoločných prienikov vo vedeckovýskumnom smere, konferenčných aktivitách, ale aj na úrovni študentských či učiteľských mobilit.

V nadväznosti na ich pracovný pobyt v Prešove a podpísanie zmluvy s ich pracoviskom, sa realizovala učiteľská mobilita Erasmus+ na katedre histórie v Ústí nad Labem v termíne 3. – 6. apríl 2017, a to dvoma členmi IH FF PU v Prešove, ktorými boli Erasmus+ koordinátor IH FF PU v Prešove PhDr. Peter Kovaľ, Ph.D., a vedúca katedry archívniectva, zástupkyňa riaditeľky IH FF PU v Prešove Mgr. Marcela Domenová, Ph.D. Na pôde FF UJEP ich prijali dekan FF UJEP doc. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D., a prodekan pre vedu a vonkajšie vzťahy Mgr. David Tomíček, Ph.D. Následne im boli predstavení členovia katedry histórie. Spoločné pracovné stretnutia

Mgr. Marcela Domenová, Ph.D. a faksimile Kodex Gigas – z expozície múzea

a rokovania sa viazali na predstavenie oboch pracovísk, aktuálne vedecké smerovanie pracovísk či možnosti užšej spolupráce v budúcnosti.

Hlavným cieľom učiteľskej mobility je zrealizovanie stanovenej výučby, v tomto prípade na všetkých troch stupňoch vysokoškolského štúdia. Po dohode s vedením katedry pedagogovia z Prešovskej univerzity prezentovali schválené prednášky. Išlo o témy zaujímavé pre české prostredie s dôrazom na regionálne dejiny a mesto Prešov. PhDr. P. Kovaľ, PhD., predstavil situáciu v meste Prešov v prvých týždňoch a mesiacoch po vyhlásení Československej republiky v roku 1918, Mgr. M. Domenová, PhD., sa zamerala na výsledky výskumu k téme spoločensko-demografických a politicko-hospodárskych pomerov mesta Prešov v období neskorého stredoveku. Po každej z prednášok bol priestor na diskusiu. Možno konštatovať, že študenti prejavili o dané oblasti záujem najmä z pohľadu komparatistiky, hľadania paralel v dejinách miest a ich obyvateľov na Slovensku a v Čechách v jednotlivých dejinných obdobiach, etnických, spoločenských a kultúrnych pomeroch.

Okrem toho obaja pedagógovia osobitne zrealizovali pre študentov UJEP aj prezentáciu IH FF PU v Prešove, možností štúdia histórie, archívnictva, kultúrneho dedičstva a učiteľstva akademických predmetov – dejepisu v kombinácii na PU v Prešove s cieľom motivovať študentov UJEP k aktívnemu využitiu programu mobilít Erasmus+.

Kolegovia z Katedry histórie FF UJEP v Ústí nad Labem pre kolegov z Prešova pripravili aj odborný sprievodný program, v rámci ktorého predstavili zaujímavé historické pamätihodnosti miest Ústí nad Labem a Litoměřice, vrátane pamäťových inštitúcií.

Parciálnym výsledkom mobility na Katedre histórie FF UJEP bol záujem našich českých kolegov o pokračovanie v nadväzovaní pracovných kontaktov a vzťahov. Tie sa odrazili v učiteľskej mobilite dekanu fakulty doc. PhDr. M. Hrubej, Ph.D., na IH FF v Prešove a zároveň participácii IH na organizovaní exkurzie študentov Katedry histórie FF UJEP na východnom Slovensku v máji 2017, ktorú koordinovala autorka tohto príspevku.

PhDr. Peter Kovaľ, PhD., v areáli školy

Korunovačné klenoty – múzeum

13. ročník študentskej vedeckej konferencie

Prešov, 26. apríl 2017

Annamária KÓNYOVÁ

Posledný aprílový týždeň sa na Prešovskej univerzite niesol v duchu mnohých tradičných podujatí, akými bol Akademický Prešov, Unipofest, Unipoday, Futbalová miniliga a na Filozofickej fakulte Študentská vedecká a umelecká konferencia. 26. apríla 2017 sa po inštitútových kolách uskutočnil 13. ročník fakultného kola tohto podujatia, kde odborné príspevky od študentov zazneli vo viacerých sekciách.

Osobitnú sekciu tvorili referáty študentov všetkých troch stupňov štúdia Inštitútu histórie Filozofickej fakulty, ktorá, čo sa týka účasti patrila k tým najpočetnejším. Z tohto dôvodu boli príspevky od študentov rozdelené do dvoch podsekcí, tvorených študentmi bakalárskeho a magisterského a osobitne študentmi doktorského štúdia. Prezentácia výsledkov vedeckej práce študentov bola v sekcii histórie zaujímavá aj tým, že v rámci dobrej spolupráce Inštitútu histórie FF PU s Inštitútom histórie a archivistiky na Univerzite Pedagogiky v Krakove (Instytut historii i archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji edukacji narodowej w Krakowie) sa študentskej vedeckej a umeleckej konferencii v rámci sekcie histórie zúčastnili aj študenti bakalárskeho a magisterského štúdia. Osem poľských študentov prednieslo svoje referáty v poľskom jazyku, pričom v príspevkoch boli prezentované parciálne témy, o ktorých naši študenti nemajú také veľké vedomosti, ale platilo to samozrejme aj v opačnom prípade. Takéto spoločné vedecké podujatie bolo pre obidve strany zaujímavou skúsenosťou. Prinieslo recipročný pohľad na aktuálne a preferované témy výskumu na obidvoch univerzitných pracoviskách, pre študentov poskytlo možnosť získať skúsenosti na vedeckom fóre aj s medzinárodnou účasťou, získať skúsenosti a nové kontakty. Táto „inovácia“ sa možno stane aj začiatkom podobnej, obojstrannej spolupráce i v oblasti študentskej vedeckej činnosti.

Príspevky študentov poskytli pestrú paletu tém z rôznych odborov (história, etnografia, archívniectvo, archeológia), časových období a tematických okruhov, zastúpené boli príspevky z najstarších dejín, dejín stredoveku, novoveku, pričom najpočetnejšie bolo zastúpenie príspevkov z dejín 19. a 20. storočia. Svojich kolegov si prišli vypočuť aj ostatní študenti Inštitútu histórie a dúfajme, že sa nechali nimi inšpirovať aktívnou účasťou na Študentskej vedeckej a umeleckej konferencii v nasledujúcom akademickom roku.

V rámci prvej podsekcii, kde bolo predsedníctvo tvorené Mgr. Annamáriou Kónyovou, PhD., doc. Jánom Adamom, PhD. a PhDr. Jánom Džujkom, PhD. odzneli tieto referáty: Veronika Kučmašová: *Zvony – ako epigraficko-historický prameň v grékokatolíckych chrámoch Sninského dekanátu*, Marta Zalogowska: *Etnograficzne relikty kultury bojkowski w Polsce*, Samuel Dušenko: *Thomas Paine a jeho dielo Práva človeka*, Michal Regiec: *Szkolenie koni bojowych w dawnej Polsce*, Andrea Pavlanská: *Vývoj dejín ruského baletu v období Mikuláša II. (1894 –1917)*, Karolina Palka: *Anna Boleyn – „czarownica“ czy dobra królowa?*, Matúš Majerčák: *Obraz Stalingradskej bitky na stránkach denníka Slováč*, Karolina Mrowczyk: *Maria Antonina Enfant Terrible?* Vojtech Hami: *Československé opevnenia na Slovensku*, Marcelina Bukowiec: *„W zdrowym ciele zdrowy*

duch!“ Zary dzialanosci Towarzystwa Gimnastycznego, Sokol“, Jana Hakošová: Spomienky na proces s Rudolfom Slanským, Aleksandra Biela: Kalendrze staropolskiej ako zdrojloo wczesnej wiedzy medycznej, Zbigniew Razowski: Sztetl-enklava czy dzielnica? Analiza przypadku na przykladzie Chrzanova w latach 1918-1939, Sylwia Garzel: Czybedziesz na balu u Dietla? Zycietowarzyskie i obyczaje Krakowa za Jozefa Dietla.

Doktorandskú podsekcii viedlo predsedníctvo zložené z nasledujúcich pedagógov Inštitútu histórie: doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc., PhDr. Peter Kovaľ, PhD. a s referátmi vystúpili: Matúš Vojna: *Obec Petrovce nad Laborcom vstredoveku a ranom novoveku*, Veronika Drábová: *Informácie o židoch na stránkach prešovskej mestskej knihy*, Dávid Palaščák: *Porovnanie gréckokatolíckeho duchovenstva na konci 18. storočia a na konci 19. storočia*, Lukáš Hedmeg: *Pôsobenie Mikuláša Schneidera-Trnavského na pôde slovenského spolku Detvan v Prahe*, Lýdia Miroľová: *Kultúrno-spoločenský život slovenských študentov pôsobiach na univerzite v Edinburghu na začiatku 20. storočia*, Martin Hajduk: *Židovské obyvatelstvo Košickej veľžupy v rokoch 1923 –1928*, Erik Ondria: *Vzťahy Cyperskej republiky a Spojených štátov amerických na začiatku 60. rokov 20. storočia*.

Stretnutie českých a slovenských študentských historických spolkov v Nitre

Nitra, 28. – 30. apríl 2017

Erik ONDRIA – Matúš VOJNA

Mgr. Matúš Vojna počas vystúpenia

V dňoch 28. – 30. apríla sa v Nitre uskutočnilo stretnutie delegátov českých a slovenských študentských historických spolkov (ŠHS). Tento rok bola táto udalosť zorganizovaná pod patronátom inštitúcií nitrianskej akademickej obce – domácim Konštantínovým historickým spolkom, Univerzitou Konštantína Filozofa (UKF) v Nitre, Katedrou histórie Filozofickej fakulty (FF) UKF v Nitre a Nitrianskym spolkom historikov. Podporovateľmi a sponzormi tohto podujatia boli Slovenská historická spoločnosť (SHS) pri SAV,

Historický ústav SAV, Nitrianska komunitná nadácia, Herodotos, o. z., či Giesecke and Devrient. Miestom konania tohto stretnutia boli priestory Študentského domova UKF v Nitre.

Celé stretnutie bolo rozdelené na dva rokovacie dni. Toto podujatie prihovormi slávnostne otvorili prodekan pre vedu, výskum a postgraduálne formy štúdia FF

Účastníci podujatia. Foto M. Vojna

UKF v Nitre doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD., a vedúci Katedry histórie FF UKF v Nitre Mgr. Miroslav Palárik, PhD.

Po slávnostnom otvorení a oficiálnych príhovoroch nasledovala krátka prednášková sekcia. Prvou vystupujúcou bola študentka UKF v Nitre, Viktória Rigová, podpredsedníčka Konštantínovho historického spolku, so zaujímavým príspevkom na tému *Dejiny Nitry a Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*. Po nej s veľmi poučnou prednáškou *Etniká v 9. – 11. storočí v stredovekých uhorských kronikách* vystúpila Mgr. Beáta Pintérová, PhD.

Nasledovala prezentácia činnosti jednotlivých ŠHS, zameraná na ich aktivity, akcie, činnosť a plány. Táto časť bola rozdelená do dvoch sekcií. Na úvod prvej sekcie sa prezentoval domáci Konštantínov historický spolok – UKF v Nitre. Nasledovala prezentácia ostatných spolkov: Študentská historická spoločnosť – Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici; Cultura Nostra – Univerzita Komenského v Bratislave; HIPO, Historici Prešov – Prešovská univerzita v Prešove; ISHA Olomouc, z. s. – Univerzita Palackého v Olomouci.

Druhú sekciu otvorili informovaním o svojej činnosti Masarykovi historici – Masarykova univerzita v Brne. Na záver referovali o svojich aktivitách posledné zúčastnené spolky z Prahy: Ffabula – Spolek studentů historie FF UK – Karlova univerzita v Prahe a Agora – Karlova univerzita v Prahe.

V ďalšej časti programu bola diskusia na tému *Aktuálne výzvy a problémy študentských historických spolkov na Slovensku v Čechách a na Morave*. Bola veľmi živá a presiahla limity stanoveného času. Riešili sa viaceré témy: zintenzívnenie spolupráce medzi spolkami, možnosti vydávania periodika, v ktorom by mohli študenti histórie a príbuzných odborov publikovať svoje články, angažovanosť študentov v ŠHS, problematika členstva v ŠHS spojená s náborom nových členov, osvetová činnosť medzi študentmi nielen vysokých škôl, zameraná

Pohľad do auditória podujatia. Foto M. Vojna

na propagáciu histórie, voľno časové aktivity jednotlivých spolkov a ich akcie, propagácia spolkov na domácich, či zahraničných univerzitách, možnosti v hľadaní partnerských a podporných organizácií, spoločné spolkové akcie či projekty, ich financovanie a pod.

Po ukončení diskusného bloku sa uskutočnila prehliadka kultúrnych pamiatok mesta Nitry. Členovia Konštantínovho historického spolku na čele s podpredsedníčkou Viktóriou Rigoovou zoznámili zúčastnených delegátov s históriou najslávnejších mestských pamiatok. Finálnym bodom programu v prvý deň stretnutia historických spolkov bola prednáška študenta UKF v Nitre Bc. Dávida Gregora, predsedu Konštantínovho historického spolku, s názvom *Zánik Veľkej Moravy a jeho dôsledky v centrálnej Európe v 10. – 11. storočí*. Pre umocnenie dobového prostredia a problematiky sa táto prednáška uskutočnila v nitrianskej Stredovekej Taverne a jej súčasťou boli aj ukážky súvekej výzbroje. V diskusii sa delegáti venovali tiež rozpracovaným myšlienkam z diskusie o problémoch ŠHS.

Na programe druhého dňa stretnutia boli otázky spoločnej študentskej vedeckej konferencie a termínov ďalšieho stretnutia ŠHS. Po viacerých možnostiach predložených v diskusii sa delegáti zhodli, že pripravovaná študentská vedecká konferencia historických spolkov v zimnom semestri akademického roka 2017/2018 sa uskutoční v Bratislave a ďalšie stretnutie ŠHS na jar 2018 v Hradci Králové.

Stretnutie delegátov českých a slovenských ŠHS bolo zaujímavé a podnetné. Ukázalo na problémy, s ktorými sa jednotlivé študentské historické spolky stretávajú a na rozdiely v ich riešení na domácich univerzitách. V podnetných diskusiách boli rozpracované možné projekty spolkov, ďalšie rozšírenie spolupráce, či zadefinované smery akým spôsobom sa reagovať na prichádzajúce výzvy. V rámci hosťujúceho spolku sa ukázalo, aké priaznivé podmienky dokáže vytvoriť Katedra histórie FF UKF v Nitre a jej vedenie pre svoj ŠHS, ktorému vďačíme za dokonalú organizáciu a príjemné konštruktívne stretnutie.

Pohľad do auditória podujatia. Foto M. Vojna

Erasmus+ mobilita, prednášky
dr hab. prof. Waław WIERZBIENIEC
a doc. PhDr. Michaela HRUBÁ, Ph.D.

Prešov, 2. – 3. máj 2017

Peter KOVAL

V prvý májový týždeň Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove privítal na svojej pôde dve vzácne návštevy. V rámci učiteľských mobilit program Erasmus+ realizovali prednášky pre študentov odboru história, dejepis a archívniectvo dr hab. prof. UR Waław Wierzbieniec z IH Rzeszowskej univerzity a Doc. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D., dekanica FF Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (UJEP) v Ústí nad Labem.

Rzeszowska univerzita patrí medzi pracoviská, s ktorými IH FF PU v Prešove má už dlhoročnú spoluprácu a prof. Waław Wierzbieniec vždy s radosťou prijíma pozvania na rôzne vedecké podujatia v Prešove. Na pôde PU odznali jeho viaceré prezentácie vždy s pozitívnou odozvou. Pán profesor sa v profesionálnej oblasti zameriava na dejiny cirkvi, dejiny a kultúru Židov v 19. a 20. storočí na teritóriu Poľska. Svoju ostatnú prednášku preto zameral na vykreslenie okolností vzniku, pôsobenia a momentálneho stavu zachovania židovských synagóg, modlitební a cintorínov v regióne Haliča. Svojou erudovanosťou, zanietenosťou pre tematiku a viacerými názornými predmetmi značne zaujal všetkých poslucháčov, študentov IH v Prešove.

Vzácnou návštevou pre IH bol prednáškový pobyt doc. Michaely Hrubej, Ph.D., ktorý potvrdil dobrý štart v nadväzovaní vzájomných vzťahov medzi Katedrou histórie FF UJEP v Ústí nad Labem a IH FF PU v Prešove zakotvený podpisom bilaterálnej zmluvy v rámci programu Erasmus+ na konci roku 2016. Dekanka FF v Ústí nad Labem je poprednou českou historičkou špecializujúcou sa na dejiny stredovekých a ranonovovekých miest. Zameriava sa v nich hlavne na objasnenie a vykreslenie problematiky každodenného života a fungovania mestskej spoločnosti. Pre študentov IH si pani docentka Hrubá pripravila mimoriadne atraktívnu tému zo života ranonovovekých miest – pivo. Aj keby sa zdalo, že príprava a konzumácia tohto nápoja je len hospodárskou záležitosťou, tak v prednáške bolo zdôraznené, že pivo bolo súčasťou aj kultúrnych a politických dejín českých krajín. Pani dekanica objasnila spôsob výroby piva, vznik prvých pivovarov a stav zachovania hmotných historických pamiatok na túto činnosť v súčasnosti.

Študenti IH FF PU prejavili o prednášky realizované v rámci programu Erasmus+ záujem a otázkami prehĺbili diskusiu o prednášaných témach. Záujem súvisel s atraktívnosťou problematik, ale s určitosťou ho podnietil aj spôsob ozvláštnenia výučby v rámci klasického akademického roka. Veríme, že prednáškové pobyty zahraničných kolegov pomôžu motivovať študentov k ich mobilitám v zahraničí.

Mobilita programu Erasmus+ v Literárnom archivu Památníku národního písemnictví v Prahe

Praha, 1. marec – 30. máj 2017

Lukáš HEDMEG

V roku 2017 oslavuje Program Európskej Únie pre vzdelávanie, odbornú prípravu, mládež a šport – Erasmus+ 30. výročie svojho fungovania. Za toto obdobie dal príležitosť viac než 9 miliónom ľudí vzdelávať sa, participovať na rôznych medzinárodných projektoch, a získavať cenné pracovné skúsenosti v zahraničí.

V rámci mobility programu Erasmus+ som sa v dňoch 1. marca 2017 – 31. mája 2017 zúčastnil trojmesačnej výskumnej stáže v hlavnom meste Českej republiky Prahe. Primárnou náplňou stáže bolo zhromažďovanie a výskum fundamentálnych archívnych materiálov priamo sa viažucich na činnosť slovenského spolku Detvan v Prahe do vypuknutia prvej svetovej vojny.

Primajúcim pracoviskom bol *Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP) Praha*. V jeho rozsiahlych zbierkach je uložená zachovaná dobová korešpondencia členov spolku Detvan medzi sebou, ako aj s rôznymi významnými osobnosťami slovenského a českého politického a kultúrneho života. Medzi najvýznamnejších dobových členov spolku, ktorých korešpondencia bola mnou skúmaná, patrili

Budova Strahovského kláštoru. Foto L. Hedmeg

Jozef Gregor-Tajovský, Matej Bencúr (Martin Kukučín), Ján Botto (Ivan Krasko), Vavro Šrobár, Milan Rastislav Štefánik či Mikuláš Schneider-Trnavský. Pri výskumnej činnosti mi boli nápomocní Prom. historik Karel Bílek, Mgr. Iva Prokešová, ako aj riaditeľ LA PNP, pán Mgr. Zdeněk Freisleben, za čo im patrí moje poďakovanie.

Sekundárne bola pre môj výskum prínosná aj *Národní knihovna České republiky* známa aj pod názvom *Klementinum*. Okrem titulov mladšej, ale aj staršej českej historiografie zaoberajúcich sa študentským životom a širšími sociálno-politickými reálmi v českých krajinách som mal možnosť študovať vybrané dobové periodiká slovenskej a českej proveniencie. Tie knižnica sprístupňuje aj online cez projekt Kramérius.

Predmetné periodiká sú prínosné vzhľadom na to, že v nich boli pravidelne uverejňované oficiálne správy o činnosti spolku Detvan, rôzne články spriateľných spolkov zmieňujúce sa o ich spolupráci so spolkom Detvan, ako aj príspevky od jednotlivých členov tohto spolku.

Vďaka výskumnej stáži mobility Erasmus+ mi bolo umožnené zhromaždiť značné množstvo relevantnej dobovej korešpondencie, v periodikách uverejňovaných článkov, ako aj užitočnej odbornej literatúry. Získané materiály významnou mierou dopĺňajú doposiaľ neprebádané oblasti činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe do vypuknutia prvej svetovej vojny.

Vchod z ulice. Foto L. Hedmeg

Úspešné ukončenie Univerzity tretieho veku

Prešov, 17. máj 2017

Nadežda JURČIŠINOVÁ

V priebehu dvoch rokov sa na pôde Prešovskej univerzity stretávali študenti Univerzity tretieho veku (UTV), ktorí prejavili záujem o dejiny. Ich skupina patrila medzi najpočetnejšie na UTV, tvorilo ju vyše 30 záujemcov o históriu. Tí si vypočuli viaceré zaujímavé prednášky v rámci štyroch kurzov. Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity akceptoval ich zvýšený záujem o regionálne dejiny a tak podstatnú časť prednášok venovali prednášajúci rôznym problémom z dejín východného Slovenska.

Účastníci exkurzie. Foto F. Kunc

V prvom ročníku sa realizovali prednášky v dvoch kurzoch. Prvý pod názvom **Východné Slovensko v kontexte historického vývoja** sa začal úvodnou prednáškou v podaní doc. PhDr. Mariána Vizdala, CSc. na tému *Východné Slovensko a jeho miesto v praveku strednej Európy*. Nasledovali prednášky *Dejiny katolíckej cirkvi a reholí na východnom Slovensku* – prednášajúca bola Mgr. Monika Bizoňová, PhD., *Gréckokatolíci v dejinách Prešova* – doc. Mgr. Ján Adam, PhD. Mgr. Annamária Kónyová, PhD., vystúpila s prednáškou *Kalvínska reformácia a východ-*

né Slovensko. Mgr. Marcela Domenová, PhD., sa predstavila prednáškou *Prešov na prelome stredoveku a novoveku* a PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., prednášal na tému *Kúpele a kúpeľníctvo na východe Slovenska v „dlhom“ 19. storočí.* Záverečnou prednáškou na kurze sa prezentoval Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., ktorý hovoril na tému *Začleňovanie východného Slovenska do Československa po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie.*

Druhý kurz prvého ročníka štúdia niesol názov **Známe a neznáme 19. a 20. storočia.** V jeho rámci odznelo šesť prednášok: *Šľachta a jej knižnice ako súčasť kultúrneho dedičstva východného Slovenska* – prednášajúca Mgr. M. Domenová, PhD., *(Ne)známi Šarišania a ich miesto v dejinách strednej Európy* – prednášajúci PaedDr. P. Derfiňák, PhD., *Slobodomurári na Slovensku* – prednášajúci doc. PhDr. Martin Javor, PhD., *Známe a neznáme z moderného národného vývinu Slovákov v prvej polovici 19. storočia* – prednášajúca doc. PhDr. Libuša Franková, CSc., *Naj-*

Pravoslávny chrám sv. A. Nevského v Prešove. Foto F. Kunc

dlhšie vládnucci Habsburg František Jozef I. (1848 – 1916) – prednášajúca doc. PhDr. N. Jurčišinová, PhD., a *Ako sa stala Podkarpatská Rus súčasťou Československa (roky 1918 - 1920)* – prednášajúci Prof. PhDr. P. Švorc, CSc. Na záver prvého ročníka sa pod vedením Mgr. M. Doménovej, PhD., a za spoluúčasti doc. PhDr. N. Jurčišinovej, PhD., uskutočnila exkurzia po zaujímavých historických pamiatkach mesta Prešov a jej účastníci boli upozornení na zaujímavé historické objekty v meste.

V druhom ročníku štúdia na UTV sa opäť realizovali prednášky v dvoch kurzoch. Prvý niesol názov **Osobnosti našich a svetových dejín**. Ako prednášajúci v ňom vystúpili *PhDr. A. Kónyová, PhD.*, s témou *Významné ženské postavy ranonovovekých dejín Uhorska*, *PhDr. M. Bizoňová, PhD.*, vystúpila s prednáškou *Deti alebo sobášne figúrky? (Mária Terézia a jej dcéry)*, *PaedDr. P. Derfiňák, PhD.*, hovoril na tému *Synovia Ramzesa II. – veční čakatelia na trón*, *Mgr. Et Mgr. Luciana Hoptová, PhD.*, sa prezentovala témou *Vybrane osobnosti bieloruských dejín 20. storočia*, riaditeľka Inštitútu histórie FF PU doc. *PhDr. Lubica Harbul'ová, CSc.* prednášala na tému *Osobnosti ruskej politickej emigrácie na Slovensku v medzivojnovom období*. S poslednou prednáškou v kurze vystúpila *Mgr. M. Domenová, PhD.*, a hovorila na tému *Osobnosti knihovníctva a dejín Prešova Belo Klein Tesnoskalský a Jozef Repčák*.

Názov kurzu v druhom ročníku v letnom semestri **Po stopách dejín východného Slovenska** bol upriamený na regionálne dejiny. Odznali v ňom prednášky *Mestská správa v Bardejove v stredoveku* – prednášajúca *PhDr. Mária Fedorčáková, PhD.*, *Dejiny Spiša v stredoveku a ranom novoveku* – prednášajúca *PhDr. Monika B., PhD.*, *Prešovské krvavé divadlo* – prednášajúca *PhDr. A. Kónyová, PhD.*, *Národnostné a náboženské pomery na východnom Slovensku v ranom novoveku* – prednášajúci doc. *PhDr. J. Adam, PhD.*, *Šariš v rokoch prvej svetovej vojny* – prednášajúci *PaedDr. P. Derfiňák, PhD.*, *Vývoj školstva na východnom Slovensku* – prednášajúca *Mgr. Et Mgr. L. Hoptová, PhD.* Dvojročný cyklus prednášok uzavrela doc. *PhDr. L. Harbul'ová, CSc.*, prednáškou na tému *Život a aktivity politických emigrantov z Ruska na území východného Slovenska v rokoch 1920 – 1945*. Aj na záver druhého ročníka naplánovala garantka štúdia UTV na IH FF PU doc. *PhDr. N. Jurčišinová, PhD.*, exkurziu, kde jej účastníci pod vedením *Mgr. M. Domenovej, PhD.*, navštívili sakrálné pamiatky v meste a oboznámili sa s ich históriou.

Študenti UTV zavŕšili svoje dvojročné štúdium slávnostnou promóciou, ktorá sa uskutočnila 25. mája 2017 v priestoroch Prešovskej univerzity. Veríme, že absolvovaním všetkých štyroch kurzov v odbore dejiny získali nové vedomosti a obohatili si poznatky najmä z regionálnej histórie.

O AUTOROCH

ADAM, Ján, doc., Mgr., PhD. (jan.adam@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

BARTUNEK, Anton, RNDr. (anton.bartunek@uvlf.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Katedra lekárenstva a sociálnej farmácie Univerzity veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach

BÁNYÁSZOVÁ, Katarína, PhD. (katarina.takacsova@snm.sk)

Archivárka - dokumentátorka, Oddelenie výskumu a starostlivosti o zbierkový fond, SNM -Múzeum Betliar

DANILEC, Jurij, doc. Ph.D. (jurij.danilec@uzhnu.edu.ua)

Vysokoškolský pedagóg, Fakulta histórie Užhorodskej národnej univerzity, Užhorod, Katedra dejín Ukrajiny

DERFIŇÁK, Patrik, PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

DOMENOVÁ, Marcela, Mgr., PhD. (marcela.domenova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívniectva a pomocných vied historických

DŽUJKO, Ján, PhD., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

HAJDUK, Martin, Mgr. (hajduk.po@gmail.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

HEDMEG, Lukáš, Mgr. (Lukas.Hedmeg@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

HOPTOVÁ, Luciána, Mgr. et. Mgr., PhD. (luciana.hoptova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhD., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KÓNYOVÁ, Annamária, Mgr., PhD. (annamaria.konyova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

KOVAI, Peter, PhD., PhD. (peter.koval@yahoo.com)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

ONDRIA, Erik, Mgr. (Erik.Ondria@mail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

SCHWARZ, Karl. W., Univ. prof. Dr.h.c., Dr. (karl.schwarz@univie.ac.at)

Vysokoškolský pedagóg, Institut für Praktische Theologie und Religionspsychologie, Evangelisch-Theologische Fakultät, Universität Wien

ŠALKOVSKÝ, Peter, PhDr., DrSc. (nrausalk@savba.sk)

Vedúci vedecký pracovník, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied Bratislava

VOJNA, Matúš, Mgr. (Matus.Vojna@mail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

Paradigma, akryl kartón, 100x100cm

Autor obálky:

Fero Turcsányi (1953)

Na výtvarnú scénu vstúpil koncom 90-tych rokov v zrelom veku, po dvojročnom pobyte v Líbii. Na podnety africkej krajiny so všetkou jej exotickou krásou, svetelnosťou, nezvyčajnou farebnosťou a kultúrnou nevyspytateľnosťou zareagoval celým radom maľieb, ktoré zaujali.

Sprvoti opatrné konfrontácie s publikom na menších expozičných fórach vystriedali výrazné autorské výstavy v renomovaných slovenských galériách (2006 – Šarišská galéria, Prešov; 2006 – Oravská galéria, Dolný Kubín;

2006 – Turčianska galéria, Martin; 2007 – Galéria Michalský dvor, Bratislava; 2009 – Méliusz center Debrecen, Maďarsko).

Za krátky čas sa mu podarilo etablovať sa na domácej umeleckej scéne a prekročiť hranice do Európy. Zúčastňuje sa na kvalitne obsadených umeleckých plenéroch a sympóziách, ktoré mu dovoľujú konfrontovať vlastnú tvorbu v medzinárodnom meradle a nabíjajú ho (ako sám konštatuje) vitalizmom a tvorivou energiou (Hajdúboszormény 2007, 2008, 2009, Maďarsko; Nowy Sazc 2007, Poľsko; Balaton fured 2011, Maďarsko; Rachiv 2009, Ukrajina; Krosno 2010, Poľsko; Poljana 2010, Ukrajina; Zerind, 2011, Rumunsko; Krosno BWA 2011, Poľsko; Banja Luka, Muzej Republike Srbske, Bosna Hercegovina 2011; Nowy Targ 2011, Poľsko; Mumbai, Delhi, Sula 2011 India; Chicago Substation NO.9, 2011 USA). Zaznamenal aj viacero výrazných úspe-

chov a ocenení na medzinárodnom fóre (Nívó díj, Hajdúboszormény 2007, Maďarsko; Bienale Artbrut 2. cena, Nowy Targ, 20011, Poľsko).

Z tohto výpočtu sa zdá, že v krátkom časovom úseku desiatich rokov dobehol vo svojom živote „zameškané“ a vstúpil rovnými nohami doprostred diania. Je zvláštne, že svojou tvorbou upútal na oboch brehoch – laickom, aj odbornom. V čom spočíva kúzllo jeho tvorby?

Primárne je to technika maľby olejom a akrylom. Základom jeho farebnej škály a rukopisu sú nuansy – rozohrané, netrepeživé štruktúry. Akoby vychádzajúce z teórie fraktálov, kde sa oko má o čo oprieť a každá plocha má svoj dej. Je to zápis, prepis, premaľba s priesvitom svetla, ako história procesu tvorby. Dôležitým výrazovým prvkom jeho diela je maliarska kresebnosť – kombinácia znejasneného rukopisného gesta s rozdrobenou kolážovou plošnosťou. Niekedy je to znak, inokedy drobná figúra, farebná škvrna, či ornamentálny rad, alebo písmo. Z menších rozmerov pláten bezprostredne prechádza do veľkých plôch, kde má väčšiu šancu pracovať so štruktúrou.

V paralelnom princípe s formou tu koexistuje námet. Zdá sa, že F. Turcsányi ho inšpiruje všetko. Je to autor, ktorý myslí očami – nazvime to rekontextualizáciou nájdeneho obrazu. Fórum plátna je pre neho arénou, v ktorej nezvádza urputné zápasy, ale prirodzenú (z pohľadu z vonku) hru s námetom, s kompozíciou, s farebnosťou. Zbiera vizuálne správy – archetypy každodennosti, na ktorých je aktuálny odraz intenzívneho privátneho prežívania, ľudskejšej i spirituálnej roviny, zakódovaný do odkazu diela. Občas je jeho výpoveď tichá, vstupuje do rovín detstva, inokedy sarkastická, sebaironická, či jemne erotická, ale vždy je tu príbeh. Má zmysel pre pointu, no priama, prvoplánová lexika ostáva len v náznakoch. Dotvára sa komplexne až vo vedomí diváka, v jeho skúsenosti. Najčastejšie pracuje s krajinou, v ktorej sa viac, či menej reálne pohybuje človek.

Klasické médium maľby v ostatnom čase prerastá do fotografie, ktorá sa spočiatku autorovi stala časozberným materiálom z ciest a sympózií, pomáhala mu pri rozpomätávaní, ale stále viac sa s intenzívnou naliehavosťou stáva samostatným umeleckým médiom, rovnocenným maľbe. Vo fotografii je F. Turcsányi stále tým „filatelistom nápadov“, kde sa prejavuje jeho pozorné oko dokumentaristu, ale náhle si uvedomujeme cielenú precíznosť pohľadu cez fotoobjektív, inteligenciu výpovede, schopnosť nájsť v okamihu dokonalú kompozíciu, či farebné nuansy. Disponuje výraznou schopnosťou všímať si (a vyňať z každodennosti) aj veci odvrhnuté, zabudnuté, ktorým dokáže prisúdiť metaforickú hodnotu, vrátiť im dôstojnosť – ako paralelu založenú na kontemplatívnom vzťahu ku skutočnosti a histórii. Táto schopnosť ho posúva v jeho umeleckom vývoji ďalej, k potrebe vytvárať ucelené foto-príbehy, špeciálne z ciest po neznámych krajinách. S jemu vlastným entuziazmom a ústretovosťou vstupuje na ich pôdu bez predsudkov, so zvedavým pohľadom pozorovateľa a s úprimnou pokorou obdivovateľa. Práca s grafickým softvérom predpokladá ďalšie autorské posuny tohto nepokojného tvorca. Momentálne ho nadchla netypická koláž, monumentálna počítačová grafika, lákajú ho vzdialené krajiny... Je rozbehnutý a je na ceste.

Mal 26 samostatných výstav, ako napr.: 1986 – Vila Flóra, Horný Smokovec; 1988 – Galéria na hrade, Stará Ľubovňa; 1991 – Misurata, Krupp camp, Líbya; 1996 – Wieża Ratuszowa, Kraków, Poľsko; 2001 – Cukráreň Domenico, Poprad; 2002 Technické

múzeum, Košice; 2004 – Vsetín, ČR; 2006 – Turčianska galéria, Martin; 2007 – Galéria Michalský dvor, Bratislava; 2009 – Méliusz center, Debrecen, Maďarsko; 2012 – Galeria sztuki BWA Krosno, Poľsko; 2012 – Galeria Pasaż, Iwonicz Zdrój, Poľsko; 2013 – Kaviareň galéria Umelka, Bratislava; 2014 – Tatranská galéria Elektráreň Poprad; 2016 – Nemzeti Színház, Miskolc, Maďarsko.

Mal 26 spoločných výstav s inými výtvarníkmi, z ktorých uvádzame aspoň tieto: Hajdúboszormény 2007, 2008, 2009, Maďarsko; Prešov Salón 2007; Budapešť, „levegő“ 2007; Nowy Sacz 2007, Poľsko; Krosno BWA, 2011, Poľsko; Banja Luka, Muzej Republike Srbske, Bosna Hercegovina, 2011; Nowy Targ, 2011, Poľsko; Mumbai, Delhi, Sula, 2011, India; Chicago 2011 Substation NO.9, USA; Synagoga Košice C+S 2012; Przemysl trienále maľby 2012; Mánes, Praha, C+S, 2013; Átrium Prešov, Salón, 2013; Galerie ARTINBOX, „Geny a generace“, Praha 2014; Bienále voľného výtvarného umenia Martin, 2016; MODEM Debrecen, Silver Quadrangle, 2016; Szymbark, Poľsko, spolok C+S, 2016.

Bol účastníkom mnohých plenérov: 2006 – Snina; 2007 – 2009 – Hajdúboszormény, Maďarsko; 2007 – Čečejevce; 2009 – Rachiv, Ukrajina; 2010 – Poljana, Ukrajina; 2011 – Zerind, Rumunsko; 2011 – Sula, India; 2012 – Čatež, Slovinsko; 2013 – Pulawy, Poľsko; 2014 – Artshow 2014, Stará Ľubovňa.

Ocenenia: 2007 – Hajdúboszormény, Nívó díj, 2011 – Nowy Targ, Bienale Artbrut, 2. miesto, 2013 – International Contemporary Artists Vol. IV., I. C. A. publishing, New York, 2016 – Új művészet, apríl 2016 (Eszter Lang – FT tizenöt kép)

PhDr. Edita Vološčuková, PhD.

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze **EZB OPAC** riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriík, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database **EZB OPAC** managed by **Staatsbibliothek Berlin**, on server of **Deutsche Nationalbibliothek** and on pages of **Universitätsbibliothek Regensburg**, as well as in database of **Dalhousie Libraries** in one of the most significant Canadian universities **Dalhousie University in Halifax** (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften..

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

1/2017

Ročník / Volume XII

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
[http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12017.html](http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12017.html)

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

